

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**1905 RUS İHTİLALİ VE MÜSLÜMAN TÜRK
KONGRELERİ**

Hüseyin Furkan ÇOLAK

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vâris ÇAKAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİMDALİ
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİMDALİ**

KASIM 2022

1905 RUS İHTİLALİ VE MÜSLÜMAN TÜRK KONGRELERİ

HÜSEYİN FURKAN ÇOLAK

YÜKSEK LİSANSTEZİ TARİH ANABİLİM DALI

TARİH ANA BİLİM DALI

GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğim, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hüseyin Furkan ÇOLAK

12/11/2022

1905 RUS İHTİLALİ VE MÜSLÜMAN TÜRK KONGRELERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Hüseyin Furkan ÇOLAK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2022

ÖZET

“1905 Rus İhtilali Ve Müslüman Türk Kongreleri” Adlı çalışmamda: 1905 Rus İhtilali sırasında Rus işgali altındaki Batı Türkistan topraklarındaki Müslüman Türklerinin seslerini duyurmaya çalışmaları ele alınmaktadır. Önce Rusların Batı Türkistan’ı nasıl işgal ettikleri ve Rus işgali altında yaşayan Batı Türkistan Türklerinin durumuna değinilmiştir. Ardından İhtilale giden yol, yaşanan 1905 Rus ihtilali, ihtilal ortamı ve ihtilal sonrası Duma meclislerinde istediklerini alamayan Batı Türkistan Türklerinin mücadeleleri incelenmektedir. İstediklerini alamayan işgal altındaki Batı Türkistan Türkleri, yaptıkları Müslüman Türk kongreleri ile işgal altındaki Batı Türkistan’ı Rus işgalinden kurtarmaya çalışmaları anlatılmıştır. Daha sonra bu Kongreler, Rusların “Basmacılar” dediği yani “Korbaşlar” hareketinin temellerini atmış ve Ruslara karşı bir direniş başlatmıştır.

Bilim Kodu : 111302
Anahtar Kelimeler : 1905 Rus İhtilali, Duma, Müslüman Türk Kongreleri.
Sayfa Adedi : 135
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

1905 RUSSIAN REVOLUTION AND MUSLIM TURKIC CONGRESSES
(M.Sc. Thesis)

Huseyin Furkan ÇOLAK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

November 2022

ABSTRACT

In my work titled "1905 Russian Revolution and Muslim Turkic Congresses": During the 1905 Russian Revolution, the efforts of Muslim Turkic to make their voices heard in the lands of Western Turkestan under Russian occupation are discussed. First of all, how the Russians occupied West Turkestan and the situation of the West Turkestan Turkic living under the Russian occupation were mentioned. Then, the road to the Revolution, the environment of the 1905 Russian Revolution and the struggles of the West Turkestan Turkic, who could not get what they wanted in the Duma assemblies after the revolution, are examined. The occupied West Turkestan Turkic, who could not get what they wanted, and their efforts to save the occupied West Turkestan from Russian domination with the Muslim Turkic congresses are explained. Later, these Congresses laid the foundations of the "Basmacılar" movement, which the Russians call "Korbaşlar", and started a resistance against the Russians.

Science Code : 111302
Key Words : 1905 Russian Revolution, Duma, Muslim Turkic Congresses.
Page Number : 135
Supervisor : Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	x
1. GİRİŞ	1
2. 1905 RUS İHTİLALİ.....	9
2.1. Rus İmparatorluğunun Siyasi Yapısı.....	9
2.2. Hükümet	11
2.3. Toplum ve Din Yapısı	13
2.3.1. Toplum Yapısı.....	13
2.3.2. Din Yapısı	17
2.4. İhtilale Giden Yol.....	19
2.4.1. Rusya'daki Durum.	19
2.4.2. Rus-Japon Savaşı.....	19
2.4.3. Potemkin Kruvazörü	22
2.4.4. Kanlı Pazar	25
2.4.5. 1905 Moskova Ayaklanması.....	30
2.5. İhtilal	32
2.6. İhtilal Sonuçları	34
2.7. Duma	35
2.7.1. Ekim Manifestosu	35
2.7.2. I. Duma.....	41
2.7.3. II. Duma	39

	Sayfa
2.7.4. III. Duma	41
2.7.5. Lena Katliamı	43
2.7.6. IV. Duma	44
2.7.7. Şubat Devrimi	50
3. MÜSLÜMAN TÜRK KONGRELERİ	49
3.1. Kongrelerden Önce Batı Türkistan'daki Türklerin Durumu	49
3.1.1. Batı Türkistan'da Yaşayan Türkler	49
3.1.2. Ruslaştırma siyaseti	51
3.1.3. Rus İşgali Öncesi Batı Türkistan'daki İdari Yapı	64
3.1.4. Rus İşgali Sonrası Batı Türkistan'daki İdari Yapı	70
3.1.5. Batı Türkistan'da Yaşanan İsyanlar	68
3.1.6. Müslüman Türk Aydınları ve İdeolojileri	80
3.2. Müslüman Türk Kongreleri	83
3.2.1. Ufa Kurultayı	82
3.2.2. I. Müslüman Türk Kongresi	91
3.2.3. II. Müslüman Türk Kongresi	89
3.2.4. III. Müslüman Türk Kongreleri	102
3.2.5. IV. Müslüman Türk Kongresi	101
3.2.6. Birinci Umumi Müslüman Kurultayı	105
3.2.7. İkinci Umumi Müslüman Türk Kongresi	112
4. SONUÇ	117
KAYNAKLAR	121
EKLER	127
EK-1. Rus Duma Meclisi Arşiv Fotoğrafları	128
EK-2. I. ve II. Müslüman Türk Kongresi Fotoğrafları	129
EK-3. II. Duma'da Müslüman Milletvekilleri	130

	Sayfa
EK-4. Üçüncü Müslüman Türk Kongresi Başkanlığı	131
EK-5. Kongre Salonu ve Katılımcılar	131
EK-6. İsmail Gaspıralı ve Ali Merdan Topçubaşı'nın Mektuplarının Orijinal Arşivi.....	132
ÖZGEÇMİŞ	135

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.g.e	Adı Geçen Eser
Çev.	Çevirmen
Ed.	Editör
Hazr.	Hazırlayan
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
s.	Sayfa
S.	Sayı
Yay.	Yayınlayan
*	Açıklamalar için
p	Page ¹

¹ Sayfa.

ÖNSÖZ

‘1905 Rus İhtilali ve Müslüman Türk Kongreleri’ adlı bu çalışmada, Türkistan Milli Mücadele Tarihi’nin başlangıç noktası olarak kabul edebileceğimiz 1905 Rus İhtilaline ve sonrasında yapılan Müslüman Türk kongreleri ele alındı. Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli Mücadele Tarihi, Anadolu’nun işgali anlatılmadan anlatılamayacağı gibi bu çalışmada önce Batı Türkistan’ın nasıl işgal edildiği, Batı Türkistan’daki Türklerin neden, nasıl ve niçin buna engel olamadıklarını değinildikten sonra 1905 Rus İhtilalini ve sonrasında olan Müslüman Türk Kongreleri incelenmektedir.

“1905 Rus İhtilali ve Müslüman Kongreleri” adlı tezi hazırlarken internetteki erişime açık kütüphane arşivlerinden, kütüphanelerdeki arşiv kaynaklarından ve araştırma eserlerden yararlanmakla birlikte ‘academia.com’ , ‘Dergi Park’ ve ‘google.makaleler’ gibi internetteki erişime açık arşivlerden de yararlanıldı.

Söz konusu çalışmanın amacı Batı Türkistan nasıl oldu da Ruslar tarafından işgal edildi? Batı Türkistan Türkleri bu işgale karşı neden direnemediler? İşgal sırasında Batı Türkistan Türklerin uğradığı Ruslaştırma politikaları, 1905 Rus İhtilali sonrasında Batı Türkistan’da, Türkistan Milli Mücadele Hareketi öncesi yaşanan Müslüman Türk Kongrelerinde neler yaşandı ve sonuçları ne oldu sorusuna cevap bulmaktan ibarettir.

‘1905 Rus İhtilali ve Müslüman Türk Kongreleri’ adlı tezi hazırlarken arşiv belgeleri ve konuyla ilgili kaynak ve araştırmalara erişim için ban yardımcı olan değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Lisans dönemimde Rus Tarihi derslerime gelen Doç. Dr. Alper ALP hocamın derslerinde aldığım notlar özellikle Rus tarihini açıklarken çok yardımcı oldu. Lisans dönemimde Basın Tarihi dersine daha sonra da yüksek lisans derslerime gelen Doç. Dr. Meşkure YILMAZ hocamın iki dersinde de aldığım notlar bana çok yardımcı olmuştur. Lisans ve Yüksek lisans dönemi hocalarımdan olan Prof. Dr. İlhami DURMUŞ ve Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN’un derslerinde aldığım notlar Türk tarihinin derinliklerini doğru ve tam algılamamda yardımcı olmuştur. Türk Göçebe Kültürü, Orta Asya Türk Tarihi

hakkında engin bilgilerinden yaralandığım, aynı zamanda tez danışmanım Prof. Dr. Vâris ÇAKAN hocama tüm yüksek lisans serüvenim boyunca bana yardımlarını esirgemediği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

1. GİRİŞ

Rusların tarihte bilinen ilk devleti milattan sonra 882 yılında kurulan Kiev Knezliği'dir. Rurik Hanedanı tarafından kurulan Knezlik milattan sonra 965-969 yılları arasında Hazar Kağanlığının vassalı olmuştur. Daha sonra Hazar Kağanlığı yıkılınca bağımsızlığına kavuşan Knezlik, milattan sonra 988 yılında Hristiyanlığı resmi dini olarak kabul etmiştir. Rusların Ortodoksluğu kabul edişi, Rus tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. 11. Yüzyıla gelindiğinde Kiev Knezliği parçalara ayrılp küçük devletçiklere bölünmüştür. 1240 yılında Kiev yurdu (Bugünkü Ukrayna) Moğol Devleti tarafından ele geçirilir ve Kiev Knezliği artık vassal olmuştur. İşte bu dönemde diğer Rus Knezlikleri ön plana çıkmaya başlamıştır. 13. Yüzyıl sonunda artık Kiev Knezliği ortadan kalkmış olup onun yerini Moskova Knezliği almıştır. Moğol Devleti'nin ardılı olan Altın Orda Devleti'ne hizmet eden Moskova Knezliği, iyi hizmetlerinin mükâfatı olarak tüm Rus Knezliklerinin başı olarak ödüllendirilmiştir. Moskova Knezliği, tüm Rus Knezliklerinin başı olarak güçlenmiş ve Rus Çarlığının temellerini atmıştır. 1500'lü yıllara gelindiğinde Asya haritasının karmaşıklığı dikkat çekmektedir. Rus Çarlığının doğusunda Altın Orda'nın ardılları: Astrahan, Kazan hanlıklarını görürüz ki bunlar bir zamanlar Rus Knezliklerinin icazet aldıkları Altın-Orda Devleti'nin ardıllarıydı. Timur ile Toktamış'ın savaşından bu yana bozkırda güçlü bir birlik yoktu. Onların doğusunda Sibir Hanlığı (Sibiry ismini bu hanlıktan alır), Sibir Hanlığının güneyinde Türkistan'da ise Şeybani (Özbek Hanlığı) ile Doğu Çağatay Hanlığı (Moğolistan Hanlığı) yer alıyordu. Türkistan'ın güneyinde Timur Devleti taht kavgaları ve iç karışıklıklar ile mücadele ediyordu. Asya'nın doğusundaysa, Oyrat Hanlığı bugünkü Moğolistan'a hükmederken Çin'de ise Ming Hanedanlığı hüküm sürmekteydi.

Moğol istilasından sonra Türkistan sahasında hüküm süren bağımsız tek bir devlet yoktu. Moğol Devleti'nden sonra Türkistan'ı tek çatı altında toplamaya çalışan Timur Devleti yıkıldıktan sonra Türkistan birden fazla devlete bölünmüştü. İşte Çarlık böyle bir dönemde yükselişe geçti. Bu dönemde Rusların yükselişine mani olabilecek başka güçler bulunsa da onların mücadele sahaları farklılık göstermiştir. O dönemde Safeviler; Azerbaycan'dan çıkmış olan bir devlettiler ve iç karışıklıklarla mücadele ettiği için gücünü yitirmiş olan Akkoyunlu Devleti'nin

egemenliğindeki İran'a doğru sınırlarını genişletmişlerdir. Hemen batısında yer alan Osmanlı Devleti ise Safeviler ile mücadeleye girişmiştir.

Bu iki büyük güçlü Türk Devleti o dönem dünyanın en önemli ticaret yollarına sahip olup güçlenmişlerdir fakat Rusları bir tehdit olarak görmemişlerdi.

Batı devletleri yeni keşifler yaparak ilerlerken Rus Devleti, Asya'da kendilerini sıkışmış bir şekilde bulmuştu. Hindistan'a giden yeni deniz ticaret yollarının keşfi ve Amerika kıtasının keşfi Ruslar için talihsiz bir olaydı. Çünkü Ruslar, Doğu Avrupa ile Asya arasında sıkışmıştı. Ruslar, Batılılardan geri kalmak istememişlerdir. Batılılar açık denizlerde yeni ticaret yolları ile zenginleşirken Ruslar ise kara üzerinden Türkistan'a, Hindistan'a ve Alaska'ya ulaşmaya çalışmışlardır.

Bu yüzden Ruslar, 1552 yılında Kazan Hanlığını ele geçirmişlerdir. Hakimov'un da dediği gibi: "*St. Petersburg nasıl kuzeyin payitahtı ise Kazan da doğunun payitahtıdır*²." Bu şehir, Batı ile Doğu'nun organik bir sentezi ve aynı zamanda Avrasya'nın kalbidir. Kazan, hem Türk-Tatar hem de Rus kültürünün beşiğidir. Kazan, iki medeniyetin birleşme yeridir. İslâm medeniyetinin maddi ve manevi mirasına sahip bir merkez görünümündedir. 1552 yılında Ruslar Kazan'ı aldığı zaman kenti yerle bir etmiş ve neredeyse Kazan Tatarlarına ait hiçbir iz bırakmak istememişlerdir. Bu zafer Ruslar için adeta bir dönüm noktası olmuş ve Moskova'da bulunan meşhur St. Basil's Katedrali bu zaferin anısına inşa ettirilmiştir. Bu işgalde Ruslar patlayıcı ve ateşli silahlar kullanmışlardır buna karşın Türkler ise kılıç kalkan ile işgale direnmeye çalışsalar da başarısız olmuşlardır³. Barut gücünü arkalarına alan Ruslar, 1556 yılında Astrahan'ı işgal ederek İdil Nehri'ni hâkimiyet altına almışlardır. 1556 yılında gelindiğinde ise Ruslar, Hazar Denizinin Kuzey sahasını ele geçirerek Türkistan'a komşu olmuşlardır.

Rus Çarlığı, asıl hedefi olan Türkistan'a girmeden önce bölgedeki egemenliğini sağlama almak için kendi egemenliğine karşı bir tehdit olarak gördüğü Sibiryâ bölgesinde yer alan Sibir⁴ Hanlığına saldırmıştır. Hem zorlu iklim şartları

² Kurat, A. N. (1954). *Kazan Hanlığı (1437-1556)*, Cilt 12, Sayı 3-4, s.227-246.

³ A.g.e. s.227-246.

⁴ Sibiryâ ismi Sibir hanlığından gelmektedir.

hem de yarı göçebe bozkır halkları ile mücadelesine rağmen Ruslar en sonunda Sibir Hanlığının topraklarına hâkim olmuştur. Bozkır halkları nehirler vasıtasıyla yurtlarına sokulan yabancılara karşı direnmişlerdir ancak güvenli nehirlerinden ayrılmayan yabancılara karşı sayıca üstün ve atlı olmaları hiçbir işe yaramamıştır. Sibir kuvvetleri, nehir vasıtasıyla yurtlarına girmiş olan yabancılara karşı doğrudan atlı bir saldırı yapamazlardı çünkü karaya çıkmak güvenli olmadıkça nehirden ayrılmayan Rusların su üstünde kullandıkları gemilerin yüksek yanları Sibiryalıların oklarına kalkan oluyor ve Ruslar bu oklara Sibiryalıların hiç alışık olmadıkları barut gücü ile karşılık veriyorlardı. Askeri, taktik ve teçhizat anlamında üstün olan Rusların bölgede tutunmaları yine de kolay olmamıştır. Pek çok Rus valisi tıpkı buraya göç ettirilen Rus halklar gibi soğuktan veya açlıktan ölmüştür. Rusya İdil'de yaptığını burada da yaparak: (1586) Tümen, (1587) Tobolsk, (1594) Tara, (1593) Berezov, Obdorsk kalelerini kurmuştur⁵. Bu kaleler özellikle nehir kıyısında kurulmuşlardır ve bozkırı kontrol altına almak amacıyla askeri mıntıka yerleri olarak kullanılmaya başlamıştır.

Ruslar, Sibirya'yı sadece askeri ve siyasi amaçla işgal etmekle kalmayıp dini olarak Ortodoksluğu bölgeye taşımıştır. Bölgede ilk Ortodoks Kiliseleri, 1586'da Tümen'de kurulmuş ardından 1587'de Tobolsk'un kurulmasıyla, Altın Argınak'ta Tobolsk'un ilk kilisesi olan Aziz Troits Kilisesi inşa edilmiştir. 1595'te Pelim bölgesinde Meryem Ana Kilisesi kurulmuştur ve bunları diğer şehirlerdeki kiliselerin kuruluşu takip etmiştir. Ruslar, kısa sürede Sibirya'nın her tarafını manastırlarla donatmıştır. 1601'de Tobolsk'ta, 1604'te Turinsk'te, 1661'de Tümen'de erkek manastırları kurulmuştur. Tobolsk ve tüm Sibirya'nın ilk Başpiskoposu Kiprian ve ondan sonraki Başpiskoposlar; Makari (1625), Nektari (1636), Gerasim (1640) ve Simeon (1651) dönemlerinde Hristiyanlık adım adım Baykal'a ve Lena'ya kadar yayılmıştır. 1668'de Başpiskopos Korniliy Tobolsk ve Sibir Metropolitine derecesine yükseldi. 1843'te, daha sonra ise Tomsk ve Yenisey vilayetlerini içine alan Tomsk Dini İdaresi açılmıştır. 1848'de Kamçatka, 1858'de Yakutistan, 1859'da ise Novoarhangelsk dini idareleri açılmıştır. 1658'de Yenisey'de, 1679'da İrkutsk'ta, 1690'da Yakutistan'da erkek manastırları açıldı. 1738'de Verhneudinsk yakınında

⁵ Armstrong, T. (1975). E. Yermak'ın Sibirya'daki Kampanyası: Belgelerden Bir Seçki, s. 40 Londra: Hakluyt Derneği.

Troitskiy Kabanskiy, 1740'ta Nerçinsk'te, 1834'te ise Çikoysk'ta erkek manastırları açıldı. 1701'de Metropolit Filofey Leşinskiy Sibirya'da ilk din mektebini açtı. Ardından dini eserler ve Slav dili ile yazılı eserleri neşretmek için basımevi kuruldu. 1788'de ise öğretmen yetiştirmek üzere Seminariya faaliyete geçti. İrkutsk Seminariyası ve Tomsk'ta Sibirya'nın ilk üniversitesi kuruldu. Sibirya'nın hem Müslüman Türk unsurları hem de milli inanışlarını sürdüren yerli kavimleri, Rus Ortodoks din adamlarının misyonerlik faaliyetlerinin açık hedefi durumundaydı. Ortodoks din adamları inançlarını yaymak için; açlığa, tehlikelere, Sibirya'nın soğuğuna ve her türlü zorluğa karşı koyarak Sibirya'nın ıssız ve en ücra noktalarına kadar faaliyet yürüttüler⁶.

17. Yüzyılda nihayet Rusya İmparatorluğu, Çin ile Türkistan'da komşuydular. 1686 yılında Rusya ile Çin, bugünkü Amur bölgesinde gerçekleşen “Albazino savaşları⁷” neticesinde, 1689 yılında Nerçinsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Rus tüccarların Pekin'e girmesini sağlamıştır. Rusya: Porselen, çay, pirinç, ipek, altın, gümüş gibi değerli ticaret mallarına, Sibirya üzerinden Çin'e gönderdiği tüccarları aracılığıyla ulaşabilecekti. İki güç daha sonra, Kyakhta Antlaşması ile sınır antlaşması yaparak Türkistan'ı kendi aralarında bölüşmüşlerdir ki bu antlaşma ile Çin bugünkü Doğu Türkistan bölgesini ilhak ederken; Ruslarda Moğolistan sınırına ilerlemişlerdir. Kyakhta ise ortak kervan ticaretinin yapıldığı bölge olmuştur. Çeşitli antlaşmalarla defalarca sınır değiştirecek iki güç artık Türkistan'ı kuşatmış oldular. Rusya 17. Yüzyılın sonunda Mançurya bölgesini aşarak 1698'de Kamçatka Yarımadasını topraklarına katarak, sınırlarını Bering Boğazına kadar genişletmiştir. Bu kadar geniş topraklar Rusya'yı güçlü gösterse de çoğu toprak buzla kaplıydı ve yerleşmek içinde uygun değildi. Ancak Rus İmparatorluğu, ısrarla topraklarının en ücra ıssız yerlerine ilerleyerek orada bulunan ne kadar değerli madenler varsa onları keşfetmeye çalışıyordu. Sibirya'nın kuzeyinin keşfi, Rusya İmparatorluğunun değerli kaynak arayışına bir örnek teşkil eder⁸.

⁶ Ünal, F. (2015) ‘Çarlık Döneminde Rusların Sibirya Araştırmaları’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. s.615-647.

⁷ Bu savaş iki defa oluyor, ilkinin Çin; ikincisini de Rus İmparatorluğu kazanıyor.

⁸ A.g.e. s. 615-647.

1762 ile 1796 yılları arası Çariçe II. Katerina dönemidir ki hem Osmanlı için hem de Türkistan tarihi için oldukça önemli bir dönemdir. Bu dönem II. Katerina; ele geçirdiği bölgelerdeki eski kanunları kaldırıp eyalet sistemi getirmeye çalışsa da başarısız olmuştur. 1778'de Çukçi Yarımadasını Rus toprağı yapan İmparatorluk, 1799 yılında Alaska kolonizasyonunu başlatarak Alaska'yı kolonileştirmeye başlamıştır. Bu topraklar, 1867 yılında Amerika'ya satılana kadar Rus kolonisi olmuştur. Rusya, Alaska'yı ele geçirerek Amerika kıtasına ayak basmış olsa da bu toprakların verimsizliğinden dolayı bölgede istediğı gibi çıkar sağlayamamış ve bölgeyi 1867 yılında ABD'ye satmıştır⁹.

1748 yılında Rus İmparatorluğu artık Kazak topraklarının batısına çoktan yerleşmişti. 1824'te Kazakistan'ın batısında yer alan göçebe devleti Kiçi Cüz¹⁰, önce Rusya'nın vassalı olmuş ardından 1848 yılında ortadan kaldırılmıştır¹¹. Kazakistan'ın orta bölümünde yer alan ve Kazak Cüzleri içerisinde en büyük yüz ölçümüne sahip Orta Cüz, 1788 yılında Rus hâkimiyetine girmiş ve 1882 yılında tamamen Rus topraklarına katılmıştır¹². Kazak topraklarının hemen güney doğu bölgesinde yer alan Uluğ Cüz ise 1854 yılında Rus topraklarına katılmıştır. Son Kazak Hanlığı topraklarının da Rus topraklarına katılmasıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında Ruslar, Türkistan'ın Kazak bölgelerini ellerine geçirmiş oldular¹³.

Rus İmparatorluğunun Kazak yurtlarına adım adım istikrarlı ve başarılı ilerleyişinde,

1. Başarılı yürütölen bir idari sürecinin olması,
2. Askeri teçhizat bakımından Rusların, endüstriyel silahlara sahip olması,
3. Rusların sağlam kalelere sahip olması,
4. Batı Türkistan bölgelerinde sık sık isyanların yaşanması bunun sonucunda toprak bölünmelerin yaşanması,
5. Kazak boylarının birbirinden bağımsız hareket etmeleri ve birbirleri ile çok sık çatışması, etkili olmuştur.

⁹ A.g.e. s.615-647.

¹⁰ Geleneksel olarak Kazak Hanlığı toprakları üç cüze ayrılır ve bunlar batıdan doğuya doğru: Kiçi (küçük) Cüz, Orta Cüz ve Uluğ (büyük) Cüz olarak adlandırılır. Bu bölgeler Kazak hanlığın bölgelerini oluşturmaktadır. Her bir bölgenin kendi hanı vardır.

¹¹ "Kazakistan, İslam Ansiklopedisi, (Kazakistan Maddesi) CVI, s.500", İstanbul; MEB Yayınları.

¹² A.g.e. s.500

¹³ A.g.e. s.500

Yukarıda belirtilen sebepler sonucunda, Doğu Avrupa’da Slav yurdunda sıkışıp kalmış bir prenslik olarak kurulmuş olan Moskova Knezliği, önce Çarlık sonra İmparatorluk olmuştur. Ardından da başarılı yürütülen idari süreç ile Rus Devleti, çağın gelişmelerini izleyerek askeri alanda kendini geliştirmiş ve bir zamanlar vergi ödediği Altın Orda Devleti’nin topraklarını ele geçirip daha sonra Kazak Hanlığını da topraklarına katarak Batı Türkistan’ı işgale başlamıştır.

Ruslar, sonunda Hindistan’a kadar ilerlemeyi başarmış lakin orada sömürgecilik konusunda Avrupa’daki en büyük rakiplerinden biri olan İngiltere ile karşılaşmıştır. İngiltere, Hindistan ile yaptığı ve yedi yıl süren Plassey muharebesini kazanması sonucunda 1757 yılında Babür Devleti yönetimindeki Hindistan’ı, Doğu Hindistan Şirketi yönetimi altına almıştı ki bu o zamana kadar Asya’daki en büyük iki güç olan Rusya ve Çin üzerinde çok büyük bir etki yaratmıştır. Rus İmparatorluğu, İngilizlerin radarında olan Türkistan’ın madenlerini korumak için ve İngiliz nüfuzunun Asya’da yayılmasını engellemek amacıyla Batı Türkistan’ın güney topraklarına yönelmiştir.

1556 yılında Çarlık Rusya’sının Astrahan’ı ele geçirmesiyle başlayan Batı Türkistan işgali git gide büyüyerek bugünkü Özbekistan-Kırgızistan bölgesine kadar ulaşmıştır. Rus hükümetinin, Batı Türkistan Hanlıkları ile ilgilenmesi 17. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. Nitekim 1644 yılında elçi Medyedev’in, Buhara ve Belh’e gönderilmesiyle ilk kez Orta Asya üzerinden Hindistan’a bir ticaret yolu açılması fikri Rusya’da kabul görmüştür¹⁴. 1800’lü yıllarda Rus tehdidi bölgedeki Batı Türkistan Hanlıklarının kapısına dayanmıştı. 1854 yılındaki Osmanlı-Rus Kırım savaşında Rusların aldığı ağır yenilgi Rusların yönünü tekrar Orta Asya’ya yani Batı Türkistan’a yöneltmesine sebep olmuştur. Ruslar, Buhara ve Türkistan Hanlıklarına, içinde askeri coğrafyacılar gibi kâşiflerin oldu elçi heyetlerini yollar. Ancak asıl görevleri casusluk olan bu heyetleri Hanlıklar sert bir şekilde geri çevirir. Ruslar, elçilerinin geri çevrilmesi üzerine askeri saldırıya geçmişlerdir. İlk olarak Buhara’ya askeri saldırı düzenlemişlerdir. Buhara Hanlığı ne kadar direnmeye çalışsa da Ruslar, 1865 yılında Buhara’yı vassalı yapmıştır.

¹⁴ Çelik, M. B. (2009). *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Basılmamış Doktora Tezi, s.206, Sakarya Üniversitesi, s.34, Sakarya.

Ruslar, nihayet 18. yüzyılda bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde bulunan, Harezmi bölgesindeki Hive Hanlığı sınırlarına dayandıklarında tüm Kazakistan'ı ele geçirmişler ve bugünkü Özbekistan'ın batısında yer alan Türkmenistan'ın içlerine doğru ilerleyerek Hive Hanlığını hem kuzeyden hem de batıdan kuşatmaya başlamışlardır. 1717 yılında Hive'ye keşif kolu göndermişlerdir ancak dönemin Hive Hanı Ebu'l Gazi Bahadır Han bu keşif kolunu yok etmiştir. Rusların ardı ardına yaptığı keşif kolları ve boylar arasına soktuğu nifak tohumları ile iç karışıklık yaşayan Harezmi bölgesi, 1740 yılında Afşarlı Nadir şah tarafından ele geçirilmiştir. Nadir Şah'ın çekilmesinden sonra yaşanan 20 yıllık bir iç karışıklıktan sonra Hanlık Türkmen Yedigaroğlları kontrolüne geçse de Hive Hanlığı daha sonra Kazak kökenli İnak Hanedanı tarafından yönetilmiştir. Yönetim konusunda istikrarsızlık yaşayan Hanlık, 1873 yılında Rusların Türkistan'ı kontrol ve yönetimi için atadığı Türkistan Valisi Von Kaufman'ın yaptığı saldırılara dayanamayıp 12 Ağustos 1873 yılında II.Seyyid Muhammed Rahim Han'ın imzaladığı teslimiyet anlaşmasıyla vassal hale gelerek 1873'de Rus himayesini kabul etmeye mecbur kalmıştır¹⁵.

Hive Hanlığının, Rusya İmparatorluğuna karşı direnememesinin başlıca sebepleri şunlardır:

1. Diğer Türkistan hanlıklarında olduğu gibi bitmeyen boylar arası çatışmalar,
2. Ekonomik olarak kendilerini toparlayamamaları ve hali hazırda devam eden iç karışıklıkların ekonomik durumu daha da kötü hale getirmesi,
3. Birçok arazinin, su yollarının yağmalanması ve hayvanın telef olması,
4. Bölgede yaşayan halkın çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerin hanlıktan kopmaya başlaması ve hanlıktan dışa doğru göçler,
5. Rusların askeri teçhizat üstünlükleri ve ateş gücünün üstünlüğünün olmasıdır.

Rusların işgali altındaki Türkistan hanlıklarının yöneticilerinin muhatabı artık Rusya'nın atadığı Türkistan valisi olmuştur. Rus tüccarlar, vergi ödemedi bölgede serbestçe dolaşabilecek, verimli araziler bundan böyle Rus askerlerinin ve Rus yerleşimcilerinin olacaktır. Ruslar, bölgede iktisadi menfaatlerinin sağlanmasına özel bir önem vermiş, kendi vatandaşlarına faaliyetleri için geniş bir yol açmıştır. Ruslar,

¹⁵Çay, A. M. (2009). *Türkiye Dışı Türk Tarihi Orta Asya'da Türkler*, s.3 T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.

bölgede asimilasyon siyasetlerini giderek güçlendirmiş ve bölgeyi her açıdan kendine bağımlı hale getirmiştir¹⁶.

19.yüzyılın sonlarına doğru Ruslar, Batı Türkistan'ın en uç noktasında yer alan Hokand Hanlığı sınırlarına ulaşmışlardır. 1867 yılında "Türkistan Genel Valiliği" kurularak başına Türkistan Coğrafyasına büyük zararları olacak olan Alman asıllı General Konstantin Von Kaufmann getirilmiştir. Generalin asli amacı tüm Batı Türkistan'ı Rusya İmparatorluğuna bağlamaktır. Kaufmann tarafından yapılan işgal saldırılarına direnemeyen Hokand Hanlığı, 1868 yılında Türkistan genel valisi ile yaptığı anlaşma ile vassal olmuştur. Hokand Hanlığı da diğer Batı Türkistan bölgelerinde olduğu gibi karşılarında barutun gücü ile duran işgal güçlerine karşı direnememişlerdir.

Bu çalışmada kullanılan başlıca temel kaynaklar şunlardır: M. Dostoyevski; İlminskiy; İ.Gaspıralı, N. Hablemitoğlu “Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)”; Z. Veli Togan: ‘Umumi Türk Tarihi’ ve ‘Hatıralarım’; Nadir Devlet: ‘Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi’; Akdes Nimet Kurat: ‘Rusya Tarihi’, ‘İsmail Gaspıralı’; Hakan Kırımlı: ‘İsmail Gaspıralı’, Türkiye Diyanet Vakfı arşivlerinde yer alan ve çalışmam için oldukça önemli bir kaynak olan İsmail Türkoğlu “Müslüman Türk Kongreleri”, Abdullah Gündoğdu “İki Devrim Arasında Rusya’da Siyasi Katılım Ve Türkler” makalesigibi Orta Asya Türk Tarihi için önemli şahsiyetlerin eserlerinden yararlanılmıştır. Bu tezde kullanılan araştırma modeli niceliksel araştırma modeli olan “Tarihsel Yöntem Modeli” ve niteliksel araştırma modeli olan “Metin Analizi Modeli” kullanılmıştır.

Tezimde ilk önce Rusların kim olduğu ve Batı Türkistan'ı nasıl işgal ettiği anlatılmaktadır. Batı Türkistan'ı işgal eden Ruslar, işgalin ardından Batı Türkistan'ı Ruslaştırma politikaları ve Türklerin bu politikalara verdiği tepkiler açıklanmıştır. Rus toplumunun analizi, işgali altındaki Batı Türkistan Türkleri'nin mücadeleleri, 1905 Rus İhtilali, Duma Meclisleri, Rusların sözünü tutmamaları ve Batı Türkistan Türkleri'nin işgal altında yaşadıkları olaylar ele alındıktan sonra Müslüman Türk Kongrelerine değinilmiştir.

¹⁶ Güngör, T. (2018) ‘Buhara Emirliği Üzerinde Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1807- 1868)’ s.115 Yüksek Lisans Tezi Ankara.

2. 1905 RUS İHTİLALİ ÖNCESİ RUSYA’NIN DURUMU

Günümüzde: 22 Cumhuriyet, 9 Kray, 46 Oblast, 3 Federal Şehir, 1 Özerk Oblast, 4 Özerk Okrug bulunduran Rusya Federasyonu, 1905 Rus ihtilali öncesinde bugünkünden daha geniş sınırlara sahipti. Batıda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile komşu olup Güneyde Kafkaslara ve Doğuda ise Batı Türkistan’a hâkim bulunuyordu.

2.1. Rus İmparatorluğunun Siyasi Yapısı

1721 yılında Rus çarlığı, yerini Rus imparatorluğuna bırakana kadar, Çarlar topraklarını otokrasiyle¹⁷ yönetiyordu. İmparatorluk, mutlak monarşiden farklıdır. Zira İmparatorluk olmak için çok uluslu olmak gerekir. Çarlık otokrasisi döneminde çok ulusluluk söz konusu değildir. Her otokraside olduğu gibi tüm yönetim tek adam elinde toplanır. Çar, Ortodoks kilisesi tarafından da Sevgili Baba¹⁸ şeklindeki bir metafor ile desteklenirdi. Çarın, Tanrı tarafından büyük Ortodoks kilisesini koruyup yüceltmek için gönderildiği, bu nedenle ne olursa olsun desteklenmesi gerektiği şeklinde bir metaforlar ile Çarın halk tarafından sevilmesi sağlanmıştır. Topraklar Çarındı ve dilediği gibi tasarruf edebilirdi. Büyük İvan ve I. Aleksey dönemlerinde siyasi, sosyal ve ekonomik olarak Çarlık büyürken I. Petro döneminde İmparatorluk haline gelmiştir.

Otokrasi gücünü geleneklerden, örf, adet ve töreden alırken, mutlak monarşi gücünü kralın istediği gibi değiştirip istediği gibi üzerinde oynayabildiği yazılı kurallardan alırdı.

İmparatorluk yıllarındaki mutlak monarşi, 1721-1905 yılları arasını kapsar¹⁹. Rus İmparatorluğu tarihine baktığımızda, İmparatorluk tanımına oldukça iyi uyduğunu görürüz. Monarşilerde: Kral veya İmparator, Otokrat esaslara dayanan

¹⁷ *Αὐτόρ' dan (kendisi) + κρᾶτέω (kural) - otokrasi , despotizm.

¹⁸ *Hristiyan inancından Tanrıdan baba diye de bahsedilir. Baba-Oğul ve Kutsal Ruh örneğinde olduğu gibi.

¹⁹ İmparatorluk: Türk Dil Kurumu Sözlüğüne baktığımızda; Emperyal kelime ile aynı kökten gelmekte olup, dilimize İtalyancadan geldiğini görüyoruz. İmparatorluk olmak için çok uluslu olmak gerekmektedir. Kendi sınırları içerisinde çok uluslu devletlere İmparatorluk, yöneticilerine ise “İmparator” ya da “İmparatoriçe” denilir. İmparatorluklar birer emperyalistlerdir. Yani Yayılımcı devletlerdir.

yazılı kurallar ile yasama, yürütme, yargıyı tek elde toplamıştır. Bu yazılı kuralları sadece yönetici değiştirebilir. Mutlak monarşide ise Kral veya İmparator devletin ta kendisidir. Rus topraklarında, 1905 yılına kadar bir meclis ve meclis tarafından onaylanmış bir anayasa olmadığından Rus toprakları, yönetici hanedanlar tarafından yönetilen bir polis devleti gibiydi. İmparator onayı olmadan hiçbir şey yapılmazdı. Matbaada basılacak yayımlar, fabrikalar, ilan edilecek manifestolar, reformlar gibi şeyler tamamen tek adamın kontrolü altındaydı. Kanun denilen şey İmparatorun/İmparatoriçenin ağzından çıkan sözlerdi ve bu sözler sorgusuz sualsiz kanun kabul edilerek derhal yürürlüğe konulurdu.

19. yüzyıl sonları monarşilerin yerlerini anayasal monarşilere bıraktıkları bir dönemdir. Avrupa'daki Fransız ihtilali ile başlayan sürecin sonucunda Parlamenter sistemler yayılmıştır. Elbette Ruslarda bu süreçten etkilenmiştir. Toplumsal sorunlar nedeniyle çıkan ayaklanmalar; köylerden kentlere ve kentlerden de başkente kadar yayılmış ve İmparatorluğun Anayasal monarşiye geçmesine sebep olmuştur. 1905 İhtilali ile birlikte anayasal monarşiye geçilmiştir ve Rus topraklarında bir meclis açılmıştır. Ruslar, kurulan bu meclise “Duma” adını vermişlerdir. Duma meclisinin açılması halk için oldukça önemli bir olaydır. Anayasal monarşi sisteminde: İnsan hakları açısından yönetilen kesimin, yönetici kesim kadar önemli olduğu kabul edilir. Bu sistem, otokrat yöneticilerin, yönetilen kesimi ezmesini engelleyip, yasalar ile yönetilen kesimin korunduğu ve yöneticilerin yetkilerinin sınırlandırıldığı bir sistemdir. Bu sistemde yasama, yürütme ve yargı tek bir adamın elinde değildir. Anayasal sistemin sürdürülebilirliği için yasal hakları olduğunun bilincinde ve bunu canı pahasına koruyacak halk kitlelerine ihtiyaç vardır. Anayasal sistemde partiler vardır ve bu partilerin yegâne amacı oy çokluğunu toplayarak iktidar olmaktır. Mecliste son karar halen ülkenin yöneticisi olan Kral veya İmparatorundur. Kralın veya İmparatorun Meclisi istediği gibi kapatıp açma yetkisinin olması meclis için büyük bir sorun oluşturmuştur. Tüm anayasal monarşilerde görebileceğimiz gibi Rus İmparatorları Meclisi görmezden gelip onu kapatmak için bahaneler arayıp durmuşlardır.

2.2. Hükümet

Ruslar, 1905 yılı öncesine kadar tıpkı Avrupa’da olduğu gibi feodal bir toplumdur. Burada “feodal toplum piramidi” hâkimdir.

Piramidin en üstünde soylular olurdu. Nüfus olarak azınlıktadırlar ancak tüm güç ve zenginlikler bu üst tabakada toplanıp yukarıdan aşağıya doğru azalarak inerdi. Rus toplumunda soylular doğrudan hanedana bağlı olup oldukça büyük arazilere sahip olurlardı. Bu arazileri hem işletirdi hem de savaş zamanları için asker yetiştirmek için kullanırdı. Toprak ve güç onların ellerindeydi.

Din adamları ikinci sınıfı oluşturlardı. Halkı dindar yapmak ve halkın Tanrıya gösterdikleri saygı ve hürmeti, soylulara karşıda göstermelerini sağlamakla görevliydi. Bu tabaka nüfus bakımından azınlıkta olmalarına rağmen dindar halkı kontrol altında tutarlardı.

Burjuvaziler²⁰ ise üçüncü sınıfı oluşturdurdu. Bu sınıf soylular gibi bir kolluk kuvvetine sahip değillerdi. İşçi ve köylü sınıfına da dâhil olmayıp ekseriyetle tüccarlardan oluşan kentli kesimdi. İşveren konumunda olan burjuvazi gücünü zenginliğinden alırdı. Ağırlıklı olarak tüccarlardan oluşan bu sınıf ekonomiye can katan sınıftır. Bağlılık ve hizmet sınıfı olan burjuvazi eğer kendini güvende veya bağlılık hissetmezse başka ülkelere gidebilirlerdi. Eğer giderlerse ülkenin ekonomisini olumsuz etkilerdi. Çünkü bu sınıf, üretim araçlarını kontrol ederdi.

Son sınıf ise işçiler ve serflerdir²¹. Bunlar dördüncü beşinci sınıfları oluşturdurdu. Halkın %60’ından fazlasını oluşturan en alt tabaka toplumun çoğunluğunu oluştursa da en fakir kesimdir. Serflik toprak köleliği demektir. Köylerde toprak ağaları olan soylular tarafından köle gibi kullanılır ve özgürlükleri yoktur. Sanayi devrimi ile birlikte oluşan işçi sınıfı tıpkı köylüler gibi kentlerde burjuvaziler tarafından sömürülürdü. Düşük ücretler karşılığında fabrikalarda ağır işlerde çalışırlardı. Bu tabaka üreten kesimdi. Bu sınıf ürettikçe önce en üst sınıf

²⁰ Burjuvazi: Avrupa’da yaşanan Rönesans, ihtilaller ve coğrafi keşifler gibi yaşanan bir dizi olaylar sonucu ortaya çıkmış tüccarları betimlemek için kullanılan sınıftır.

²¹ Serf: Toprak beylerinin/ağalarının altında çalışan çiftçilere verilen addır. Köle gibidirler ama köle gibi alınıp satılamazlar

zenginleşir ardından ikinci ve üçüncü sınıflarda buna paralel olarak zenginleşir ama işçi ve serfler zenginleşmezdi.

Tüm bunlara bakıldığında feodal sistemin eşitsizlik olduğu, azınlık kesimin çoğunluğu oluşturan kesim üzerinde hâkimiyet kurup onları sömürdüğü görülür.

862 yılıyla 1610 yılları arası Rusya’da Rurik Hanedanı dönemidir. Rurik hanedanı Doğu Slavlarının çoğunluğunu tek çatı altında toplayan hanedandır. 1603 ile 1613 yılları arası iç karışıklık dönemidir ki bu döneme sahte Dimitriler dönemi denilir. I. Mihail’in 1623 yılında taç giymesiyle Romanov hanedanı dönemi başlamıştır. Bu dönem 1917 yılında tahttan indirilip öldürülen son İmparator II. Nikolay dönemiyle sona erecek ve 1917 yılında meşrutiyet kaldırılmıştır. Hâkimiyetlerine son verilene kadar yönetim Rurik ve Romanov hanedanından başa geçen İmparatorların elindedir.

Korkunç İvan dönemine kadar soylular, hükümette önemli yere sahip olmuştur. Korkunç İvan öncesi soylular “Boyar” olarak adlandırılmaktaydı ve her biri kendi siyasi gücüne sahip olan Boyar’ların aynı zamanda bir Boyar meclisi bulunmaktaydı. Yani bir merkezcilik yoktu. Boyar’ların oy çokluğu ile seçilen Boyar meclisinin başkanı Çar’ın sağ kolu oluyordu. Ayrıca Çar meclise danışmadan radikal kararlar alamazdı. Boyar’lar, Çar’a muhalif olup ona karşı gelebilirlerdi. Soylulardan oluşan Boyar’ların kendilerine ait arazileri vardı ve bu arazileri istedikleri gibi işlerlerdi. Bunun yanı sıra kendilerine ait silahlı grupları da bulunurdu. İç işlerinde bağımsız ama dış işlerinde Çar’a bağlı olan Boyar’lar, her zaman Çar’ı desteklemeyip bağlılık göstermiyorlardı. İşte bu yüzden Oprıçnina denilen dönemde Korkunç İvan, kendi has adamları ile bu düzene son verip tamamen merkeziyetçi bir düzen kurmuştur. Çar/İmparator istediğini soylu yapabilir veya soyluluğunu elinden alıp tüm zenginliklerine el koyabilirdi. Hükümette artık tamamen hanedana bağlı soylular bulunuyordu. Diplomatlar, komutanlar gibi önemli rütbeli insanlar soylu sınıftan çıkıyordu. Kaufmann gibi Rus tarihi için önemli kişiler bu sınıftan çıkmıştır.

Ruhban sınıfı ise kilise arazileri vasıtasıyla toprak sahibi olup burada halkı çalıştırıp çocuklarını eğiterek kendi dindar kesimini yaratırdı.

Burjuvazi sınıfı, zengininden yoksuluna kadar toplumun her kesimine kredi veren bankacılar bu sınıftan çıkmaktaydı. Sermayeleri en büyük gücü olan bu kesim, üretim gücünü elinde tutardı. Krallar ve İmparatorlar, ülkelerine sıcak para akışını sağlamak amacıyla sermaye sahibi burjuvazi ile ilişkilerini iyi tutarlardı.

Sanayi devrimi öncesi Rus toplumunda halk köylüdür ve çoğunlukla şehirlerde değil köylerde yaşamaktadır. Rus köyleri, soylularca paylaşılmış ve köylüler soyluların ağalığı altında ağır şartlarda çalıştırılmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte makineleşme çağına girilmiş ve fabrikalar inşa edilmeye başlanmıştır. II. Aleksandr toprağa bağlı feodal düzeni değiştirmek için bir dizi reform yapıp “Toprak ve Özgürlük” adlı manifestosunu ilan etmiştir. Bu manifesto ile serf yani toprak kölesi olan köylüler belirli bir ücret karşılığında özgürlüklerine kavuşmuşlardır ve asgari düzeyde yaşayıp ekim yapabilecekleri bir toprak sahibi olmuşlardır. Manifesto uygun bir alt yapı oluşturulmadan ilan edildiği için açıkta kalan pek çok köylü köy ağaları olan soylular ile anlaşıp tekrar eski düzene geri dönmek zorunda kalmışlardır. Tekrar eskiye dönmek istemeyen köylülerin kentlere göç etmesi sonucu kentlerin nüfusları artmıştır. Durum böyle olunca kentlerdeki işsiz sayısı artmış ve bunun sonucunda da işçi ücretleri düşmüştür. İnsanlar düşük ücretlendirme karşılığında ağır şartlarda çalışmaya devam etmişlerdir.

2.3. Toplum ve Din Yapısı

2.3.1. Toplum Yapısı

Rus halkı bir doğu toplumudur. Her ne kadar Hint-Avrupa ailesinde yer alsa da Ruslar bir doğu toplumudur ve bu toplumda bir numaralı geçim kaynağı tarımdır. İmparatorluğun sanayi devrim sonrası feodal sistemden, sanayi toplumuna geçişi oldukça sancılı bir süreç olmuştur. Bu pek çok köylü ayaklanmasıyla işçi ayaklanmalarını beraberinde getirmiştir.

Sanayi toplumları ile tarım toplulukları karakteristik olarak çok farklıdır. Sanayi toplumlarında eğitim zorunlu iken tarım topluluklarında ihtiyadır.

Feodal Rus topraklarında tıpkı her feodal toplumda olduğu gibi toprak sahipleri vardı ve bu topraklarda yaşıyan halk “Serf” olarak adlandırılıyordu. Toprak köleliği şeklinde de geçen serflerin sefilliği ünlü Rus edebi eserlerinde de yer almıştır. Kölelik sisteminden farklı olarak köle gibi satılamayan köylü, toprak ağası adına toprağı işler ve ağanın ceplerini doldururken kendisi sadece ölmesini engelleyecek kadar yeme ihtiyacını karşılayıp, kışın donmasını engelleyecek bir giysiye sahip olurdu. Ayrıca köylü, toprak ağası tarafından başkalarına tahsis edilmemiş boş topraklarda da zorla çalıştırılırdı. Serflikten kurtulmanın yolu azat edilmektir. 19. yüzyılda Rus topraklarında toprak köleliği oldukça yaygındı. 17. ve 18. yüzyıl köylü isyanları dönemidir. Bu dönemde toprak verimliliği azalmış dolayısıyla verimi düşen topraklarda canı pahasına çalışan köylüler ayaklanmış.

Rus İmparatorluğunda, serflik şartları yöneticilerin farkında olduğu bir şeydi ama hiç biri onlar için bir şey yapmamıştı. 1797’de ilan edilen manifesto ile köylülere bir gün dini tatil olanak tanınmıştır, köylüler Pazar günleri çalışmamıştır. Köylülerin ayaklanma sayısı her geçen gün artıyor ve durdurulamıyordu işte bu yüzden 1803 yılında serflere kendi özgürlüklerini satın alabilme hakkı veren yasa çıkartıldı²². Yasadan hoşlanmayan toprak ağaları, serflerin ödeyemeyecekleri bir meblağda özgür olma bedeli belirleyerek kolay kolay kimsenin kendi özgürlüklerini alamamalarını sağlamışlardır. Ayrıca köylüler, özgür olsa da kendi toprakları olmadığı için fabrikaların olduğu şehirlere göç etmişlerdir ve orada da oldukça kötü şartlarda işçi olmak zorunda kalmışlardır. 2. Aleksandr, 19 Şubat 1861 yılında nihayet “*Toprak Ve Özgürlük Manifestosu*” yayınlar. Buna göre:

1. Toprak köleliği kaldırıldı ve böylelikle serf olan köylüler artık özgürleştiler.
2. Köylülere özel mülkiyet sahibi olma hakkı verildi. Asgari düzeyde topraklar köylülerin yerleşimine açıldı.
3. Toprak ağaları artık ücretsiz bir şekilde Serf köylü çalıştırıp onları sömüremezdi.
4. Köylüler istedikleri loncalara katılıp istedikleri yere gitmekte özgürdüler.

²² Tilly, C. (1993). *Avrupa’da Devrimler*, s.32, Yeni bin yıl yayınevi, İstanbul 1993.

5. Serflikten kurtulan köylüler bu sisteme göre devlete kurtuluş parasını ödemek zorunda kaldılar²³.

“*Toprak ve Özgürlük*” manifestosunun asıl amacı toplumun neredeyse %60’nı oluşturan serflere özgürlüklerini vermek ve toprak sahibi olmadaki eşitsizliğe son vermektir. Toprak sahibi olan ağaların ellerindeki topraklara el koymak değildi. Aslında bu manifestoyla 2.Aleksandr, feodal sistemden kapitalist sisteme geçiyordu²⁴.

Artık özel mülk sahibi olan köylüler ihtiyaçları olan arazilerin azına sahip oldular ve sahip oldukları bu araziler oldukça verimsizdi. Bu durum genel bir karmaşaya yol açmıştır. Özgürlükleri için ödemeleri gereken İtfa vergisinin fiyatının artması neticesinde varını yoğunu satan yoksul köylüler şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Toprak ağaları ise feodalizmden, kapitalist sanayi toplumuna geçişin bedelini ödemişlerdir. Tarlalarını işleyecek köylüleri kaybeden toprak ağaları, devlete ödemeleri gereken vergileri ve borçları ödeyemez duruma gelmişlerdir. Tüm bunlar Rus topraklarında büyük bir kıtlığa yol açmıştır.

1880-1890’lı yıllar Rus ekonomisinde hayli büyük gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Rus köyleri toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan kentte yaşanan gelişmelerden çok uzakta kalmıştır. Rus İmparatorluğunun merkezi kentlerine yığılan kitleler, kentliyi zengin ederken kendileri fakirleşmiştir. Tüm bu yaşananlar kapital birikimi kötü etkilemiştir. Bir türlü sanayileşemeyen yarı-feodal toplum, geri kalmış köy ağaları ile özgürlüğe aç ve sefil duruma düşmüş köylüler dönemin Rus toplumunun özetidir. 1890’lar aç ve yoksul öğrencilerin, köylülerin ve işçilerin ayaklanmalarıyla geçmiştir. 1902 yılında köylüler, Ukrayna’nın 175 komününde²⁵ soylulara ait malikânelere saldırmışlardır. 20. yüzyılın başlarında sadece aydınlar değil köylüler ve işçiler de gözle görülür biçimde rejim karşıtı saflarda toplanmışlardır²⁶.Durdurulamayan köyden kente hızlı göç, 1903 yılında toprağın kamulaştırılması da hem köylü hem de toprak sahiplerinin hoşnutsuzluğunu

²³ İtfa işlemi adı verilmiştir buna.

²⁴ A.g.e. s.32-40

²⁵ *Komün: Kapalı toplum demektir. Sosyetenin zıttı. Sosyete ise açık toplum demektir.

²⁶Tilly, C. (1993). *Avrupa’da Devrimler*, Yeni bin yıl Yayınevi, İstanbul 1993.

durduramamıştır. Köylüler şehre geldiğinde, şehre yabancı olduklarından ekseriyetle Lûmpen Proletarya sınıfını oluşturmuşlardı.

Köyden kente göç eden köylüler şehirlerde iş arayan vasıfsız insan topluluğunu oluşturuyordu buda burjuvazi için ucuz işçi ve kolay emek sömürsüydü. Tüm bu yaşananlar Rus topraklarında işçi sınıfının büyümesine yol açmıştır. Artık köylüyü sömüren toprak ağası yerine burjuvazi geçmiştir. Tüm bu olaylar zinciri sonunda Marksist fikirlerinin zamanla yayılıp benimsenmesine sebep olmuştur.

Köylü meseleleri, 1860'lardan başlayarak Rus siyasetine şu önemli etkileri yapmıştır²⁷:

1. Soyluların yönetimdeki yetkilerini ortadan kaldırıp yüksek devlet görevlileriyle doğrudan ilişki içinde olan alternatif kurumlar yaratarak Rusya'yı dolaysız yönetim yolunda ilerletmiştir.
2. Sahipleri tarafından çoğunlukla fabrika ve atölyelere kiralanan aile işletmelerindeki işçiler, serflere özgürlük verilmesiyle, ellerinde toprak olmaksızın özgürlüğe kavuşmuştur. Büyük çiftliklerdeki köylüler, işledikleri toprağın yarısını satın alma hakkını kazanmışlardır.
3. Köylüler kendi hesaplarına değil, devlet yetkililerinin gözetimi altında toprağın kullanımını denetleyen ve hane halkı büyüklüğüne göre toprağı yeniden dağıtan komünler adına çalışmışlardır.
4. Toprak sahipleri hala önemli bir konumda olmuştur ve birçoğı basit bir ücret karşılığında komün topraklarının yarısını ele geçirmiş; eski serfleri istihdam ederek boğaz tokluğuna çalıştırmaya başlamıştır. Bu durum yerel memnuniyetsizliğı besleyip, çatışma noktasına getiren ana unsur olmuştur.

Rus toplum yapısına bakıldığında öncelikle Feodal yapıda olduğunu görüyoruz. Kölelikten farksız olan bu serf sistemi, Rus toplum yapısının iliklerine kadar işlemiş olup halkın çoğunluğu toprak kölesidir. Savaş zamanı İmparatorluk için savaşırken barış zamanı ise toprak ağaları için toprağı işleyen köylüler, doğal olarak sömürölmekten hoşnutsuz olup sık sık ayaklanmışlardır. S erf sistemi II. Aleksandr

²⁷A.g.e. s.32-40

zamanında kaldırılarak, yerine Rus toplumunu feodal toplumdaki sanayi toplumuna geçişini sağlayacak olan kapitalist sistem kurulmaya çalışsa da başarısız olmuştur. Köylerdeki köy ağaları yerini şehirlerdeki burjuvazi sınıfına bırakmıştır. Parasız kölelik yerini paralı köleliğe bırakarak kölelik devam etmiştir. Tüm bu yaşananlar emekleri ucuz bir şekilde sömürülen işçi sınıfının büyümesine ve bu büyümeyle paralel olarak materyalist fikirlerin yayılmasına yol açmıştır.

2.3.2. Din Yapısı

Doğu Slavlarından olan Rusların Ortodoks oluşu ile neredeyse her şeyleri değişmiştir. Ruslar öncelikle Kiril alfabesi kullanmaya başladılar. Kiril²⁸ alfabesinin kullanılmaya başlanması, Ortodoks Slav dünyasını diğer Hristiyan dünyasından ayırmıştır. Bugün Katolikler, Protestanlar, Anglosaksonistler, Kalvanistler gibi pek çok Hristiyan Latin alfabesini kullanırken Slavlar, Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Rusların kullandıkları alfabe, takvim, hesaplamalar, mimari yapısı gibi pek çok şey Ortodoksluk ile gelişmiştir.

Ortodoksluğu, Doğu Roma'dan yani Bizans'tan alan Ruslar, din-devlet işleri modeli olarak 'Senfoni Modeli' diye tabir edilen model kullanmışlardır. Bu modelde devlet, dinin koruyucusuydu ve din ise devleti desteklemekle yükümlüydü. Din adamlarının görevi dindar halkın yöneticilerin yanında olmasını sağlamaktı. Moskova Patriği 1448 yılında bağlı olduğu İstanbul Patriğinden ayrıldı. 1453 yılında Doğu Roma'nın son kalesi İstanbul düşünce, Rus Çarlığı kendilerini Doğu Roma'nın halefi ilan etmiş ve kendilerini Ortodoksların hamisi olarak kabul etmiştir.

I. Petro döneminde dini yapı, çift başlılığa sebebiyet verdiği için Patriklik özel bir yapı olma özelliğini kaybedip, devlete bağlı tamamen devletin kontrolünde olan bir kurum haline getirildi. 1721 yılında Kutsal Sinod²⁹ adıyla kurulan kurum, 1917 devrimiyle ortadan kaldırılana kadar varlığını sürdürmüştür. Böylelikle Senfoni modeli sona ermiş bunun yerine kendine has özel yapıya sahip olan kilise tamamen

²⁸ Kiril Alfabesi 863 yılında Doğu Roma İmparatorunun emriyle Slav dillerinin düzene sokulması amacıyla Selanikli Methodius tarafından icat edilmiştir.

²⁹ Ortodoks din adamı olan Patrik seçiminde önemli rol oynayan meclis. Kuruluş amacı: Seçilen Patrik'in İmparatorluk yanlısı olmasını sağlamaktır.

devlet kontrolüne geçmiştir. Rus yöneticileri kontrolün tamamını eline geçirdikleri kilisenin gücünü dış politikada oldukça etkili kullanmışlardır.

Rus İmparatorluğu yayılma sürecinde, genellikle Ortodoks Hristiyanlığı dışındaki diğer inançlara bağlı olan birçok halkın topraklarını ele geçirmiştir. Ruslar yabancı bir coğrafyada ilk zamanlarda bu yabancı inançlara karşı sert yöntemlerle mücadele etmiştir.³⁰ Fakat zamanla Rus topraklarında varlığını sürdüren Ortodoks Hristiyanlığı inancı dışındaki inançlara, en büyük rakibi olarak gördüğü İslam inancına karşı anlayışlı ve idare edici yaklaşımı devletin geleceği ve İslam'ın çok yaygın olduğu Türkistan'daki egemenliklerinin istikbali açısından daha yararlı olacağı kabul edilmiş ve bu politika uygulanmıştır. Ortodoks Rusların, İslam'ı başlıca rakip görmelerinin sebebi Müslümanların daha kalabalık ve daha organize bir şekilde olmalarıydı. Ortodoks Ruslar ayrıca diğer Hristiyan grupları da –Katolik, Protestan- Ortodokslaştırma politikasına girmiştir. Ruslar, Çarlıktan bu yana misyonerlik faaliyetlerine çok önem verdiler. Her bir Rus tüccarı ayrıca bir misyonerdı. Rus misyonerliğinin yayılmasında en büyük engel İslam olduğu için onu kontrol altında tutmak için çeşitli girişimler olmuştur. 1788'de Çariçe Katerina döneminde kurulan “Müslüman Dinî İdaresi” buna bir örnektir. Amaç Rusların kontrolünde Rus yanlısı müftüler ve hocalar ile halkı Rus yanlısı yapıp Ruslaştırmaktı. 19.yüzyılda kurulan Orenburg Müftülüğü buna bir örnektir.

Sonuç olarak Rus toplumunun dini yapısı onlara “Doğru İnanç” anlamına gelen Ortodoksluktur. Ortodoks inancı Ruslar için bir propaganda aracı olmanın yanı sıra dış politikada başka devletlerin iç işlerine karışma aracı olarak da kullanılmıştır.

³⁰ Rusların Çarlıktan-İmparatorluğa giden süreçte yayıldığı topraklar üzerindeki bazı inançlar: Paganizm, Şamanizm, Göktengricilik, Budizm, Manihaizm, İslam, Katoliklik, Protestanlık, Yahudilik gibi dinlerdi.

2.4. İhtilale Giden Yol

2.4.1. Rusya'daki Durum.

1894 yılında II. Nikolay tahta çıkmıştır. 19. yüzyılın sonları tüm dünyadaki kraliyet aileleri için sıkıntılı bir yüzyıldır. Çoğu kraliyet ailelerinin sonu, 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyılda gelmiştir.

Halk açlık, yokluk ve sefalet içinde yaşarken Rus imparatorları ve soyluları zenginlik içindeydi. Avrupa'ya güçlü olarak görünen Rus İmparatorluğu gücünü ezdiği halkından alıyordu. Rus otokrasisi mutlak hâkimiyetle polis devleti olarak halka hükmediyordu.

Tarihsel olarak bakıldığında pek çok Rus yöneticisi halk ayaklanmalarıyla uğraşmıştır. Tarih boyunca Rus toprakları halk ayaklanmalarından müstesna bir yer olmamıştır. Tıpkı 1825 yılında I. Nikolay zamanında yaşanan Aralıkçı (Dekabrist) ayaklanması gibi II.Nikolay'da halk ayaklanmalarıyla mücadele etmiştir ama kendinden öncekiler gibi başarılı olamamıştır.

2.4.2.Rus-Japon savaşı

106,3 milyon poundluk altın rezervine rağmen, Rusya'nın savaş öncesi mali durumu kısılanılacak bir durum değildi. Ülkenin her yıl büyük bütçe açıkları olmakta ve ülke büyük ölçüde borç paraya bağımlıydı³¹.

Savaşlar ülkeler için bir ekonomik yüküdür. Üretim araçlarının sanayiye yönlendirilmesi, hazineden paranın savaş hazinesine aktarılması ve savaşın devamı için alınan borçlar ülkeye çok zarar vermiştir. İmparatorluk yönetiminde savaş karşıtı olup daha yavaş adımlar atmak gerektiğine inanan bakanların olduğu gibi savaşın iç

³¹ Sherman, A.J. (1983). *German-Jewish Bankers in World Politics, The Financing of the Russo-Japanese War*, s.59-73, Leo Baeck Institute Yearbook, January.

politikada gündemi değiştireceğine inanan bakanlarda vardı. Bu bakanlardan biride içişleri bakanıydı³².

Almanların Ruslara, İngilizlerin ise Japonlara destek verdiği Rus-Japon savaşının temel nedeni iki tarafında Mançurya üzerinde iddia ettikleri haklardı.1905 Rus-Japon savaşı Rusların, denizde ve karada ağır bir yenilgi almasıyla sonuçlandı. Yenilgi Rusya'yı küçük duruma dūřürmūř ve yaralıların taşınmasında bile sorunlar yaşanmıştır. Pasifik donanmasını kaybeden Rus İmparatorluğu, Baltık donanmasını kullanmak istese de boğazların onlara kapalı olması sebebiyle Pasifik denizine yardım gönderememiştir. İmparator II. Nikolay hiç istemeyerek Japonya İmparatorluğu ile masaya oturmak zorunda kalmıştır.

1905 yılında imzalanan Portsmouth antlaşmasıyla Rus İmparatorluğu Mançurya üzerindeki haklarından vazgeçmiş, bu bölgede bizzat Ruslar tarafından inşa edilen demiryolu ve limanlar Japonların eline geçmiş ve Rusya tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma, Rus İmparatorluğunun bölgede son on yıldır harcadığı tüm emekleri kaybetmesi anlamına geliyordu. Ruslar gelmeden önce boş olan arazilere kurdukları, garnizonlar, demiryolları, Proth Arthur limanları kaybedilmiřtir³³.

1904 yılında başlayan ve bir yıl süren savaşta, halk askere alındığı için araziler ve fabrikalar boş kalmıştı. Savař ekonomisi döneminde tüm kaynakların bir yıl boyunca savaşa ayrılması, halkın durumunu daha da kötü hale getirmiştir. Elde edilen verilere göre işçiler orduya alındığı için fabrikalardaki üretimde azalma olmuştur. İpek üretimi % 25; yünlü kumaş üretimi % 15 oranında azalmış; ücretlerde dūřüklükler yařanmıřtır³⁴. Yenilgi; muhalif grupların sayısını artırmış ve onları ar yönetimine karşı birleştirmiştir. Tüm bunların yanı sıra savaştan dönen askerler, harap olmuş ekonominin durma noktasına geldiği kıtlığın yaşandığı bir ülkeyle karşılaştılar. Rus-Japon savaşı, Rusların sadece askeri olarak değil ekonomik olarak

³² A.g.e. s.59-73

³³ A.g.e. s.59-73

³⁴ A.g.e. s.59-73

ağır bir darbe almasına sebep olmuştur. Rus-Japon savaşı 1905 İhtilalinin en önemli tetikleyicilerinden biri olmuştur³⁵.

Rus-Japon savaşında, sadece Rus olanlar değil Rus topraklarında yaşayan diğer azınlıklarda savaşmıştır. Türkistan topraklarının verimli arazilerini işleyecek erkek kalmamış, tarlalarda fabrikalarda kadınlar ve çocuklar çalışmak zorunda kalmışlardı. Zorla askere alınan erkekler cephede ayakta kalmaya çalışırken geride bıraktıkları kişilerde hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir.

Rusya İmparatorluğu, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'ndan sadece Rusların etkilendiği gibi bir düşünceye kapılmıştır. Oysa Rusya İmparatorluğu Uzak Doğu'ya tebaasında bulunan pek çok farklı etnik topluluktan olan askerleri de göndermiştir. Onların içinde Kafkasya, İdil-Ural ve Kırım Türklerinden de pek çok asker vardı. Kendilerine verilen askerî vazifeleri sadakatle yerine getiren bu insanlar her ne kadar bir Rus askeri olarak tarihin gölgesinde kalsalar da millî edebiyatları sayesinde kendi dillerinde gerçek etnik kimlikleriyle, inançlarıyla milletlerine seslerini duyurabilmişlerdir. Kırım Tatarlarının “Zapasnoyların Türküsü”, “Makarof Türküsü”, “Port-Artur Türküsü” bunun en iyi örnekleridir. Bu eserlerde Kırımlı askerlerin evlerinden nasıl alındıkları, savaş alanına ulaşmak için hangi yollardan geçtikleri, savaştaki durumları, savaşta yaşananlar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Türkülerde Kırım Tatar halkını derinden etkileyen önemli tarihî gelişmeler aksettirilirken Rusya İmparatorluğu tebaasının, özellikle de Kırım Tatarlarının mağduriyeti anlatılmıştır. Türkülerde her ne kadar “Düşmanımızın ismine ‘Yaponya’ derler...” veya “Zalim Japonlar evleri yıktı...” gibi örnekler yer alsa da, mağduriyetin esas sebebinin Rusya İmparatorluğunun kendi tebaasına karşı uyguladığı siyaseti olduğu görülmektedir. Bu durum türkü sözlerinde şu şekilde ifade edilmiştir “Alla, Alla, padişahım, edeceğin bu-mu-dur?” Türküde iki ülke liderinin barışması ve savaşın sona ermesi için Allah’a dua edilmesi çağrısında bulunmaktadır: “Dua ettim Allah’a: “Padişahlar barışsın!”³⁶ Görüldüğü gibi savaşmak istemeyen ahali zorla evlerinden alınıp Japonlar ile savaşa gönderilmişlerdir. Rus-Japon savaşı Ruslar için masraflı bir savaş olmuştur. O

³⁵ A.g.e. s.59-73.

³⁶ Kurtbilal, N. (2020). “Kırım Tatar Türkülerinde 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Yansımaları”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 49, s. 67-86.

dönem tek yönlü olan Trans-Sibir demiryolu hattında, askerleri ve cephaneyi göndermek oldukça zor ve masraflıydı. Karadan aksayan asker ve cephane sevkiyatı yetmezmiş gibi donanmanın önemli gemilerinin Japonlar tarafından batırılışı ve Lüshunkou bölgesinin kaybedilişi Rusya İmparatorluğu'na büyük bir darbe vurmuştur. Kendilerini Japonlara karşı üstün ırk olarak gören Rusların bu yenilgisi sadece kamuoyunu değil halk arasında da oldukça sarsıcı olmuştur.

Savaşın sonucunda Japonya, emperyalist bir kuvvet olarak dünya sahnesine çıkmıştır. Bu savaşla ilk defa beyaz ırkın yenilebileceği anlaşılmış ve Müslüman ülkeler başta olmak üzere Asya, Avrupa ve diğer kıtalarda da büyük bir yankı uyandırmıştır. Rusya açısından Japonya mağlubiyeti, Rusya'nın geleneksel politikası olan Balkanlara ve Boğazlar üzerinden sıcak denizlere inme siyasetine geri dönmesi olmuştur. Savaşın sonuçlarından biri Rusya İmparatorluğu'nda meydana gelen 1917 Bolşevik İhtilalinin temelini oluşturmıştır. Dünya siyaseti açısından incelediğimizde ise Fransa desteğinin Rusya'ya tek başına yeterli olmayacağını görüp İngiltere'ye yanaşması olmuştur. Rusya'nın İngiltere ile dostluk ilişkilerini geliştirmesinde müttefiki olan Fransa'nın da etkisi olmuştur. Çünkü: Fransa, ezeli düşmanı olan Almanya'ya karşı İngiltere ve Rusya'dan oluşan güçlü bir blok kurmak istiyordu. Dolayısıyla Fransa bu fırsatı Rus-Japon Savaşından sonra elde etmiştir ve böylece 1. Dünya Savaşı öncesinde bloklaşma hareketleri başlamıştır³⁷.

2.4.3. Potemkin Kruvazörü

Rusların, Japonlara karşı aldığı ağır yenilgi askerlerin üzerinde de ağır bir etki yarattı. Batı savaş teknolojisinin doğu savaş teknolojisinden üstün olduğuna ve batılı bir gücün yenilmeyeceğine inanılan bu dönemde yenilgi askeri sınıf üzerinde huzursuzluklara sebep olmuştur. Muhafızların askeriye içinde yer almasıyla asker siyasete karışıp Rus hükümetine tepkilerini göstermeye başlamıştır³⁸.

Potemkin, Karadeniz'de boğazların Rus geçişine kapalı olduğu için Pasifik donanmasına yardıma gidememiştir. Ruslar, Tsushima Muharebesi ile tüm pasifik

³⁷Türker, A. (2017) "1904-1905 Rus- Japon Savaşı Ve Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi Eseri (1. Cild) Transkripsiyonu" (Yüksek Lisans Tezi), s. 348-349, Kütahya.

³⁸YA.-Hus. p. 490/78, 5 Temmuz 1905 'Petersburg Sefaretinden gelen tahrirat tercümesi; Ya. Hus.p. 489/6 20 Haziran 1905, Hocabey Baş şebenderliğinden gelen tahrirat.

donanmasını kaybetmiştir. Savaş olurken Karadeniz’de bulunan zırhlı birlikler yaşanan olaylardan ve yenilgilerden muhalif saflarına geçmiştir³⁹.

Tsushima Muharebesi, Japonlar için çok büyük bir zaferdir. Ruslar açısından ise kabul edilemez bir yenilgidir. Çünkü Ruslar savaş öncesi kendilerini her anlamda Japonlardan üstün görüyorlardı. Ama 7’si zırhlı 21 Rus donanma gemisinin batırılması, 12 geminin ise Japonlar tarafından ele geçirilmesi çok büyük bir utançtı Ruslar için. Japonların Port Arthur limanı baskınıyla başlayan Rus-Japon savaşının denizde gerçekleşen kısmındaki yenilgiler, yenilmez bir baba olarak kabul görülen İmparatora karşı halkın bakış açısını değiştirmiştir.

Rusya donanması tarihinde hiç rastlanmamış bir olay daha meydana gelmiştir. Potemkin zırhlısı, Odessa sahiline gelerek bir sandal ile sahile bir tayfa cesedini bırakmıştır. Bu cesedin göğsüne iliştirilmiş yazıda, tayfanın, yiyeceklerin fenalığından şikâyet ettiği için bir subay tarafından katledildiği ve bunun üzerine, tayfaların da bütün subayları katlettikleri, eğer mahalli memurlar cesedi kaldırmaya yahut zırhlıya yaklaşmaya kalkışarlarsa şehri topa tutacakları yazılıydı⁴⁰. Sağ kalanları hapse atan Potemkin Kruvazörü, kırmızı bayrak asarak Odessa (Hocabey) limanına girmiştir. Sosyalist sembolü olan kırmızı bayrak şehirde bir isyan dalgasını tetiklemiştir. İmparatorluk tüm bunlar olurken boş durmamıştır hali hazırda Karadeniz’deki filosuna ait gemileri Potemkin zırhlısının üzerine ve isyan dalgasının yayıldığı Odessa şehrine yollamıştır. Rus filosu Odessa’daki kırmızı bayraklı isyancılara göz açtırmamış ve Potemkin zırhlısı ve ona katılan isyancıları ise top atışıyla bombalamaktan geri durmamıştır.

Potemkin zırhlısının komutanı Filipp Ivanovich Golikov’dur. Kendisi ilerleyen dönemlerde Kızılılara katılıp Mareşal unvanını alacak olup Sovyet Ana istihbarat şefi olarak görev yapacak önemli birisidir. Kızıl bayrağı çeken komutanın tepkisi İmparator 2. Nikolay ve onun yönetimineydi. Komutan, yüz kızartıcı yenilgiye sebep olanlara hizmet etmek istemediğini ilan etmişti. Bu kızıl komutanın tepkisi ülke çapında oldukça büyük bir yankı bulmuştur.

³⁹ Ya. Hus. P. 489/6 20 Haziran 1905, Hocabey Baş şehbenderliğinden gelen tahrirat.

⁴⁰ A.g.e. p. 489/6.

İmparator, isyanın önlenmesi için Potemkin zırhlısının üstüne üç gemi gönderirken karadan ise Odessa'ya asker gönderildi. Kırmızı bayrağı çeken Potemkin zırhlısında kurulan İsyancı Komitesi, Odessa limanında istedikleri desteği bulamayınca geri çekilmek zorunda kalmıştır.

30 Haziran günü St. George [Georgi Pobedonets] ve diğer bazı harp gemilerinde de isyan çıktı. Ancak bu başkaldırıları, iki günden daha fazla sürmedi. İsyancı gemilerin teslim olmaları, Potemkin'deki isyan komitesinin moralini bozdu. Bu şartlar altında 2 Temmuz 1905 tarihinde, Potemkin Romanya'nın Köstence limanına hareket etti. Aynı gün akşamı, refakatindeki istimbol ile Köstence limanına vardı. Potemkin, erzak ikmali ve hazırladıkları muhtıraların, Avrupalı devlet konsoloslarına verilmesini talep etti. 3 Temmuz sabahı erzak ikmali talepleri reddedilince, Potemkin zırhlısı, Kefe'ye dönmeye karar verdi. Kefe'de, erzak ikmali yapmayı ve isyan ateşinin kıvılcımını orada tutuşturmayı ümit ediyorlardı. 5 Temmuz'da Potemkin, Kefe limanına demir attı. Erzak ikmali sağlanması yanında, 6 Temmuz sabah saat 06.00'ya kadar içme suyu ve kömür verilmezse, şehrin topa tutulacağını bildirdi. Sürenin bitmesine rağmen Potemkin, şehri bombardımana tutmaya cesaret edemedi. Moral bozukluğundaki Potemkin, 8 Temmuz 1905 tarihinde tekrar Köstence limanına giderek, Romanya makamlarına teslim oldu. Ancak bu, donanmada Çarlık için isyanların bittiği anlamına gelmeyecekti⁴¹.

Potemkin zırhlısı daha sonra Romanya Köstence limanına gitmiş, subaylar Romanya topraklarına çıkarken Potemkin zırhlısını Köstence limanına teslim etmişlerdir.

Rusya, donanmasında çıkan ve yayılma eğilimi gösteren bu isyanı sert tedbirlerle bastırmaya çalışmış, teslim olan gemilerdeki tayfalar divan-ı harbe verilerek 37'si idam edilmiştir⁴².

⁴¹ Robert Zebroski, Aynı makale, s. 21-23

⁴² Ya. Hus. p. 490/78, 25 Haziran 1905.

2.4.4. Kanlı Pazar

Zubatov⁴³, un kurduğu Zubztouschina⁴⁴ örgütünde olan eski bir papaz olan Gabon⁴⁵, Kanlı Pazara yol açacak, 1905 ihtilali gibi çok önemli bir olaya sebep olacaktı. İhtilali tetikleyen asıl olay: 9 Ocak (Rus Takvimine göre 22 Ocak) 1905 tarihinde, Gabon önderliğinde kışlık sarayının önünde toplanan işçilerin İmparatora isteklerinin yazılı olduğu bir dilekçe sunmalarıydı. Kışlık sarayının önünde oluşan kalabalığın günden güne artması St. Petersburg’da genel grevi başlattı. Fabrika işçileri grev için kışlık sarayının önünde toplanırken Fabrikada çalışan işçiler dışında atölyeler ve küçük işletmelerde çalışan işçilerde bu greve katılıyordu.

9 Ocak 1905’te başlayan Georgii Apollonoviç Gabon’un başını çektiği çok sayıda işçi, yaşam ve iş koşullarını dile getirmek için çarla görüşmek amacıyla Kışlık Saray’a doğru yola koyuldular. İşçilerin liderliğini yapan ve eski bir papaz olan Gabon, Haziran 1903’te St. Petersburg şehri Fabrika ve Maden işçileri Meclisi’ni kurdu. Sosyalist- Marksist söylemlere sahip örgütün 1905 yılında yaklaşık 20.000 üyesi bulunmaktaydı. St. Petersburg valisi ve polis şefi gibi yetkililerle yakın ve güçlü bağlantıları olan Gapon, bu bağlantıları kullanarak işçiler lehine düzenlemeler yapılmasını sağlamaya çalıştı. Bunu başaramayınca, 3 Ocak’ta büyük bir grev organize etti; bu grev sırasında St. Petersburg’taki işçi gücünün yaklaşık üçte ikisi işi bıraktı. Bu da sonuç vermeyince Gapon, şikâyetlerini ve isteklerini dile getirmek için 300.000’den fazla işçinin imzaladığı bir dilekçeyi sunma yoluna başvurdu⁴⁶.

İşçiler fabrikalardaki ağır yaşam şartlarının düzeltilip iyileştirilmesi, işçilerin üzerlerine ağır borçlar yükleyen koşullardan kurtarılması, vergilerin yeniden düzenlenmesi, işçi yaşam koşullarının iyileştirmelisi, ücretlerinde iyileştirme, tatil hakkı, özgürce düşüncelerini söyleyebilirlerse gizlice yasaklı örgütler kurmak zorunda kalmayacaklarını dile getiriyorlardı. Bunun yanı sıra dilekçede serflikten azat edilmesine rağmen özgürlüğünün bedeli olarak yüklü bir borca mahkûm edilmiş

⁴³Ünlü Rus polis yöneticisidir. Devlet yanlısı yasal işçi örgütleri kurmasıyla bilinir.

⁴⁴Yasa dışı sendikalarla mücadele etmek ve sendikaları devlet yanlısı yapmak için kurulmuş olan bir örgüt.

⁴⁵Polis muhbiri olarak görev yapmış Papaz Gabon ilk başta devlet yanlısı işçi örgütünde lider olarak bulunup daha sonra 2. Nikolay’a bildiri okuyan tarafta yer almıştır.

⁴⁶Acar, K. (2008) *1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, s. 79-98.

özgür köylülerden özgürlük vergisi adı altında alınan verginin kaldırılmasını istiyorlardı. İşçiler ayrıca seslerini daha rahat duyurulabilecek bir meclisin açılmasını istiyordu⁴⁷.

Kaynaklara göre kanlı pazarın yaşandığı gün greve gidenler, karşılarında 9.000 piyade ve 3.000 atlı askerden oluşan bir birliği bulmuştur. Grev için toplanan işçiler toplumun baba olarak kabul ettiği İmparator'dan baba şefkati görmemiş aksine düşman muamelesi görerek kurşuna dizilmişlerdir. 7 Ekim 1905'te Demiryolu işçileri Sendikası greve gitmiştir. Sendika işçileri, hükümetten ücretlerinin "işçilerin ve ailelerinin maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde" arttırılmasını, çalışma saatlerinin günde 8, haftada 48 saatten fazla olmamak üzere yeniden düzenlenmesini, demiryollarının bütçesinden karşılanmak kaydıyla, işçiler için eğitim kurumları, kütüphaneler ve okuma odaları açılmasını talep ettiler. Ayrıca toplantı yapma, grev hakkı, konuşma özgürlüklerinin tanınmasını istediler. Son olarak, herkese eşit oy hakkı, bütün politik ve dinsel suçlarla yargılanmış kişiler için genel af talebinde bulundular⁴⁸.

Kanlı pazarda yaşananların sonucu olarak işçiler ve köylülerin yanında öğrencilerde yer almıştır. Yaşananlardan sonra aristokrasi ve burjuvaya karşı toplumun geri kalan kısmı bir araya gelmişti. II.Nikolay grevcileri dinleyip isteklerini anlamaya çalışsaydı toplumun her kesiminden kişileri karşısında görmeyecekti.

II. Nikolay açısından dilekçenin kabul edilmesi mümkün değildi. Zira dilekçede yer alan hükümet karşıtı olduğu bilinen örgütlere izin vermek, siyasi tutukluları ve isyancıları serbest bırakmak ve bir meclis açılması II.Nikolay için kendi hanedanının meşrutiyetini riske atmak anlamına geliyordu.

Kanlı Pazar'ın yaşandığı gün şehirden vagon vagon cesetler çıkartılıp boş tarlalara gömülmüştür. Papaz Gabon arkadaşları tarafından ölümden kurtarılıp yurt dışına kaçırılmıştır. Papaz, yurt dışında Sosyalist-Devrimci Parti'nin nüfuzlu bir

⁴⁷ A.g.e. s. 79-98.

⁴⁸ Pravo, & Gerald D. S. (1905) "Labor, Society, and Revolution", Stanford University Press 1989, p. 78.

üyesi tarafından öldürülmüştür. Ama ülkenin dört bir yanına dağılan işçi grevleri halk ayaklanmaları her geçen yıl daha da büyümüştür.

Papaz Gabon'un İmparator II.Nikolay'a sunduğu dilekçe metni şu şekildeydi⁴⁹ :

'İmparator!

Biz, St. Petersburg kentinin işçileri ve sakinleri, çeşitli sınıflardan oluşan eşlerimiz, çocuklarımız ve çaresiz yaşlı ebeveynler olarak hakkımızı aramak için sizin huzurunuza geldik.

Biz fakirleştik, ezildik çünkü aşırı bir iş yükü altındayız. Tüm bu süreçte istismara maruz kalıp acı kaderlerimize katlanmak ve sessiz olmak zorunda olan köleler gibi muameleye maruz kaldık.

Biz bunca şeye katlandık ama gittikçe daha fazla yoksulluk, kanunsuzluk, cehalet girdabına ve despotizme boğulduk. Artık dayanacak gücümüz kalmadı! Sabrımız sınırına geldi. Bizim için bu korkunç anın, dayanılmaz eziyetin değişeceği zaman geldi.

Bu koşullarda çalışamayacağımız için işlerimizden ayrıldık ve patronlarımıza isteklerimizi karşılayana kadar çalışmaya başlamayacağımızı söyledik. Biz, çok emek harcıyıp karşılığında da eziyet görmek istemedik. İlk isteğimiz, fabrikatörlerin ihtiyaçlarımızı karşılaması için bizimle görüşmesi oldu ama bu isteğimiz reddedildi. Fabrikatörler, yasanın bizim için böyle bir hak tanımadığını söyleyerek ihtiyaçlarımız hakkında konuşmamızı reddetti. Onlara göre taleplerimiz yasa dışıydı. Oysa bizim isteklerimiz şunlardı: Çalışma saatlerinin sayısını günde 8'e düşürmek, yaptığımız işin fiyatını belirlemek, işçi ve kadınların emeklerini günde bir rubleye kadar artırmak ve haksız fazla mesaiyi iptal etmektir. Patronlar tüm bu isteklerimizi görmezden gelip isteklerimizi kabul etmedi.

⁴⁹ *1905 yılında St Petersburg İşçilerin Çar'a sunduğu dilekçe metninin arşivde bulunmuş çevirisidir.

Fabrikatörlere ve fabrika yönetimine göre yaptığımız her şey yasadışı, tüm taleplerimiz birer suçtur ve durumumuzu iyileştirme arzumuz, onlar için birer hakaret, küstahlık olarak görüldü.

Ey İmparator, biz burada binlerce kişiyiz ve tüm bu insanlar burada sadece ama sadece hak ettikleri haklarını istiyorlar. Özgürce konuşma, düşünme, toplanma ve tartışma hakkını kimse bize tanımıyor. Ey İmparator, durumumuzu iyileştirmek için önlemler alın.

Memurlarınızın sözde himayesi ile köleleştirildik. İşçi sınıfının çıkarlarını savunmak için sesini yükseltmeye cesaret eden kim varsa hapse atıldı veya sürgüne gönderildi. Sesimizi duyurmaya çalışanları sanki birer suçlu gibi cezalandırıyorlar.

Tüm emekçiler ve köylüler, halkın çıkarlarını önemsemeyen, aynı zamanda bu çıkarları çiğneyen zimmetine para geçirenler ve soygunculardan oluşan bir bürokratik hükümetin merhametine bırakıldı. Bu bürokratik hükümet ülkeyi harabeye çevirip utanç verici bir savaşın eşiğine getirdi ve Rusya'yı adım adım ölüme götürdü. Biz, işçiler ve sıradan insanlar, ortaya çıkan bu devasa sorunlardan sorumlu değiliz. Çünkü bizler söz sahibi değiliz. Yoksul insanlardan toplanan paranın nereye ve ne için harcandığını bile bilmiyoruz. İnsanlar, arzularını, gereksinimlerini ifade etme, vergilerin tesisine katılma ve harcamalarına katılma hakkından mahrumdurlar. İşçiler sendikalarda çıkarlarını korumak için örgütlenme fırsatından bile mahrum bırakılıyor.

İmparator! Bu yaptıklarınız hüküm sürdüğünüz ilahi yasalara uygun mu? Ve bu yasalara göre böyle yaşamak mümkün müdür? Hepimizin, yani tüm Rusya'nın emekçilerin ölmesi böyle yaşamaktan daha iyi değil mi? O halde bırakın işçi sınıfının yaşamasını sadece kapitalistler, sömürücüler ve zimmetine para geçirenler ve soyguncular yaşasın ve bunun tadını çıkarsın!

Bizimle yüzleşin! Bizi sarayınızın duvarlarına toplayan da bu haksızlıklardır. Burada son kurtuluşu arıyoruz. Halkınıza yardım etmeyi reddetmeyin, halkı kanunsuzluk, yoksulluk ve cehalet mezarından çıkarın. Onlara kendi kaderine karar verme, yetkililerin dayanılmaz baskısını üzerinden atma fırsatı verin. Sizinle halkınız

arasındaki duvarı yıkın ve ülkeyi sizinle birlikte yönetmesine izin verin. Sonuçta, insanlara mutluluğu verme şansına sahipsiniz ve yetkililer bu mutluluğu elimizden alıyor, mutluluk bize ulaşmıyor. Biz sadece kederimizle baş başa kalarak aşağılanıyoruz.

Öfkeli olmadan bize bakın. Bizim isteklerimize kötü gözle değil, dikkatlice bir şekilde bakın ve bizi anlamaya çalışın. İsteklerimiz kesinlikle küstahlık değildir. Herkes artık dayanılmaz bir hal almış olan durumdan çıkma arzusuyla konuşuyor. Rusya sınırları çok geniş bir ülkedir. İhtiyaçları çok çeşitlidir ve az sayıda memurlar ile yönetebilecek bir ülke değildir. Bu büyük ülkede yaşayan her kesimden insanların yönetimde temsili gereklidir. İnsanların seslerini duyurabilmeleri, ihtiyaçlarının karşılanması gereklidir. Bunun içinde bu insanların yönetimde söz sahibi olmaları gereklidir. Sonuçta ihtiyaçlarımızı sadece ama sadece sorunların gerçek sahipleri biliyor. Bizden yardımınızı esirgemeyin ve isteklerimizi kabul edin. Hemen tüm sınıflardan, tüm kesimden ve tüm işçilerden oluşan temsilciler heyeti oluşturun ve bu temsilciler heyetini huzurunuza çağırın. İçlerinde bir kapitalist, bir işçi, bir memur, bir rahip, bir doktor ve bir öğretmen olsun. Her kim olursa olsun temsilcilerini kendilerinin seçmelerine izin verin. Herkes oy hakkı konusunda eşit ve özgür olmalı ve bunun için seçimler evrensel kurallara uygun açık bir şekilde eşit oylamaya tabi olmalı. Bu seçilen temsilciler açılacak olan temsilciler heyeti meclisinde temsil edebilmeli.

Ancak tüm bu isteklerimizi yerine getirmeniz yaralarımızı iyileştiremez. Başka şeylere de ihtiyaç vardır. Açık bir şekilde Rus ulusunun babası olarak sizden Rusya'nın tüm işçi sınıfı adına işçiler için egemenlik talep ederiz.

I. Rus halkının cehalet ve hak eksikliğine karşı alınacak önlemler:

- 1. Haklarını aradıkları için tutuklananların hepsini serbest bırakın ve yurtlarına geri dönmelerine izin verin.*
- 2. İnsanlara konuşma özgürlüklerini, basın özgürlüklerini, bir araya gelip örgütlenme özgürlüklerini, din konusunda istediği dine inanma özgürlüğünü verin.*
- 3. Devlet, sınırları içerisinde yaşayan herkese zorunlu halk eğitimi vermelidir.*

4. *Bakanlar, halka karşı sorumluluğunu kabul edip halka hesap vermeli ve hukukun üstünlüğünün garantisi olmalıdır.*
5. *İstisnasız herkes yasa önünde eşit olmalıdır.*
6. *Kilisenin devletten ayrılması sağlanmalıdır.*

II. Ulusal yoksulluğa karşı önlemler:

- 1) *Ağır vergilerin kaldırılması ve bunların yerine gelire göre vergi getirilmelidir.*
- 2) *Halka ucuz kredi desteği sağlanmalıdır ve toprağın kademeli olarak halka devredilmesi gerekmektedir.*

Ey İmparator! Sizin huzurunuza gelme sebebimiz hakkımız olan temel ihtiyaçlarımızdır. Ülkemizi kölelik ve yoksulluktan, kurtarmak ancak halkı memnun etmekle mümkündür. İşçilerin haklarını, çıkarlarını kapitalistlerin zalimce sömürülmesinden ve halkı boğucu bürokratik hükümetten korumak için halkı örgütlemek mümkündür.

300'den fazla kişinin yaralanıp bir o kadar kişinin öldüğü kışlık sarayı önünde okunan yukarıdaki dilekçeye verilen cevap, o meydanda toplananları öldürmek olmuştur.

2.4.5. 1905 Moskova Ayaklanması

Çar II. Nikolay, Duma teklifini kabul edeceğini ama hiçbir siyasi yetkisinin olmayacağını açıklamıştı. Örgütlerin siyasi partilerin çatısı altında bir araya geldiği sırada yapılan açıklama Rus toplumunun gündemine bomba gibi düşmüştü. Nikolay'ın yasama, yargı ve yürütme haklarının hiç birini vermeye niyeti yoktu. Nikolay'ın kafasındaki Duma Meclisi halkın dertlerini anlattığı, onun aristokrasisinin ise bunları dinlediği bir yer idi. II. Nikolay, Kanlı Pazar olayının yaşandığı andan itibaren durumu düzeltmek için ne yaparsa yapsın olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Sosyalist devrimciler, Bolşevikler ve Menşevikler Moskova'da bir ayaklanmaya öncülük ettiler. Hiçbir işlevi olmayan Duma Meclisi kimseyi memnun etmemişti. Bu ayaklanmaya muhalefet de katılmıştı. Silahsız olması planlanan

eyleme Rus polisi vur emri ile karşılık vermiştir. Bu eylem oldukça kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Yönetimin çabaları yalnızca sonucu geciktirmiş ancak olabilecek önleyememiştir.

Lenin ‘Alınacak dersler’ adlı eserinde bir devrim olacaksa öncü parti önderliğinde olacağını belirtir ve 1905 ihtilali olmasaydı 1917 yılında Rus Devriminin de olmayacağını belirtmiştir⁵⁰:

‘Ataerkil bir papazın önderliğindeki eğitimsiz, okuma yazma bilmeyen işçilerin bu dilekçesi şimdi okunduğunda insanda tuhaf bir duygu yaratıyor. İnsan, elinde olmadan, bu saf dilekçeyi, gerçekte burjuva gevezeleri olan toplumsal barışçıların, sözde sosyalistlerin şimdiki barış kararlarıyla karşılaştırıyor. Devrim öncesi Rusya’sının aydınlatılmamış işçileri, çarın, hâkim sınıfın başı olduğunu, yani daha şimdiden, bin bir ilişkiyle büyük burjuvaziye bağlı olan, tekellerini, ayrıcalıklarını ve kârlarını şiddetin her yoluyla savunmaya hazır büyük toprak sahiplerinin başı olduğunu bilmiyorlardı. "Yüksek eğitilmiş" kişiler olduklarını iddia eden bugünün toplumsal barışçıları, emperyalist yağma savaşı yürüten burjuva hükümetlerinden "demokratik" barış beklemenin; barışçı dilekçelerin, eli kanlı Çar’a, demokratik reform yaptırabileceğine inanmak kadar budalaca olduğunu kavramıyorlar. Yine de, ikisi arasında büyük bir fark var. Bugünün toplumsal barışçılarının büyük çoğunluğu, yumuşak öğütlerle halkı devrimci mücadeleden saptırmaya çalışan ikiyüzlü kişilerdir. Hâlbuki devrim öncesi Rusya’sının eğitim görmemiş işçileri, siyasal bilince yeni erişen dürüst insanlar olduklarını eylemleriyle kanıtladılar.’

Lenin devrimin eğitilmiş eğitimsiz fark etmeksizin toplumun her kesimini kucaklaması gerektiğini savunur ve halk refah toplumu istiyorsa bu aristokrasiden ve burjuvaziden gelmeyecek, doğrudan işçi sınıfından gelecek ve bunun da kanlı olacağına inanıyordu⁵¹.

1905 yılında sadece Moskova’da değil Sivastopol, Bakü gibi yerlerde de işçiler bir zamanlar kutsal baba olarak kabul görülen İmparator II. Nikolay’a karşı ayaklanıyor, hoşnutsuzluklarını tıpkı Karl Marks’ın komünist manifestosunda da belirttiği gibi fabrikaları ve üretim araçlarını yağmalayarak gösteriyorlardı. Bir zamanlar dokunduğunu iyileştirdiğine inanılan İmparator artık tüm kutsiyetini yitirmiş halkın gözünde bir nefret abidesi haline gelmişti

⁵⁰ Lenin, V. İ. (1925). 1905 Devrimi Üzerine Konuşma, Pravda, Çev. İsmail Kaplan, s 18.

⁵¹ A.g.e. s.18

5 Aralık tarihinde sokaklara barikat kurarak başlayan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi öncülüğündeki Moskova ayaklanması, 19 Aralık tarihine kadar sürmüştür. 1905-1906 boyunca aristokratlara ait evlerin/malikânelerin yüzde on beşi yakılmıştır. Entelektüeller, liberal ya da radikal olsun ve üniversite öğrencileri hem işçilerin hem de köylülerin hareketine destek vermişlerdir⁵².

1905 devrimiyle geniş halk kitleleri siyasal bilince erişmiş ve devrimci mücadeleye başlamıştır. 1905 Rus ihtilalinin sonucu olan Ekim Manifestosu ve Duma meclisinin kuruluşu ülkenin dört bir yanında gerçekleşen kanlı eylemler sonucu gerçekleşmiştir.

2.5. İhtilal

1861 yılında serfliğin kaldırılması toplumsal sorunları çözmemiş daha da derinleştirmiştir. Köyden kente göç, şehirlerde artan insan sayısı ucuz işçi emek gücünü ortaya çıkarmış, kötü koşullar altında çalışan işçiler tıpkı eskiden serf olan özgür ama ellerinde hiçbir şey olmayan köylüler gibi yer yer ayaklanmıştır. Lenin'in 1902 yılında yazdığı 'Ne Yapmalı' adlı kitap işçilere devrim çağrısı yapmıştır. Aydınlar ve halk şikâyetlerini İmparatora ulaştırabilecekleri bir ortam istiyorlardı.

İmparatorun, Duma Meclisi açmasının sebebi bir türlü bastıramadığı isyanların sonucudur. Bu isyanlar sadece birer halk ayaklanması değil aynı zamanda sendikaların, siyasi partilerin kurulmasına yol açıyordu bu yüzden imparator eninde sonunda istemediği bir karar almıştır.

1898 yılında ilk Rus Marksist partisi olan "Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi" kurulmuş, bu parti ileride Bolşevik ve Menşevik olarak ikiye ayrılıp Rus iç savaşında rol oynamıştır. Liberaller pek çok parti kurmuştur. 1905 yılında açılacak olan Duma'da liberal reformist 17 Ekim Birliği, "Anayasal Demokrat Parti" (Kadetler) gibi liberal partilerin hepsi 1917 yılında kapatılacaktır.

Rus halkının İmparatora karşı öfkesi günden güne artarken İmparator halkı küçük görmüş ve halkı aşağılamıştır:

⁵² Hosking, G. A. (1973) 'Rus Anayasa Deneyi: Hükümet ve Duma 1907-1914', s.367-371.

İmparator, 1902’de bir gezideyken kardeşi Alexandra’ya bir mektup yazıyor ve bu mektupta:

“İyi köylülerin basit ekmek ve tuz (bunlar Rusya’da çok önemli) ikram ettikleri büyük köylerden geçtik,” diyor. Taç takma töreninde tuz serpiyorlar. Törenin parçasıydı. Bu kötü alamet demektir. On yedi onun için uğursuz rakamdı. On yediden ödü patlıyordu. Tahta çıkışında büyük bir kalabalık vardı, büyük bir izdiham yasandı ve birçok insan hayatını kaybetti. Bu da kötü alametti. Her neyse, “bütün köylüler basit bir ekmek ve tuz ikram ettiler ve hemen dizlerinin üstüne çöktüler, dokunaklı bir şekilde çocukça keyif aldıklarını göstererek”⁵³.diyor

Yukarıdaki mektuplaşma örneğinde görüldüğü gibi II. Nikolay halktan kopuk bir şekilde yaşamıştır. Halk ona göre bakıma muhtaç çocuktan farksızdı. Kendi kendine yetebilmekten yoksun olan halk, onun hükümdarlığı için tehdit olamazdı.

Serfliğin kaldırılmasıyla burjuva tarafından azat edilen köylülerin toprak hisseleri, çeyrek asırlık sürekli bir parçalanma nedeni ile kıtlığa yol açacak derecede kötüleşmişti. Geniş köylü nüfus bu sorunlar karşısında gerçek ve adil bir çözüm bekliyordu. Partiler, sorunun öneminin farkındaydı. Hâlihazırda çözüme yönelik üç farklı görüş vardı ortada⁵⁴:

- Kadet, toprak hisselerinin, özel mülk sahiplerinin ve devletin elinde bulunan toprakların yarısını halka devredilmesini öneriyor; devir işleminin yol açtığı zararın yükü resmi olarak tespit edilecek kendine göre “adil” bir fiyata köylülerin sırtına yıkmayı öngörüyordu.
- Sosyal-Demokrat Parti, toprakların kamusallaştırılıp belediyelerin denetimine verilmesini ve ulusal fondan, ihtiyaçları oranında köylülere yardım dağıtılmasını öneriyordu.
- En radikal çözümü Sosyalist-Devrimci Parti sunuyordu. Ona göre, özel mülkiyete konu olan toprakların müsadèresi, toprak mülkiyetinin kaldırılması ve bütün toprakların kamusallaştırılması gerekiyordu.

Herzen, Çerniçevsky gibi devrimciler Rus feodalitesine karşı savaş açmışlardır. 1905 Rus ihtilali öncesinde gruplaşmalar vardı. Kadet, Sosyal Demokrat Partisi ve

⁵³ <https://acikders.tuba.gov.tr/> ‘Romanovlar ve Rus Devrimi’ s.5., Erişim Tarihi: Ağustos 2021.

⁵⁴ Voline (2000). *Rus Devrimleri*, s.44, Babil yayınları Temmuz 2000.

Sosyalist Devrimci Partisi gibi partilerin çözümleri farklı olsa ortak bir noktaları vardı. Rus toplumunun İmparator'dan bağımsız bir meclise ihtiyacı vardı ve bu meclis halkın sesi olacaktı.

2.6. İhtilal Sonuçları

1905 ihtilalinin ortaya çıkardığı bazı sonuçlar şunlardır:

- Feodal aristokrasinin otoritesi sınırlandırıldı.
- Aristokratların ve burjuvaların soyluluğu sona erdi. Halk serf değil hakları olan özgür kişilere dönüşmüştür.
- Sendikalara izin verilmiştir. Gizli sendika ve partiler yasal olarak tanınmıştır.
- Aristokrasiden olmayan burjuva kesimi tıpkı halk gibi siyasete girebilme hakkını elde etti.
- Yaşam koşulları için istenilen düzenlemeler yapıldı. Köylülerden alınan özgürlük vergisi kaldırıldı. Ücretler, çalışma koşulları ve tatil izinleri düzenlendi.
- 1905 ihtilalinin ardından açılan Duma'da, Rus olmayan topluluklarında söz hakkı olmasına izin verildi.
- Sansür yasağı kaldırıldı.
- İhtilal Rus İmparatorluğunun diğer komşularını da etkiledi.

1905 olaylarının Rus İmparatorluğunun komşu ülkelerinde de tesir ettiği görülür. 1908 yılında II. Abdülhamit devrilerek meşrutiyet rejimine geçildi. İran'da, Şah'a karşı bir isyan çıktı. Bu İran'da ilerleyen yıllarda saltanat rejimini derinden sarsacak devrimlere yol açmıştır. 1907 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda umumi seçim hakkı getirildi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda yaşayan Macarlar tıpkı Avusturyalılar gibi eşit haklara sahip olmuşlardır. 20. Yüzyıl Monarşiler için bir felaket yüzyıl olmuştur.

2.7. Duma

2.7.1. Ekim Manifestosu

Çarlık Rusya'sını sarsan bu devrim 1917 Ekim devriminin de habercisi niteliğindedir. Devrime yol açan şartlar 19. Yüzyıl Çarlık Rusya'sında olmuştur. Rusya'da II. Aleksandr zamanında başlatılan reformlar ve 1861'de köleliğin kaldırılması bir işe yaramamış, köylünün durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştı. Ayrıca Rusya'nın izlediği sömürge siyaseti Batı Avrupa'dakinden farklı bir biçimde salt askeri imkânlarla yürütülüyordu. Rusya Ortaçağlardan kalma bir fetih imparatorluğu görünümündeydi. Çarlık idaresi pedallara bastığı sürece ayakta kalabilen bir bisiklet binicisi gibi askeri fetihler sürdükçe ayakta kalabilirdi. Bunun sonucunda halk sürekli baskı altında tutulmuş, sürekli uygulanan savaş ekonomisi ve bu yönde yapılan yatırımlar da Rus ekonomisini rehin almıştır. Bunların yanında tarım alanında ve işçi merkezlerindeki olumsuz şartlar Rus halkını ve Rusya'daki azınlıkları bir iç ayaklanmaya götürmüştür. İşte Rusya'nın Japonya ile yaptığı savaşı kaybetmesi bir anlamda bisiklet sürücüsünün tökezlemesi anlamına geliyordu. Siyasi grevlerle başlayan isyan 28 Mayıs 1905'te hızla tırmanışa geçtiğinde Çar, bir manifesto yayınladı. Burada Rusya halklarına söz, basın, toplanma özgürlüğü tanınıyor ve meclisin (Duma) faaliyetlerine tekrar başlayacağı bildiriliyordu. Başlayan grev dalgaları karşısında 30 Kasım 1905 yılında Çar II. Nikolay yayınladığı bir bildiri ile Meşrutiyeti kabul etmek zorunda kalacaktır⁵⁵.

Kont Witte, II. Nikolay'ı Duma'nın toplanması konusunda ikna etmiştir. II. Nikolay, 17 (30) Ekim 1905 tarihinde bir manifesto ile Duma'nın toplanacağını ilan etmiştir. Bu oldukça büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu yankının sonucu olarak çeşitli partiler kurulmuştur: İmparatorluk yanlısı muhafazakârlar 17 Ekim birliğini kurdular. Liberaller ile demokratlar Kadet çatısı altında toplandılar. Anti Marksist Sosyal Demokrat Partisi, Anayasal Demokrat Parti ve elbette Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi gibi partiler Duma'ya girmek için seçimlere katıldılar.

⁵⁵ Abraham A., (1988) *"The Revolution of 1905: Russia in Disarray."*, p. 11-126. Stanford, USA: Stanford University Press.

Tüm bunların yanında inkılâba karşı olanlarda vardır. ‘Soyuz Russkogo Naroda’ Rus halk birliği, ‘Çerniye Sotni’ Siyah Güruh gibi rejimin zarar görmesine karşı olanlarda vardı. Bu grup hiç azımsanmayacak eylemlerde bulunurken Ekim manifestosu ilan edildikten sonra Rus topraklarında bir ihtilal, bir inkılâp havası başlamıştı. Manifestonun ilan edildiği gün her sınıftan her kesimden insanların sokağa dökülüp havaya ateş ederek ihtilali kutladığı biliniyor. Herkes geleceğe umutla bakmıştır⁵⁶. Ekim Manifestosu Rus topraklarında Meşrutiyetin ilanı gibi bir etki yaratmıştır.

Ekim Manifestosuna göre kurulması planlanan Devlet Duması’nın yetkileri giderek artmıştır. Artık “hiçbir kanun Devlet Duması tarafından onaylanmadan etkinlik kazanmayacaktı” ve seçilmiş temsilciler “Çar’ın görevlendirdiği yetkililerin faaliyetlerinin yasallık denetimine katılacaklardı.” Manifesto aynı zamanda “halka, kişi dokunulmazlığı ile inanç, ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri temelinde sivil özgürlüklerin ana ilkelerinin bahsedileceğine” atıfta bulunmuştu. Buna karşılık manifesto bunların herhangi birinin nasıl güvence altına alınacağını özel olarak belirtmemişti.⁵⁷ .II. Nikolay’ın, Meclisi istediği zaman kapatıp açmasına engel olabilecek bir güç yoktu. İlk Duma’nın açıldığı 1906 yılında, Duma’nın açılışında da soyluların haklarından kolayca vazgeçmeyeceği ortaya çıkmıştır.

20 Şubat 1906’da, Devlet Duması için söz verilen oy hakkı çerçevesinin detayları açıklanmış ve delege kurullarının önerilen yapısının, Papaz Gabon’un dilekçesinde bahsedilen eşit oy hakkının oldukça farklı olacağı ortaya çıkmıştır. Mülk sahibi sınıfların oyları, işçi ve köylülerin oylarından belirgin biçimde daha kıymetli olacaktı. Daha ilk tartışmada oldukça büyük bir sorun ortaya çıkmıştı. Meclisin açılmasına ön ayak olan kesimin oyları değersiz görünüyordu. Daha ilk günden mecliste oldukça büyük tartışmalar yaşanmıştır. Her şeye rağmen örgütlenme ve sendika kurma özgürlükleri ile ilgili “Geçici Hükümler” 4 Mart 1906’da ilan edilmiştir. Katılımcılar, sendikaların ancak yerel ölçekte faaliyet gösterebileceklerini, ulusal ölçekte sendikaların ya da sendika federasyonlarının kurulamayacağını ve tartışmaların politikaya kaymasını engellemek için polis memurlarının tüm

⁵⁶ Togan, Z. V. *Hatıralar*, s.64, Diyanet Vakfı

⁵⁷ Arşiv Metni: Rus İmparatorluğu yasalarının eksiksiz koleksiyonu, seri 3, XXV / I, no. 26803 (2010).

toplantılara nezaret edeceğini kabul ettiler⁵⁸. I. Duma Meclisi görüldüğü gibi polis kuvvetlerinin gölgesi altında toplanmıştır.

İlk Duma açılışı istenildiği gibi olmamış olsa da Ruslar, aristokrasi ve burjuvaziye karşı verdikleri mücadelede ilk başarılarını kazanmışlardı. Bir meclis açılmasını zorla kabul ettirmişlerdi. İmparator, tahtının sallandığını hissedebiliyordu. Bir diğer adım aristokrasiyi yıkmaktı. Bu noktada Duma'da pek çok tartışma çıkmıştır. Aristokrasiyi yıktıktan sonra hangi rejim ilan edilecekti? Liberal, demokrat veya sosyalist rejimlerden hangisi olacaktı? Meclisin ilk açılışında rejimin geleceği muallâka kalmıştı.

Meclis açıldığında meclise giren partilerin amaçları sadece yönetici olmayı değil, kendi ideolojilerinden olmayanları bastırarak kendi ideolojilerini hâkim kılmak idi. Meclis açılana kadar çoğu sefer ittifak halinde olan partiler artık birbirleriyle düşman hale gelmişlerdi.

2.7.2. I. Duma

İmparatorun kafasındaki meclisi daha önce değinildiği gibi yönetici sınıfı, soylular, aristokratlar ve burjuva sınıfı gibi dönemin üst sınıf tabakasının; orta ve alt sınıftan gelenlerin dertlerini ve şikâyetlerini dinleyip eğer uygun görülürse dinlenen dert ve şikâyetlere çözümler üretilecek bir yer olarak düşünmüştü. Açılan ilk Duma, Rus topraklarında meclis açılmasını isteyen hiçbir kesimin istediği gibi bir meclis olmamıştır.

I. Duma'nın %43'ü köylülerden (işçi sınıfı da dâhil.), % 34 toprak ağaları, %23'ü burjuvalardan oluşmuştur. İşçi ve köylülerin oyları eşitti ama mülk sahibi olanların oyları daha değerliydi. I. ve II. Dumalarda Kazan, Kafkasya, Türkistan, Kazak ve Kırım'dan pek çok Türk mebusu bulunmuştur. Duma'da, Türkler ve diğer azınlıklar söz hakkı elde edememişlerdir. I. Duma tamamen İmparator ve onun maiyetinin kontrolü altında toplanmıştır. I. Duma'da Rus partileri kendi gruplarını kurmuş olsalar da 36 Türk mebusu (açılışa 24 mebus katılabilmıştır) bir araya gelme

⁵⁸ Swain G. (2019). *Rus Devriminin Kısa Tarihi*, s. 27-41, İletişim yayınları, İstanbul.

imkânı bulamadılar. Farklı partilere yazılacak olan Türk mebuslar aralarındaki fikir ayrılıkları nedeniyle birlik olamamışlardır. Toplam mebus sayısı kaynaklarda 524 olarak geçen I. Duma sadece 10 hafta kadar faaliyet göstermiştir. Köylüler 204 mebus, Kadetler 190 mebus, Oktyabistler (17 Ekim Birliği) 44, Sosyal demokratların 17 mebus çıkartabildiği I. Dumanın meclis başkanı Kadet partisinden Profesör Muromtsev olmuştur⁵⁹.

Duma açılmadan önce *Devlet Esasları* adlı kanun yayımlanır. Bu esaslara göre II. Nikolay, Duma Meclisinde tartışılacak konuları belirleyecek, katılımcılar onun onayından geçecek, son karar İmparatorda olacaktır. Oturum açıp, oturum kapatma yetkisine sadece II. Nikolay sahiptir.

Duma'da 497 milletvekilinden (deputat) 25'i Müslümanlardan oluşuyordu. Bunlar da *Kazan*, *Ufa*, *Orenburg* ve *Vyatka*'dan, seçilmiş olan Tatar vekiller idi. Türklerin Duma'da müstakil bir partisi (fraksiya) bulunmuyordu. Çarlıktaki kanuni kısıtlamalar nedeniyle Müslümanların genel nüfusa oranları % 25 olmasına rağmen ancak % 5 oranında siyasi temsil imkânı buldukları Birinci Duma'da, meşrutî idareye katılma hakkını elde etmeleri genel bir memnuniyet yaratmıştır. (Türklerin aksine azınlık olan Ermenilerin ve Gürcülerin Duma Meclislerinde temsilcilikleri var iken Türklerin hiçbir zaman Duma Meclisinde temsilcilikleri olmayacaktı.) Türklerden ancak Ufa temsilcisi Sırtlanov'un Müslümanlara eşit haklar verilmesini isteyen bir konuşma yapabildiği bu ilk Duma, uzun ömürlü olmamış ve Müslüman Türklerde seslerini duyurabilmeleri mümkün olmamıştır.

Politika yapması yasak olan meclisin herhangi bir çalışma planı yoktu. II. Nikolay'ın istediği de buydu. Yönetme işinin onlara uygun olmadığını göstermek istiyordu. Böyle bir ortamda II. Nikolayve hükümeti ile Duma meclisinin ortaklaşa iş yapması elbette mümkün değildi. Bu mecliste ekseriyetle toprak ve arazi sahipleri konusu konuşuldu ve her bir grubun düşüncesi çok farklı olmuştur. Liberaller, demokratlar ve sosyalistler anlaşması mümkün olmayan gruplar olup kendi içlerinde bile bölünmüşlerdi. Meclisteki tartışmalar ise bir sonuca varmamıştır.

⁵⁹Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s.391-394, Ankara.

II. Nikolay'ın Duma meclisini kapaması ise Kadetler ve köylü mebusların içinden çıkmış 'İşçi grubunun' mecliste ortaklaşa kabul ettirdikleri 'Arazi Islahat' kanununun kabulüyle olmuştur. Bu kanun ile büyük arazi sahipleri arazilerini kaybediyorlardı ki II. Nikolayve hükümetinin asla istemeyeceği bir şeydi. Temmuz 1906 yılında I. Duma meclisi kapatmıştır. Mecliste bulunan vekiller meclisin kapatıldığını Temmuz sabahı kilitli meclis kapısı önünde bekleyen silahlı polis gücünden öğrenmişlerdir⁶⁰.

2.7.3. II. Duma

İmparator 1906 yılında taslakları bizzat kendisi tarafından hazırlanmış ve bizzat kendi atadığı başkanı Petr Stolypin tarafından tamamıyla soyluların lehine toprak reformu önerilerini ortaya koymuştur. Bu öneriler 20 Şubat 1907'de açılan İkinci Devlet Duması'nın gündemine getirilmiştir. İkinci Devlet Duması için yapılan seçimler hiçbir devrimci parti tarafından boykot edilmemiştir ve 55 Sosyal Demokrat, 37 SR⁶¹ ve 105 köylü meclise girmiştir. Duma'da temsil edilen liberal partilerin en radikali olan Kadetler de 98 sandalye kazanmıştır. Sonraki birkaç ay boyunca İmparatorluk Rusya'sında parlamenter siyaset dönemi yaşanacaktır ve Sosyal Demokrat Parti'de uzun süredir var olan ayrışmalar bu süreçte giderek şiddetlenmiştir.⁶².

II. Duma dönemi Sosyalistler için önemli olmuştur. Sosyal Demokratların 5. Kongresi Londra'da yapılmıştır. Londra'da, Lenin'in önderliğinde Bolşeviklerin arzu ettikleri esaslar kabul edilmiştir. Ancak beşinci kongrede Bolşevik ve Menşevikler arasındaki uçurum derinleşmiştir. Lenin'in esaslarının kabul edilmesi, Menşevikleri yol ayrımına sokmuştur. Duma meclisinde ortak karar almaları artık neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Buda meclisin ömrünü kısaltıp I. Meclis gibi bir derde deva olamadan kapatılmasına yol açmıştır⁶³.

II. Duma'ya Müslümanlardan 29'u Kazanlı olan 34 mebusun katıldığını biliniyor. Ama bu 34 mebusta kendi içlerinde farklı görüşü savundukları için birlik

⁶⁰Swain G. (2019). *Rus Devriminin Kısa Tarihi*, s. 27-41, İletişim yayınları, İstanbul.

⁶¹ Reformist İşçilere verilen ad.

⁶²Swain, G. (2019) *Rus Devriminin Kısa Tarihi*, s. 27-41 İletişim yayınları, İstanbul.

⁶³ A.g.e. s. 27-41.

olamamıştır ve bunun sonucu II. Duma’da Müslümanların yararına herhangi bir karar çıkmamıştır. İleriki bölümlerde göreceğimiz üzere, Türkler meclise daha girmeden önce, Ceditçi ve Kadimci diye hali hazırda iki gruba ayrılmışken, meclise girdiklerinde iki grupta farklı partilere dağılarak bir birlik sağlamaları mümkün olmamıştır.

II. Duma açıldıktan sonra Ali M. Topçubaşı “Müslüman Fraksiyonu’nu” kurdu ancak yukarıda değinildiği gibi birlik sağlanamadığı için bütün Müslümanlar katılmadı ve Fraksiyon etkisiz kaldı. Fraksiyonda A. M. Topçubaşı, Yusuf Akçuralı, Gaspıralı gibi önde gelen aydınlar yer almıştır. Fraksiyon Kadet partisi ile işbirliği içerisinde olurken buna karşı olanlar ise “Müslüman Hizmet Taifesi” adlı grup kurdular. Bu taifede alanların başlıca isimleri: Kelimullah Hasanov, A. H. Mesudi, Abdullah Necmeddin ve Arif Badamış. Başlıca iki gruba bölünen Müslümanların en önemli meselesi toprak reformu olmuştur ki bu reform II. Duma’nın sonunu getirecekti. Müslümanlar, zorla yerli ahalinin elinden alınan verimli arazilerin tekrar yerli ahaliye verilmelerini istiyorlardı ama istekleri Rus yetkilerince görmezden gelinecekti.

Birinci Duma’nın aksine II. Duma sol eğilimli bir “Duma Meclisi” olmuştur. İlk meclis göstermelik olması, İmparator sadece şikâyetleri dinlemesi onun dışında bir şey yapması ve katılımcılara bakışı yüzünden pek çok sol partisi bu meclisi protesto etse de Sosyalistler bu meclise 187 mebus sokarak dikkat çekici başarı elde etmişlerdir. II. Duma meclisinde sağ partilerin İmparatorluk yanlısı politika izlemesi, halkın ve azınlıkların isteklerini duymazdan ve görmezden gelmesi halkın ilerleyen Duma Meclislerinde Sol görüşlü partilere yakınlaşmasına sebep olmuştur.

Hükümet elinde oyuncak olan bu Duma, birincisinden farksız değildi. II. Duma’nın kapatılması, I. Duma’da olduğu gibi İmparatora bağlıydı. İlk Duma Meclisinde olduğu gibi İmparator, yönetme işinin halk tabakasına göre olmadığını, bu işler soslu ve seçkinlere göre olduğunu göstermeye çalışmıştır ama karşısında sadece mebusların değil halkında tepkisini bulmuştur. Stolıpın’ın, Haziranda ülke içerisinde dur durak bitmeyen isyanları, iç karışıklıklara son vermek için merkezi bir

idare olmasını bahane ederek meclisi kapatmıştır. Bu olay tarihe üçüncü Haziran darbesi olarak geçmiştir⁶⁴.

2.7.4. III. Duma

Üçüncü Duma Meclisi, birinci ve ikinci Duma Meclisine göre daha uzun soluklu bir Duma'dır. Ardından gelecek dördüncü Duma Meclisi de bu meclis gibi uzun soluklu olmuştur.

Bu Duma meclisinin hâkimi sağ merkezli milliyetçi muhafazakâr 17 Ekim Birliğidir. 17 Ekim Birliği, İmparatorluk taraftarı bir partidir. Yani Meclis hem de İmparatorluk Monarşisinden yanadır. Haziran darbesinden sonra seçim yasası düzenlenmiş ve üçüncü meclis açılmadan önce yürürlüğe konmuştur. 3 Haziran darbesinden sonra açılan III. Duma'da yönetim İmparatorluktan yana olan 17 Ekim Birliği Partisinde olmuştur. Bu partinin aldığı kararlar, İmparatorun alınmasını istediği kararlardı yani sözde söz hakkı doğrudan İmparatorda değildi ama dolaylı yollar ile bu meclis tıpkı kendinden önceki meclisler gibi İmparatorun kontrolünde toplanmıştır⁶⁵.

Haziran darbesi ile ilan edilen yeni seçim yasasıyla, işçi ve köylü katılımının azaltılması, toprak sahibi ve varlıklı kişilerin temsil yani koltuk sayısını arttırılmasını amaçlamışlardı. III. Duma muhalefet partilerin aleyhine olan seçim yasası çıktıktan sonra açılmıştır. Yani meclis İmparatorluk yanlılarından oluşuyordu ki uzun ömürlü olma sebebi bu olmuştur.

Bu yasanın işçi ve köylüler üzerindeki etkisi liberal ve demokrat partilerin işçi ve köylü desteğini kaybetmesi olmuştur. Azınlık kişiler mecliste üstünlük sağlamış çoğunluğu oluşturan işçi ve köylü sınıfının ise temsil ettiği koltuk sayısı azalmıştır. İşçi ve köylü sınıfı çözüm arayışı olarak hükümet yanlısı sağ kesimden hükümet karşıtı sol kesime geçmesine sebep olmuştur. Marks'ın dediği gibi burjuvazi kendi bu şekilde yükselirken sonunu getirmiştir. Rus toplumunda sol

⁶⁴ A.g.e. s.27-41

⁶⁵ Swain, G. (2019) *Rus Devriminin Kısa Tarihi*, İletişim yayınları, s.27-41, İstanbul.

kesimin yükselişı böyle başlasa da sosyalistler mecliste hala koltuk olarak azınlık durumundaydılar⁶⁶.

Tauride sarayında toplanan III. Duma'nın, çıkardığı yaklaşık 200 kadar yasadan yalnızca 40 kadarının İmparator tarafından onaylanması, meclisin varlığını ve otoritesini gözler önüne sermiştir. Mecliste Kiril alfabesinin ilköğretimde zorunlu olarak kullanılması, zorunlu askerlik gibi yasalar meclisin tepki almasına yol açmıştır. Meclise girmeyi başaran Rus olmayan azınlıkların hükümet yanlısı mecliste elleri kolları bağlıydı sadece sorunlarından bahsedebilirlerdi ama onları dinleyen olmamıştır⁶⁷.

III. Duma meclisinde, tıpkı II. Duma Meclisinde olduğu gibi bir Müslüman Fraksiyonu kurulmuştur. Ama mebus sayısında azınlık olan Müslümanlar, Ruslaştırma politikasına karşı hiçbir şey yapamamışlardır. Hükümetin, baskı yoluyla Türkistan'daki verimli arazileri Türklerden alıp Rus göçmenlere verme gibi baskıcı ve Ruslaştırma politikaları tam gaz devam etmiştir. Ayrıca eğitim kanunu yürürlüğe koyulmuştur. Bu kanuna göre Rus sınırları içerisindeki tüm okullarda Rusça zorunlu ders olması, ilköğretim okullarında ana dilde Rusça eğitim ve Hristiyan din dersi olması mecburi olarak kabul edilmiştir. Eğitim Bakanı Tolstoy'un Ruslaştırma yanlısı kanunu büyük tepkiyle karşılaşmıştır. Alınan kararlar Rus toprakları içerisinde yaşayan Rus olmayan azınlıkların aleyhine kararlardı.

İlk iki mecliste tartışılan toprak reformu meselesi ise Müslüman Türkleri ise olumsuz sonuçlanmıştır. Türkistan'daki verimli araziler, Rus göçmenlere veriliyor Müslüman Türklerin elinde verimsiz araziler kalıyordu. Toprak reformu ayrıca toprak ağalarının gücüne güç katıyordu. Rus köylü, onlara verilen değersiz arazilerden dolayı ya toprak ağalarının eline düşüyor ya da şehirlere göç etmek zorunda kalıyordu.

Bu meclisin başka bir özelliği de eyalet ve vergileme sistemleri üzerinde ciddi kanunlar çıkarması ve eşitliğe uymayarak azınlığın korunması, eşitlik üzerine söylemlerin az olmasıdır.

⁶⁶ A.g.e. s.27-41

⁶⁷ A.g.e. s.27-41

2.7.5. Lena Katliamı

I. Duma'dan bu yana işçi kulüpleri, kooperatifler ve sendikaların serbest olması Rus toplumunda bir kulüp, kooperatif ve sendika kurma çılgınlığı başlamıştır. İşçi örgütlerinin ve sendikaların yaygınlaştığı bu dönemde, Halk kooperatifi, üniversite öğrencileri için açılmış kulüplerden işçi sendikalarına kadar bir yığın topluluk kurulmuştur. Örgütlenmeler vasıtasıyla haberleşmenin gelişmesi rejim için tehlikeliydi. Bir huzursuzluk olduğunda kısa sürede yayılıyordu.

İkinci Duma'da halkın istekleri görmezden geliniyordu. Rus köylüsü "Özgürlük Manifestosu" ilan edildiğinden bu yana vaat edilen özgürlüğünü alamamıştır. Özgürlük için cüzi miktar diye belirtilen Rus köylüsü için oldukça ağır miktarı ödedikten sonra özgür olması gereken köylü onlara verilen değersiz toprak ve işsizlik ile baş başa bırakılmıştı. Köylü bu durumda ya tekrar toprak ağasına geri dönmek zorunda kalıyor ya da köyden kente göç etmek zorunda kalıyordu. Kentler işsiz köylülerle dolmuştu. İşsiz çok insan olunca işçiye verilen maaşlarda çok düşük oluyordu. Bu koşullarda halk, oldukça kötü bir hayat sürüyordu. Sadece çalışmayan kesim değil çalışan kesimde düzenli ödemelerini alamıyorlardı. Duma Meclisi açılmış ama halk istediği özgürlüğe ve refaha kavuşamamıştı.

Sibirya'da Lena Nehri bölgesinde maden işçilerinin 4 Nisan 1912'de ücretlerini alamama ve haksız çalışma saatleri için yaptığı eylem sonucu 200'den fazla işçinin öldürülmesi ile III. Duma meclisi kendi kanlı pazarını yaratmıştır. Sadece St. Petersburg'da 1912'de 743, 1903 yılında 1.073, 1914 yılının sadece ilk yarısının 908⁶⁸ işçi eylemlerinin olması meclisin halktan ne denli kopuk olduğunu göstermiştir.

Lena Nehrinde yaşanan bu katliam Rus topraklarında yaşanan tek katliam değildi. Ama bu katliam 1905 İhtilalinden bu yana sürdürülmeye çalışılan istikrarsız sükûnetin bozulmasına sebep olmuştur. Gazetelerde oldukça büyük yankıya sebep olacak olan katliam sonucunda ülkenin dört bir yanından fabrika işçileri eyleme çıkıp hükümeti protesto etmiştir.

⁶⁸Haimson L. (1979). 'The Problem Of Social Stability In Urban Russia, 1905-1907' C. Emsley (ed), p.245, Conflict And Stability In Europe.

Halk Lena katliamı ile sessizliğini bozmuş ve öfkesini göstermeye başlamıştı. III. Duma'nın hükümet yanlısı oluşu, köylüler ve işçileri görmezden gelip azınlıklara sırt çevirmesi Rus toplumu nezdinde Duma'yı itibarsızlaştırmıştır.

2.7.6. IV. Duma

I. Duma, Rus İmparatoru ve maiyetini oluşturan üst sınıfın kontrolünde olup sadece orta ve alt sınıfı dinlemek için kurulmuş bir meclis olup üst sınıf dediğimiz sınıf eğer uygun görürse orta ve alt sınıfın sorunlarına çözüm arayacaklardı ama böyle bir şey söz konusu olmamıştır. İlk meclisin asli amacı üst sınıfın yönetim işinin onlara göre olmadığını göstermekti ve bu yüzden ilk meclis sadece 10 hafta açık kalmıştır. Gene onun gibi ikinci meclis ise buna benzer olup bu sefer üst sınıf; orta ve alt sınıf ile sorunlar üzerine tartışmalar yapmışlardır. Bu mecliste açık görülmüştür ki ilk mecliste orada zoraki duran İmparator, soylular, toprak ağaları, burjuva sınıfı ve fabrikatörlerden oluşan üst tabaka kesinlikle halkın istediği hakları vermesi söz konusu olmamıştır bu yüzden meclis bir darbeyle kapatılmıştır. 3. Meclis açıldığında bu sefer üst sınıf hazırlıklıydı ve meclis yönetimi hükümet yanlısı 17 Ekim Birlik partisine devredilmişti. Rusların bile haklar alamadığı bu üç mecliste Rus olmayan Türk kesimi gibi diğer azınlıkların haklarını alabilmeleri söz konusu olmamıştır. III. Duma meclisinde bir sağ parti olan 17 Ekim Birliği partisi sadece hükümet yanlısı kararlar almıştır. Alınan kararlar çoğunlukla vergi ve vergi konulu kararlar olmuştur ve bu durum ağır vergiler altında ezilen halkın sağ kesimden uzaklaşıp sol kesime kaymasını sağlamıştır⁶⁹.

Dördüncü Duma Meclisinde kurulan “Müslüman Fraksiyonun” kayda değer yaptığı tek şey 1914 yılında St. Petersburg’da “Rusya Müslümanları” toplantısı düzenlemeye çalışması olmuştur. 1914-1918 yılları arası Birinci Dünya savaşı yıllarıdır ve 1914 yılında Rus hükümeti tarafından organize edilen toplantının yegâne amacı Birinci Dünya savaşında Müslümanların desteğini almaktır. Savaş zamanı Ruslar, savaştan önce görmezden geldikleri Müslüman Türklerin, Rus sınırları içerisinde yaşayan en kalabalık azınlık grup olduğunu pek ala farkındaydılar. Z. V. Togan, “*Hatıralarım*” adlı eserinde Rusların, Müslüman Türklere asker olarak

⁶⁹ Swain, G. (2019). *Rus Devriminin Kısa Tarihi*, s.41. İletişim yayınları, İstanbul.

ihtiyacı olduğunu yazar ama şunu da ekler: “Hem asker olarak ihtiyaçları vardı ama en kötü muameleyi layık görürlerdi.” Rus hükümeti üst üste St. Petersburg’da “Rus Müslümanları” toplantısı organize etmeye çalışsa da ikinci toplantıdan sonraki toplantıların çoğunluk tarafından protesto edilmesinden dolayı Rus hükümeti toplantı yapmayı bırakmıştır.

Türk Müslüman Kongreleri bölümümüze geçmeden önce kısaca bahsedeceğimiz IV. Duma, sınırlı sayıda yetkilere sahiptir. Sosyal demokratların 14, Menşeviklerin 8, Bolşeviklerin 6 mebus çıkardığı bu Duma döneminde artık işçilerin kopma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. Sadece beş oturum toplantı yapma şansı bulan son Duma Şubat devrimi neticesinde yaşanan olaylardan dolayı II. Nikolay tarafından meclis kapatılmıştır. Ama meclisin kapatılması olayları engelleyememiştir.

Duma Meclisi boyunca yaşananlar İmparatorun ve aristokratların halka bakış açısını göstermiştir. Meclisin sürekli baskı altında olduğu bir ortamda hiç kimse sesini duyuramamış ve haklarını alamamışlardır.

2.7.7. Şubat Devrimi

1914-1918 yılları Birinci Dünya savaşı yıllarıydı. I. Dünya savaşında itilaf devletleri Çanakkale muharebesinin İstanbul’u ele geçirme amacı dışında bir başka amacı ise Rus İmparatorluğuna yardım götürmekti. 8 Mart Dünya Kadınlar gününde ama Jülyen takvimine göre 27 Şubat tarihinde başlayan devrimin bir numaralı sebebi ekonomik çöküntüydü. 1917 yılının kışı Rus halkının açlıktan kırıldığı bir dönem olmuştur.

Şubat devrimi tüm kaynakların, üretim araçları, tarla mahsulleri orduya aktarıldığı halkın tüketecek hiçbir şeyinin kalmadığı Rus topraklarında, Rus ordusunun savaştan çekilmesine sebep olmuştur. Eli silah tutan askerlerin orduya alınmasıyla neredeyse geride kadınlar ve çocuklar dışında hiç kimse kalmamıştı. Ayrıca tüm fabrikalarda üretilen malların ve tarım ürünlerinin orduya ayrılması halkı aç bırakmıştı. Bir Şubat günü halkın aslında gıda ve erzak talebi için sarayın olduğu meydana toplanmaya başlamasıyla olaylar başlamıştır. Duma Meclisinden dolayı

halka tahammülü kalmayan İmparator II. Nikolay, Duma Meclisinden halkı dağıtmasını istemiş ancak Duma Meclisi onun sözünü dinlememiştir. II. Nikolay, meclisi son defa kapatmış ve silahlı kuvvetleri halkın üstüne yollamıştır. Ancak savaş yorgunu askerlerde isyan bayrağı açarak halka katılmıştır. İmparatorun bu öfkeyi yatıştırmak için geçici bir hükümet kurması bile yeterli olmamıştır⁷⁰.

Nikolay tarafından alelacele kurulan geçici hükümetin yapabileceği şeyler sınırlıydı. Olacakları sadece geciktirebilirlerdi. Geçici hükümet, askeriye ve ülkenin kontrolünü kaybederken oldukça saldırganlaşmıştır. Lenin gibi İmparatorluk karşıtı kişileri vatan haini ilan ederek tutuklanma emri gibi pek çok kişiyi tutuklamaya çalıştılar ama bu daha çok tepkiye yol açmıştı. Dur durak bitmeyen halk isyanlarından sonra Sibirya'daki Kazak birliklerini başkente çağıran Geçici Hükümet, Kazak birliklerinin halka ateş açması sonucu herkesi karşılarında bulacaklardır. Taurida Sarayı halk tarafından işgal edilecek ve geçici hükümet iyice köşeye sıkışacaktı. Tüm bunlar, peş peşe istifalar ile geçici hükümetin son bulmasına yol açacaktı.

27 Şubat devrimi, Rus Emperyal düzenini ve Romanov hanedanını sona erdirdikten sonra ülkeyi yönetmek için iki önemli güç merkezi ortaya çıkarmıştır. Bu kurumlar: Daha önce Geçici Hükümet'te bulunmuş kişiler ile İşçi ve Askeri vekillerden oluşan Sovyetler grubu idi. Sovyet grubu başlangıçta iktidarı Geçici Hükümet'te daha önce bulunmuş kişilere verdi. Sovyet grubunun başlangıçta iktidarı Geçici Hükümete devretmekteki amacı Geçici Hükümet üzerinde baskı uygulayarak hata yapmalarını sağlayıp iktidarın onlara geçmesini sağlamaktır. Sovyetlerin, ordu ve halk üzerindeki etkisi, Geçici Hükümet'in aldığı kararları sürekli sorgulaması, hükümetin halkın karşı olmasına rağmen savaş sürdürme kararı ve gerekli reformların yapılmaması Geçici Hükümeti büyük ölçüde zayıflattı. Geçici Hükümet bu süreçte, iki hükümet krizini ve bir darbe girişimini atlattı. Tüm süreç sonunda nihayet 25 Ekim 1917'de Sovyetlerin iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlandı⁷¹.

IV. Duma Meclisi kapatıldıktan sonra kurulan geçici hükümetin (20Eylül-25 Ekim 1917) ömrü kısa olmuştur. 1916-17 kışındaki bunalım halk ayaklanmasına yol

⁷⁰ A.g.e. s.53-66

⁷¹ A.g.e. s.53-66

açmıştır. Sosyalistlerin önderliğinde işçilerinde katıldığı bu halk ayaklanmasına II. Nikolay sert bir yanıt vermek istemiştir ama ordu St. Petersburg’u kana bulamak istemediği için reddetmiştir. Çar, 15 Mart 1917 yılında tahtan feragat edip yerini kardeşi Mihail’e bırakmak istemiş ama kardeşi bunu reddetmiştir. Böylelikle Romanov ailesinin hükümranlığı bitmiştir. II. Nikolayve ailesi 17 Temmuz gecesi esir tutuldukları Yekaterinburg şehrinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür⁷².

7 Kasım 1917 yılında Sosyalistler, ‘Büyük Ekim Devrimi’ diye bildiğimiz devrimi yaparak iktidarı ele geçirmişlerdir.

1917’de Kızılar olan Bolşevikler ve Beyazlar olan Menşevikler arasında Rus iç savaşı başlamış, nihayet 1922 yılında Kızılar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini kurarak zaferlerini ilan etmişlerdir.

⁷² A.g.e. s. 53-66

3. MÜSLÜMAN TÜRK KONGRELERİ

3.1. Kongrelerden Önce Batı Türkistan'daki Türklerin Durumu

3.1.1. Batı Türkistan'da Yaşayan Türkler

Rusların işgali altında azımsanmayacak kadar çok Türk yaşıyordu. İmparatorluk, Doğu Avrupa'dan Bering Denizine kadar, Kuzey Asya'dan Orta Asya İçlerine yani Batı Türkistan'a kadar geniş bir coğrafyaya hâkimdi.

Rusya, 1552 ve 1556 yıllarında Kazan ve Astrahan'ı işgal ederek Tatarları hâkimiyeti altına almıştır. 1598'de Sibir Hanlığını işgal etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzun bir savaş sonucu Kazakistan sahasını topraklarına katmıştır. Batı Türkistan hanlıkları peş peşe Rusya tarafından işgal edilmiştir.

İkinci Katherina döneminde Rus İmparatorluğu Kırım'ı 1783'te ilhak etmiştir. 1792 Yaş Antlaşmasıyla Kırım Rus İmparatorluğunun olmuştur. Kırım ile birlikte orada yaşayan Türk ve Tatar nüfusu Rus İmparatorluğuna katılmıştır. 1804-1813 Rus İran savaşları sonucunda Kafkasya'da hâkimiyet kuran Rus İmparatorluğu 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla Azerbaycan'ı bünyesine katar iken Güney Azerbaycan İran tarafında kalmıştır.

İmparatorluk sınırları içerisinde o gün için 100'den fazla dil konuşulmaktaydı. Bunlar: Hint-Avrupa dilleri, Altay dil ailesi ve Ural dil ailesine giren diller idi. İmparatorluk oldukça kalabalık bir nüfusa⁷³ sahiptir.

Batı Türkistan'ı ele geçirirken nüfusuna kattığı Türklerin sayısı düzenli nüfus sayımı olmadığı için muammadır. Rusya'da ilk ulusal nüfus sayımı 1897 yılında yapılmıştır. 9 Şubat 1897 tarihinde coğrafyacı V. S. Tyanşanski önderliğinde gerçekleştirilen bu sayım Rusya İmparatorluğu döneminde yapılan ilk ve son nüfus sayımıdır. Daha sonraki dönemde, yani SSCB'nin kurulmasından SSCB'nin parçalanmasına kadarki zaman diliminde Rusya'da toplam 7 nüfus sayımı

⁷³ TDK Sözlüğün tanımına göre nüfus : 'Belirli bir bölgede yaşayan ve oturanların tümü' demektir

yapılmıştır:17 Aralık 1926,6 Ocak 1937, 17 Ocak 1939, 15 Ocak 1959, 15 Ocak 1970, 17 Ocak 1979 ve 12 Ocak 1989⁷⁴.

1897 yılında Rusya İmparatorluğu sınırları içinde ikamet eden toplam 129 milyon kişiden 67,5 milyonunun bugünkü Rusya sınırları içinde yaşadığı anlaşılmaktadır.⁷⁵ Bir başka kaynağa göre: 1897 nüfus sayımı verilerine göre Rusya İmparatorluğu'nun toplam nüfusun dağılımı Avrupa Rusya'sı 94,2 milyon, Kafkasya 9,3 milyon, Orta Asya 7,7 milyon, Sibirya 5,7 milyon sayılmıştır. Genel nüfusun %90,3'ünü köylüler, %9,7'sini şehirliiler oluşturmuştur. 1989'da yapılan nüfus sayımı verilerinde ise SSCB'nin nüfusu 286,7 milyon olarak açıklanmıştır⁷⁶.

Nüfus sayımında Ruslar, Türkleri Türk olarak kaydetmemiştir. İmparatorluk sınırlarının içinde yaşayan herkes Rus vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Yapılan sayımlar çoğunlukla dini temelli olmuştur. 1897 nüfus sayımı verilerine göre, Rusya İmparatorluğu'nda resmî olarak kabul gören belli başlı dinî inançların rakamsal varlığı aşağıdaki gibi idi⁷⁷:

➤ Ortodoks Hristiyanları	: 87.123.604
➤ Müslümanlar	: 13.906.972
➤ Katolikler	: 11.467.994
➤ Yahudiler	: 5.215.805
➤ Protestanlar	: 3.572.653
➤ Ermeniler	: 1.179.241
➤ Budistler	: 433.863

İmparatorluk sınırları içerisinde Müslüman Türkler dışında, Müslüman Tatar ve Tacikler olduğu gibi Hristiyan Türkler olan, Gagavuzlar, Kırım'da yaşayan Nogay Türkleri, Çuvaşlar, Kiçi Başkurdistan'da yaşayan Hristiyan Türkler olduğu gibi eski Türk inancı olan Gök Tengri inancına mensup olan Tuva, Hakas, Altay ve Saha

⁷⁴ Nefedova T.G. & Polyana P.M. & TREYVICH A. (2001). *Avrupa Rusya'sında Şehir ve Köy*, s.36 OGI Yayınevi, Moskova.

⁷⁵ Kruşçev, T. (2002). *Rusya, Ekonomik ve Sosyal Coğrafyası*, s.59, Drofa Yayınevi, Moskova.

⁷⁶ Karabayram, F. (2011). *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*, İq Kültür Sanat Yayıncılık, s.25.

⁷⁷ Şahin, Dr. L. (2016). *Rusya Federasyonu'nun Etnik ve Dinsel Yapısı*, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, s. 2.

Yakut Türkleri de yaşamaktaydı. Görüleceği üzere Rus işgali altındaki tüm Türkler sadece Müslümanlardan ibaret değillerdi, Hristiyan Türkler ve eski Türk dinine mensup olan Türkler de bulunmakta idi.

1788 yılında II. Katherina zamanında “Müslüman Dini İdaresi’ni” kurmak zorunda kalan Rus İmparatorluk sınırları içerisindeki en kalabalık grup Türklerdir. Rus İmparatorluğunun Müslüman Türkleri diğer Türklerden ayırmak için Ruslaştırma politikasına sıkı sıkıya bağlanmasının sebebi de Müslüman Türklerinin sayıca diğer Türklerden üstün olması ve Hristiyanlığı yaymak isteyen Rusların önünde engel olarak görmeleridir.

Türkistan’daki 7,7 milyon nüfusun çoğunluğunun Türk nüfusu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Sibiryaya için verilen 5,7 Milyon nüfusun içerisinde ise Türk-Tatar çoğunluğunun yanı sıra Slav azınlıklar da söz konusudur. Kırım’da 1854’te Tatarlar, 70,000’i Rus ve gerisi Rum, Ermeni, Alman ve Yahudilerden oluşan 250,000’lik toplam nüfusun sadece 150,000’ine sahipti. Kırım Savaşı’ndan sonra yeni yerleşimcilere ilave ayrıcalıklar verilmiştir⁷⁸. Kırım’da yaşayan bir milyondan fazla Türk ve Tatar Rusların Kırım’ı ilhak ettiği yıldan itibaren mecburi göç ettirilmiştir. Kafkasyaya için verilen 9,3 milyon nüfusun kaçının Türk olduğu sorusu muammadır. Kuzey Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan’ın nüfusu 1926 yılında 2.314 milyon⁷⁹ olarak sayılmıştır. Kafkasya’da sadece Azerbaycan Türkleri yoktur ayrıca bugün nüfusları 425.000 olarak bilinen Ahıska Türkleri de bulunmaktadır. Yukarıda verilen 9,3 Milyon içerisinde yer alan Türk grupları dışında Tatar, Çeçen, Çerkez, Abazha gibi diğer Kafkas halklarının da olduğunu unutmamak gerekir.

3.1.2. Ruslaştırma siyaseti

Ruslaştırma siyaseti, Türkistan topraklarında hâkimiyet kurmak isteyen Ruslar için çok önemliydi. Ruslaştırma siyaseti öncelikle idari yapıyı değiştirmek ile başladı. İdari yapıyı değiştirmeden önce Ruslar, konargöçer Türklerin yurduna

⁷⁸ Kırımlı, ‘*Rus İdaresi Dönemi*’, s. 458.

⁷⁹ Adik, (1999) ‘*Azerbaycan’ın İstatistik Göstergileri (Statistical Yearbook of Azerbaijan)*’, p.358-359, Seda Neşriyatı, Bakü.

yerleşik garnizonlar ve bu garnizonları besleyen küçük yerleşim birimleri kurarak orada Rus yerleşik kültürü yaydılar. Bu kültür Rusların köylü, kasaba veya şehir hayatından başka bir şey değildir. İlerleyen yıllarda yerleşik hayata geçecek olan göçebeler yerleşik hayat kültürünü Ruslardan öğrenmişlerdir. Rusya iskân politikası uygulayarak bölgenin demografik yapısıyla oynamışlardır. Bölgeye yerleştirilmeye başlanan bahse konu Rus göçmenler, Rusların Türkistan'daki bağları olmuşlar ve Ruslaştırma siyasetine hizmet etmişlerdir. 1910 yılının verilerine göre Türkistan'daki Rus göçmen sayısı 382 000 civarındadır⁸⁰. Görüldüğü üzere azımsanmayacak bir Rus nüfusu yerleştirilmiştir.

Ruslaştırma politikasında, Rus işgali altındaki Türkistan'ın ilk Rus genel valisi olan Konstantin Petroviç Kaufmann'ın Türkistan'ı Ruslaştırma konusunda yaptıkları Türkistan'a telafisi imkânsız olan zararlar vermiştir.

Kaufmann yönetiminde Batı Türkistan

Kaufmann, 1867 yılında Türkistan Valisi olarak atanmış ve Batı Türkistan topraklarını işgal edip 20 yıl boyunca Türkistan'da valilik yapmıştır. Batı Türkistan'a geri döndürülemez zararları olan Kaufmann Rus İmparatorluğunun Türkistan topraklarını ele geçirme planının baş mimarıdır⁸¹.

Rus İmparatorluğu Türkistan'a yöneldiği sırada Türkistan hanlıkları eski gücünü kaybetmiştir, Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinin temel sebepleri şöyle idi:

1. Türkistan, Timur Devleti sonrası parçalara ayrılmıştır. Merkezi otoritenin olmadığı bölgede hanlıklar birbirleriyle çıkar çatışması içindeydiler.
2. Avrupa'da denizciliğin gelişmesiyle yeni ticaret yolları bulunmuş, Amerika kıtası keşfedilmişti. Deniz ticaretinin gelişmesiyle ipek ve baharat yolu önemini kaybetmiştir. Karayolu ticaretinin önemini kaybetmesi Türkistan ekonomisine büyük bir darbe vurmuştur.

⁸⁰ Allworth, E. (1967). *Central Asia: A Century of Russian Rule*, p.194-202, New York: Columbia University Press.

⁸¹ Nisanbayev, A. (1998) *Kazakistan: Ulusal ansiklopedi*, Genel Yayın Yönetmeni A. Nysanbayev - Almatı 'Kazak ansiklopedisi' Genel baskı, cilt IV, s.123-129.

3. Eğitim ve teknolojide geri kalmışlardır.
4. Türkistanlıların dünya siyasetinde etkilerinin olmamasından dolayı Rusların işgali milletler arasında tepki uyandırmamıştır.

Ruslar, batıda Orenburg ve doğuda Sibiry'a'da olmak üzere iki koldan Batı Türkistan'a girerken Dışişleri Bakanı Gorçakov 3 Aralık 1864 tarihinde dünya kamuoyuna işgalleri meşrulaştırmaya çalışan bir açıklama yapmıştır:

“Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyon olmayan, yarı-vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Bu durumda yapılacak iki iş vardır. Ya bütün medenileştirme çabalarından ve menfaatlerimizden vazgeçip oralardan çekilmek, ya da bu vahşiler memleketinin içlerine gitmektedir. Bizim oralardan geri çekilmemiz Asyalılarca bir zayıflık telakki edileceği için ilerlememize devam edeceğiz. Bu ilerleme nerede durur ve nereye varır orasını kestirmek çok güç...”⁸².

Dışişleri bakanı bu açıklamayla tarih boyunca bir yeri işgal etmek için kullanılan “Sözde barbarları Medenileştirme” kavramını tekrar ortaya atmıştır.

Çarlık kuvvetleri, 1865 tarihinde Hokand Hanlığının baş şehri Taşkent'i işgal etti. 1868 yılında Kaufmann, Hokand Hanlığıyla yaptığı antlaşma ile Hokand Rusların vassalı haline gelmiştir. Ruslar yollarına devam ederek 1868'de Buhara Emirliğinin Semerkant şehrini almışlardır. Buhara Emirliği ile yapılan antlaşmada Semerkant üzerine çıkan sorunlar ile ilgili Kaufmann Çar 2. Aleksandr'a şu mektubu yazmıştır:

“Hünkârım, Asya kendine has bir kıta, burada sadece güçten anlıyorlar ve ona saygı duyuyorlar. Bizim Semerkand'ı geri vermemiz Asya'da birinden korktuğumuz olarak yorumlanacak. Onlar (Türkistanlılar) Türkiye ve İngiltere'nin bizi izlediğini biliyor”⁸³...

⁸² Saray, M. (1987) *Afganistan ve Türkler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.49, İstanbul.

⁸³ Vasilev D.V. *Türkistan Bölgesinin Oluşturucusu*, Rusya ve Orta Asya'sı, s.153. Rus Gürcü Cemiyeti Koleksiyonu.

1873 yılında Kaufmann Hive topraklarını işgal ederek Hive'yi vassalı haline getirmek istiyordu. Batı Türkistan Hanlıklarının hanlarıyla Rus tüccarların bölgede serbest dolaşmalarını sağlamak adına serbest ticaret anlaşması yapan Kaufmann, Rus kâşiflerinin bölgede özgürce keşifler yapıp bilgiler toplamalarını sağlamıştır. 1873 yılında Hive seferine Ruslarla beraber katılmış olan seyyah New York Herald gazetesi muhabiri İ. Mac Gahan, Rus ordularının Hive'ye girdikten sonra kendilerine saldıran Türkmenleri nasıl cezalandırdığını ayrıntılı anlatmaktadır. Mac Gahan, Rus Kazaklarının, Türkmenlere yaptıkları kötü muameleleri “yürek dayanmayacak” ifadesiyle, seyahatnamesinin çeşitli bölümlerinde yazmıştır⁸⁴. Kaufmann'ın Türkistan'daki ilerleyişi o sırada Hindistan'a hâkim olan İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir. Bu dönemde bugünkü Afganistan, İngiltere ve Rusya arasında bir çekişme sahası olmuştur. 1873 yılında iki taraf kısa sürelide olsa tansiyonunu düşürmek için anlaşılır ve antlaşmaya göre Afganistan tampon bir bölge olarak kabul edilmiştir. 1876 yılında, topraklarına kattıklarından beri Hokand isyanlarıyla boğuşan Kaufmann sert bir şekilde Hokand'a müdahale etmiştir ve bölgeyi Fergana bölgesi adı altında Türkistan valiliğine bağlamıştır. Ruslar ve İngilizler 1878 yılında yapmış oldukları antlaşma ile Asya'nın nüfuz mücadelesinde anlaşmışlardır. Anlaşmada Türkmenistan Ruslara, Afganistan İngilizlere bırakılmıştır. Bu antlaşma ile Ruslar, Türkmen bölgelerine hemen askeri seferleri düzenlemeyi başladılar. Rus işgalci ordusu 1879 yılından itibaren, Türkmenistan'da kayıplar vererek ilerlemeye başlamışlardır⁸⁵. Elbette Ruslara karşı direniş vardı. Türkmenler, “Gök Tepe” adlı yerde Rus General Lazarev'i yense de ertesi yıl General Mihail komutasındaki ateş gücü yüksek Rus ordusu karşında yenilgiye uğramışlardır. Mart 1882 yılında Ruslar, ağır kayıplar vererek Türkmenistan'ı ele geçirmişler ve böylece Batı Türkistan'ın tamamını topraklarına katmışlardır⁸⁶.

⁸⁴ Mac Gahan, I.A. (1995) *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi*, s. 185-201. çeviren: Kolağası A. Hazırlayanlar: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Akademi Kitabevi yayınları, İzmir.

⁸⁵Roy, O. (2000) *Yeni Orta Asya'da Ulusların İmal Edilişi*, Metis yayınları, s.58, İstanbul.

⁸⁶ *Adjutant, K.P. (1885) Genel Adjutant K.P.'nin tüm konuları kapsayan raporunun taslağı Von-Kaufman Ve Türkistan Genel Valiliği bölgelerinde şehir yönetimi ve organizasyonu hakkında 7 Kasım 1867 - 25 Mart 1881*, s.10-41, Petersburg: Askeri matbaa.

Kaufmann'ın Batı Türkistan Siyaseti şöyle üç başlıkta toplanabilir:

Türkistan'a Rusları Yerleştirme Siyaseti

1867 yılında Kaufmann, emrindeki ordu ile Batı Türkistan'a geldiğinde Rusların toplam 15,2702 mil toprağı vardı. Yedisu ve Sir Derya nehirlerinde kurulmuş garnizon ve kasabalarından oluşan Türkistan Genel Valiliğı Kaufman'ın döneminde sırasıyla: 1868'de Zarafşan, 1873 yılında Amu Derya'yı ve 1876 yılında Hokand Hanlığı'nı ele geçirmiş ve Hokand Hanlığı yerine Fergana ili kurulmuştur. Kaufmann Türkistan valiliğinin sınırlarını 5,3802 mile kadar genişletmiştir. 20.6502 mil toprağına sahip ve 3.150.000 nüfusa sahip Türkistan bölgesinde sağlam bir yönetsel yapı için Kaufmann önemli uygulamalara yönelmiştir. Bölgenin demografik yapısıyla oynayan Kaufmann, bölgeyi kolonileştirmek için Rusları ve Don Kazaklarını (Cossacks⁸⁷) Türkistan'a yerleştirmiştir. Çarlık, daha önce de hâkim oldukları bölgelerdeki sınırları koruyabilmek ve kendi idarelerini güçlendirmek için işgal ettikleri toprakların nehir kıyılarına kaleler ve onlara bağı köyler inşa etmiştir⁸⁸. 1867'de Türkistan Genel Valiliğı'ne bağı yerlere yerleştirilen göçmen Rusların sayısı yaklaşık 24.000 iken, 1881 yılında 65.000'e yükselmiştir. Göçmen Rus yerleşimcileri ekseriyetle Rusların batı topraklarında yaşayan evsiz yersiz yurtsuz vatandaşlardan oluşmaktaydı. Şehirlerde yaşayan evsiz yersiz yurtsuz Ruslar, Rus köylüleri, Don Kazakları, Rus Çarlığına karşı isyan edip sürgün ile cezalandırılan göçmenlerden oluşturuyordu. Kaufmann, bu göçmenler ile Türkistan'daki idaresini sağlamlaştırmıştır. Rus göçmenleri Türkistan'a yerleştirme iki yoldan gerçekleşmiş olup ilki, Türkistan'ın Kuzeyinden Güneyine doğru bir yerleştirmeydi. Bu yerleştirme Rus yayılım hattıydı. İkincisiyse, Sır Derya üzerinden güneye doğru yerleştirmektir ki buda Rusların hanlıklar bölgesinin içlerine yayılım hattıydı. Her iki hatta Rusların Türkistan içlerine yayılım politikasıyla paraleldi. Kaufmann, özellikle göçebelerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere ve Yedisu bölgesine, Rusları yerleştirmeye daha çok önem verirken, Türkistan halkının

⁸⁷ *Kozak, (Kosak, Cossack, Kossak) Rus Kazakları olarak da adlandırılırlar. Ukrayna ve Güney Rusya yerli halklarının karışımı ile 15. yüzyıl dolaylarında Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan etnik topluluk.

⁸⁸ Gahan, a.g.e. . s. 185-201.

yerleşim ve yaşam tarzı göz önünde bulundurmıştır⁸⁹. Kaufmann göçebeleri yerleşikliğe geçirerek, Ruslar ile kaynaşmalarını sağlamak, böylece bölgenin sosyal, siyasi ve etnik yapısını değiştirmek istemiştir. Ruslar göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesinde oldukça zorlanacaktı çünkü bu bölgelerde yerleşim birimleri yoktu. Kaufmann bu bölgelere kaleler inşa ederek yerleşik hayata geçişini sağlamaya çalışmıştır. Kaufmann, Batı Türkistan'ın yerleşik birim olmayan yerlerinde sıfırdan kurduğu Rus yerleşim yerlerinin aksine burada bölgeyi Ruslaştırma işlemi diğer bölgelere göre daha farklı oluyordu. Kaufmann coğrafyayı anlamıştı. Rus göçmenleri beraberinde Ortodoks Hristiyanlığının kilisesini ve Rus-Slav kültürünü getiriyordu. Kaufmann'ın, Rus göçebeleri yerleştirdiği yerler stratejik öneme sahip yerlerdir. Aynı zamanda askeri karakol görevi gören şehirler, tarım şehirleri, ticari şehirler gibi önemli şehirlere yoğun Rus göçmen yerleştirip şehrin sadece askeri kontrolünü değil aynı zamanda diğer önemli fonksiyonlarının da Ruslar tarafından kontrol edilmesini sağlamıştır. Ayrıca Kaufmann verimli arazileri zorla yerli Türklerin elinden alıp onları kendi kurduğu şehirlere yerleşmeye zorlamıştır.

Göçebeleri asimile etme siyaseti

Tarihten beri göçebeler yaşama şartları ve kültürlerinden dolayı yönetimler için sorun oluşturmıştır. Gerek vergi toplanması gerek itaat altına alınmaları zor olan göçebeler sıklıkla yer değiştirerek sınır ihlallerinde bulunurlar. Ayrıca her göçebe grubu birbirinden farklılık göstermektedir. Kırgız, Türkmen, Kazak vb. göçebe topluluklarının birbirinden farklı dinamikleri bulunur. İşte bu yüzden Kaufmann, Türkistan Valiliğinin sınırları içerisinde bulunan göçebeleri yerleşik hayata geçirip onları daha rahat kontrol etmek istiyordu. Bunun için Kazak Hanlığı topraklarını ele geçirirken izlenen politikayı devam ettirmiştir. Göçebelerin verimli arazilerine kaleler inşa edip nehirleri kontrol altına almışlardır. Kaufmann inanıyordu ki eğer göçebeler yerleşik hayatı yerleşik Ruslardan öğrenirse onların yerleşik hayata geçerken Ruslaşp Ortodoks inancına mensup olacağına inanıyordu.

⁸⁹ Adjutant, K.P. (1885) *Genel Adjutant K.P.'nin tüm konuları kapsayan raporunun taslağı von-Kaufman ve Türkistan Genel Valiliği bölgelerinde şehir yönetimi ve organizasyonu hakkında 7 Kasım 1867 - 25 Mart 1881*, s.10-41, Petersburg: Askeri matbaa.

Yerleşik hayata geçişle göçebelerin Hristiyanlaştırılması amaçlanmış ancak izlenen politikalarda mutlak başarı elde edilememiştir.

İslami kurumları yok etme siyaseti

1867 yılında göreve başlayan Türkistan Genel Valisi Kaufmann halka yaptığı konuşmasında kadıları ve aksakalları⁹⁰ halkın kendilerinin seçebileceği hakka sahip olduklarını, din işlerine, geleneksel ve şer'î mahkemelere yeni idarenin karışmayacağını bildirmiştir⁹¹. Kaufmann'ın buradaki amacının idareciler tarafından atanan kadıların halk nezdinde gücünü azaltıp, kadıların halkın üstündeki nüfuzunu kırmak olmuştur. Ulema sınıfı artık kadı olmak için halk ile iyi geçinip onların oyunu almak zorundaydı.

Kaufmann, Batı Türkistan'a geldiğinde buradaki toprak sistemi tüm Türkİslam devletlerinde görülen geleneksel toprak sistemiydi yani:

- 1) Mülki arazi. Bu toprak yöneticilere ait olup vergiden muaf topraklardı.
- 2) Vakıf toprağı. Bu topraklar dini kurumlara aitti ve dini eğitim kurumları bu topraklarda yer alıyordu.
- 3) Miri toprak. Bu topraklar devlete ait olup üzerinde yaşayanların vergi verdiği topraklardı bu topraklarda halk yaşardı.

Rusların idaresindeki Türkistan Valiliğı bu geleneksel toprak sistemini ortadan kaldırmıştır. Mülki arazilerine yani en değerli arazilere Rusları yerleştiren Kaufmann, vakıf arazilerine de el koymuştur. Miri topraklarda yaşayan halk ağır vergiler altında çalıştırılmaya başlanmıştır.

Kaufmann'a göre Ruslaştırma için İslami kurumlarının yok edilmesi gerekiyordu. Çünkü Türkistan toplumunun hayat tarzının İslam kaideleri üzerine kurulmuştur. Medreseler, Batı Türkistan'daki yegâne eğitim kurumlarıydı ayrıca burada verilen dini eğitiminin yanında medreselerin sosyal bir işlevi de bulunuyordu. Belirtmek gerekir ki ulema sınıfı, Kadılar ve Müderrisler toplum üzerinde oldukça büyük bir

⁹⁰ Halk içerisinde yer alan ileri gelenler denilen yaşlılardan oluşan bilge kesim.

⁹¹ Glushchenko E.A. (2010). *Orta Asya'da Rusya: Fetih ve Dönüşüm*, s.152, Moskova.

nüfuza sahipti. Bu yüzden Ruslaştırma politikası önünde çok büyük bir engel teşkil ediyorlardı. Kaufmann bu dini kurumlar ile mücadele etmek için onları hemen kaldırmak yerine zayıflatıp yerli halkı Rus okullarına muhtaç bırakmaya çalışmıştır.

Medreselere karşı Türkistan’da yeni bir Eğitim Kurumunun kurulması amacıyla Kaufman’ın talimatıyla, Taşkent’te oluşturulan Özel Komite tarafından “Türkistan’da Eğitim Kurumu ve Halk Eğitimi’nin Oluşturulması Planı” hazırlanmıştır. 1873’te İmparatora sunulan bu tasarıda “Rus İmparatorluğu’nun çıkarları için bölgede yerli çocuklar ile Rus çocukları için aynı okulların açılması ve onların beraber eğitim almalarının sağlanması teklif edilmiştir. O kurumun “işgal edilen bölgenin asimile edilmesinde iyi bir netice verecektir” ifadeleri yer almaktaydı⁹². Kaufmann planı, Türkistan’da Avrupalı okullar açmak ve bu okullarda Ruslaşmış kişiler yetiştirmektir. Kaufmann’ın planı oldukça etkili olmasına karşın bu kurumlarda ceditçi aydınlar yetişmiştir. Avrupalı tarzda eğitim alan ceditçiler Rus hâkimiyetine karşı etkili bir mücadele yürütmüştür.

Mayıs 1882 yılında 64 yaşında ölen Kaufmann, Petersburg’un bir kopyası haline getirmeye çalıştığı Taşkent’te o zaman ki adıyla Kaufmann meydanı olan şimdiyse Emir Timur meydanı diye bilinen meydana defnedilmiştir.

Kaufmann dönemi, Rusların Türkistan’daki egemenliğini kurma ve bölgeyi kolonileştirme alt yapısının hazırlandığı ve Ruslaştırma sürecinin başladığı dönem olmuştur. 1867’de Vali olan Kaufmann, öldüğünde Rus toprakları Batı Türkistan’a kadar uzanmıştı.

Kaufmann’ın Batı Türkistan’ı Ruslaştırma Politikası Türkistan halkı için iç açıcı olmamıştır. Ruslaştırma politikası için bölgeyi Hristiyan misyonerlerin uğrak yeri haline getiren Kaufmann, pek çok İslam kimliği olan şehri Ortodoks şehrine dönüştürmeye çalışmış, halkın İslam dini geleneklerini yerine getirmesine engel olmuştur. Rus yerleşimcileri en iyi topraklara yerleştiren Kaufmann buraları yeni yerleşimciler için cazibeli hale getirmiştir.

⁹²Gramenitskiy S.M. (1896). *Türkistan bölgesinde halk eğitiminin gelişimi üzerine deneme*, s.1, Taşkent.

Ruslar, Kazak topraklarını işgal etme planlarını gerçekleştirmek için sınır bölgelerinde kaleler inşa etmeye başlamışlardı. Kazakların ülkesini inceleyerek daha derine inmeye çalışmışlardır. Bu kalelerde Rus Kozaklar ve köylüler yerleştirilmeye başlanmıştır. “Boş olan arazilere” yerleştirilen ilk Kozakların sayısı 200 bin, Rus askerlerinin sayısı 100 bin olmuş ve Kazak topraklarını tamamen ele geçirmek amacıyla Kazak topraklarına göç eden Rus köylülerinin sayısı 1 milyon 150 bine ulaşmıştı⁹³. 1914 yılına kadar Kazak topraklarında Ruslar halkın %40’nı oluşturuyordu. 1896-1916 yılları arasında sadece Akmola ve Semipalatinsk bölgelerine 1 milyona yakın Rus köylüsü yerleşmişti⁹⁴. Nehirleri kullanarak Asya içlerine ilerleyen Ruslar garnizon ve onları besleyen birimler yaparak Rus kültürünün temelini oluşturmuşlardır.

Ruslar, idari yapıyı değiştirerek Rusların Türkistan’a ayak uydurması değil, Türkistan’ın Ruslara ayak uydurmasını sağlamışlardı. Ruslar, üç cüze (bölüme) ayrılmış Kazakistan göçebe idari yapısı ile Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarını içine alan Müslüman Türk idari yapısını değiştirmiştir. Bu idari yapı ağırlıklı olarak Rus ayrıcalıklı olmuştur. Ruslar bu değişikliklerle Orta Asya’nın Rus egemenliğine tabi olduğunu, üzerinde yaşayan halkların idari yapılarının geçersiz olduğunu göstermiştir. Türkistan’da siyasi ve toplumsal idareyi değiştiren Ruslar, Ortodoksluğu Ruslaştırma aracı olarak görmüş ve dini kurumlara el koyarak Türkistan’ı her alanda Ruslaştırmaya çalışmıştır.

Ruslaştırma için eğitim önemli bir araç olmuştur. Ruslar eğitim politikalarıyla Türkleri Ruslaştırmaya çalışmıştır. Çarlık Rusya’sı döneminde Kazan Türkoloji Enstitüsü Müdürlüğü de yapan Ortodoks misyoneri İlminski’ın eğitim ve dil konusundaki düşünceleri, çalışmaları dikkat çekicidir. O, “...*Yabancı milletlerin eğitilmesi ve bunların Rusya’nın ruhuna yakınlaştırılması, istikbal için büyük siyasi önemi olan bir vazifedir... Bu topraklarda yaşayan yabancıların; inanç ve dil*

⁹³ Tatimov, M, (1993). Kazak Âlemi, Kazakting Sanı Kaşa, Atamura Yayınları, s.83, Almatı.

⁹⁴ Lure, SS, (1997). *Orta Asya’da Rus Kolonizasyonunun Özellikleri, Orta Asya ve Kafkaslar. no.8, s.1-4, Bilgi ve Analitik Merkezi, İsveç,*

*bakımından Ruslarla kesin olarak kaynaştırılmaları en önemli amaç olmalıdır*⁹⁵.”Rusların Batı Türkistan’da eğitime bakışı işte bu satırlarda özetlenebilir.

Batı Türkistan’da uygulanan Ruslaştırma siyasetinin çerçevesini çizenler de Rus misyonerleri, N. İ. İlimski, N. P. Ostroumov ve A. E. Alektorov olmuştur. 1870 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı tarafından “Rusya’da yaşayan Müslüman Halkın Eğitimi” hakkında bir kanun hazırlandı. Bu kanunun temelini N. İ. İlimski’nin Türkistan’ı Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma hedefleri doğrultusunda hazırladığı program oluşturmuştur. Programın ana hatları şunlardan ibarettir:

- 1) Dersler işlenirken yerli dil ve Kiril alfabesine göre hazırlanmış yeni yazı kullanılacaktır. Kullanılması öngörülen bu yeni Kiril esaslı alfabenin her Türk lehçesine göre değişik versiyonları hazırlanacaktır. Örneğin Kazak Türkleri için hazırlanan alfabeye 33 harften oluşan Kiril harfleri dışında (ae), (ü), (ou) sesli harfleri ile (ğ) , (ng) sessiz harfleri eklenmiştir. Özbek Türkçesine uzun (o), sert (h), sert (k), sesleri eklendi. Böylelikle Türkçe konuşan halkların yazı dili farklılaştırılmıştır⁹⁶.
- 2) Birbiriyle konuştuklarında gayet rahat anlaşılan Türk halkları, alfabe değişikliğine gidildikten sonra yazı dilindeki farklılaşmanın zamanla konuşma diline de yansısıyla dil birliğini kaybettiler. Yüzyıllardır aynı coğrafyada bir bütün olarak yaşayan Türk halkları, ayrı ayrı milletler durumuna getirildi.
- 3) Okuma yazmayı bilmeyen halk, tarihinden, inançlarından ve geleneklerinden uzaklaştırılarak her şeyi itaatle kabul eden kullar haline getirildiler⁹⁷. 1860-1917 yılları arasında Kiril alfabesiyle basılmış Kazakça 72 kitabın tamamı Hristiyanlıkla ilgiliydi⁹⁸.

Ruslar, Kazaklar, Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar ve bugün dahi Rus egemenliği içerisinde yer alan Başkurt, Çuvaş, Hakas, Altay ve Saha Türkleri için her biri farklı farklı Kiril alfabeleri icat ederek Türkleri birbirinden uzaklaştırıp ayırmıştır.

⁹⁵ Kayabalı, İ.& Arslanoğlu, C. (1978). *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, s.26, Kömen Yayınları, Ankara.

⁹⁶ Hizmetli, S. (2011) *Kazak Ulusu Ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü Ve Bugünü*, Cilt, Sayı 17, s.23 – 43.

⁹⁷ Aytmatov, C. (1998) *Teniz Calagay Cugirgen Targıl Tobet*, s.199-210.

⁹⁸ Gofman, Y. (1917) *Ustav Pravoslavno Obşestva*, Turkistanskıe No:5, s.1, Vedomosti Gazetesi,.

Okullarda okuma yazma öğretilen Türklerin tam olarak Ruslaşması için günlük Rus dilini kavramaları gerektiğini düşünen yönetim, Rusça basılmış günlük gazeteler okuması gerektiğini kavrayan Ruslar, bununla ilgili oldukça önemli adımlar atmışlardır. “Turkistanskiye Vedomosti Gazetesi (1870- 1917)”, “Zakaspiyskoye Obozreniye (1895-1913)”, “Ruskiy Turkestan (1898-1907)”, “Okraina (1890- 1898)”, “Sredneaziatskiy Vestnik (1896-1907)”, bütün bu gazete ve dergiler Rus yönetiminin resmi yayın organlarıydı ⁹⁹. Bu yayın organlarıyla Türkistan’ın Ruslaştırılma faaliyetlerine büyük katkıda bulundular. Dünya gündemi Rus düşünce sisteminin bakış açısıyla yerli halka aktarılmıştır. Türkistan’da Kiril alfabesiyle yapılan eğitim Moğol istilasından çok daha fazla olumsuz etki yaratmıştır. Eğitim Ruslar için Ruslaştırma faaliyetinden başka bir anlam ifade etmemiştir.

1883 yılından itibaren Kazakistan’ın çeşitli yerlerinde 14 tane misyoner kampı kuruldu. Bu kamplarda misyoner okulları faaliyet gösterdi ¹⁰⁰. Bu misyonerlik faaliyetleri Türklerin İslamiyet’i daha çok benimsemesinden başka bir işe yaramamıştır.

Rusların asimilasyon siyasetini açıkça gösteren belgelerden biri de Türkistan Genel Valisi Duhovskoy’un 1899 yılında Rusya Eğitim Bakanlığına gönderdiği “Türkistan’da İslam” adlı rapordur. Bu raporda genel vali, Türkistan bölgesinin Sır derya, Fergana ve Semerkand vilayetlerinde 119 Rus okulluna karşılık 5246 mektep ve medresenin bulunduğunu, 42 Ortodoks kilisesine karşılık 11964 cami bulunduğunu belirterek bu tablonun değiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Duhovskoy’un amacı İslam dini ile mücadele idi. Ona göre İslam dini Ruslaştırmanın ve Hristiyanlaştırmanın önünde büyük bir engeldi ¹⁰¹.

Ruslar, Kazakları Ruslaştırma siyasetinin önündeki en büyük engel olarak İslam’ı gördüler. Bu yüzden İslam’ı ellerinden geldiği kadar karalamaya başladılar. Bunun için ilk önce bölgede İslami bilgisi kuvvetli olan Tatarların etkisini zayıflatmak amacıyla İslam’ı öğrenme kaynaklarından biri olan Tatar okul ve

⁹⁹ Egamberdiyev, M. 2005. *Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)*, s.106. Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü, Kazakistan.

¹⁰⁰ Batırhanov, G. (1997). *Kazakistan’da Misyonerlik Siyaseti*, s.50, basılmamış doktora tezi, Almatı.

¹⁰¹ Öcma, F.İ-1, Op. 32, D.384, s.1-11.

medreselerinin rolünü ortadan kaldırmak oldu. Rusların yayınladığı kitap ve makalelerde Tatar mollalarını, halkı kandıran insanlar olarak göstermeye çalıştılar. Onları sadece para karşılığı çalışan, gerçekte ise kendilerinin de doğru dürüst İslami bilgileri olmayan cahil mollalar olduğunu savundular. Bu yönde çeşitli hikâye ve anekdotlar uydurdular. Ruslar, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında hem Kazakların, hem de diğer milletlerin yalnızca köy mollalarının verdiği eğitimle yetinmeyip, o dönemdeki ünlü “Aliye”, “Hüseyniye”, “Muhammediye” gibi medreselerde eğitim almaya başladığını fark ettiler. Bu medreseler ise ceditçi hareketi izleyen, öğrencilerinin gerçekten aydınlanmasını sağlayan, hem dinî, hem de dünyevi ilimler konusunda ileri derecede eğitim veren müesseseler idi. Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin Rus siyasetinin ikiyüzlülüğünü fark etmesi hiç de zor değildi. Bunu anlayan Ruslar bu defa da önceki köy mollalarına yönelttiği eleştirileri geri çekerek, aksine onları kollamaya, dinî-idari işlerde onları görevlendirmeye başladılar¹⁰². Misyonerlik faaliyetlerinde istenilen verimi alamayınca Ruslar sahte mollalar ile İslamiyet’i kullanarak cahil bir halk yaratmaya çalışmışlardır. İleride bahsedeceğimiz Ceditçilik hareketinin yoluna en çok bu cahil halkı kandıran İslamiyet’i bilmeyen sahte mollalar taş koyacaktır.

Görüldüğü üzere Türkler eğitim için çocuklarını Rus okullarına göndermemeye çalışıyorlardı. Togan gibi pek çok Türkistan topraklarından çıkan Müslüman Türk aydını medrese çıkışlıdır. Togan’ın hatıralarında medreselerin sadece ilim yuvası olmadığı seyyahlar için konaklama yeri olarak da kullanılan medreselerin ayrıca bir aş evi olup evsiz ve yurtsuzlar için sığınma evi olduğu aktarılır. Togan, “*Hatıralarım*” adlı eserinde dini kullanan sahte din adamları yüzünden medreselerin adının nasıl lekeliğini ve çoğunun Ruslar için çalıştığını anlatır. 1916’larda Türkistan Genel Valiliği sınırları içinde 70 000 öğrencinin devam ettiği 7290 “ilk mektep” ve 9600 öğrencinin okuduğu 372 medrese varken, Türkistan Müslümanları için açılmış olan Rus okullarının sayısı ise sadece 97 idi¹⁰³.

¹⁰² Nurtazina, N. & Reseydin K., *Türkistanda Jürgizgen Otarlıq Sayasatı*, sayı VI, s.41 Kazak Tarihi dergisi.

¹⁰³ Bennigsen, A. (1986), Çarlık ve Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türkler, Çeviren: K. Aytaç, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, No.41, s.160-167.

Ruslaştırma siyaseti 20. Yüzyılda da devam etmiştir. 1905 Devrimi döneminde Rus olmayan azınlıkların hakları ve özgürlükleri konusunda rahatlama yaşanmasına, kültürel organizasyonlar ve yerel dillerde eğitim veren okullar açılmasına rağmen, 1907’de tekrar 1905 öncesi dönemin milliyetçi uygulamalarına geri dönmüştür. Ayrıca Polonyalıların ve Ukraynalıların dernekleri kapatılmış, Kazan ve Türkistan’daki Müslüman aktivistler hapse atılmış, yerel dillerde eğitim yapan okulların da kapısına kilit vurulmuştur. Ancak bu sert baskıcı uygulamalar ve Ruslaştırma siyasetine dönüş geri tepmiştir¹⁰⁴. Türklerin bir araya gelip kendi aralarında kongreler düzenlenmesi yasaklanmıştır. Türk aydınları düğün derneklerde bir araya gelmiş hatta nehir üzerinde gizli kurultay yapmışlardır. 1917 yılında eşitlik üzerine halktan destek alan kızıkların iktidara gelmesiyle Letonca, Ukraynaca, Türkçe dillerini yasaklamış Latin alfabesine kullanımına izin vermeyip sansür uygulamıştır. Bu durum Ruslaştırma siyasetinin devam ettiğini göstermiştir.

Rusya’nın Türkistan’ı Ruslaştırarak kendi değer hükümlerini yerleştirme politikalarının sonucu aşağıdaki gibi olmuştur:¹⁰⁵;

- a) Türkistan parçalanmış, yeni milletler ve bölgeler oluşturulmuştur.
- b) Türkistan’ın, diğer Müslümanlardan ve Arapça, Farsça konuşan ülkelerden alfabeleri değiştirilerek ayrılması başarılmıştır.
- c) Tarihî geçmişinden tecrit ederek ve ortak dilden uzaklaştırarak Türklerin birlik olabilme ihtimalini ortadan kaldırmıştır.
- d) Türkistan’daki Türk lehçeleri arasındaki ortaklık yok edilmeye çalışılmıştır.
- e) Türkçe, siyasi otoritenin istekleri doğrultusunda farklı alfabelerle yazılmaya başlanmıştır.
- f) Birden fazla alfabe değişimi, millî kültür mirasından yeni nesillerin yararlanabilmesinde çok boyutlu kültür buhranı yaratmıştır.
- g) Yapay harfler ciddi imla ve telaffuz bozukluklarına sebep olmuştur.
- h) Türkistan Türkçesi söz dizimi ve sözlüğüne yapay müdahalelerle biri diğerine yabancı kabile dilleri hâline getirilmiştir.

¹⁰⁴ Weeks, T. R. (2006), ‘‘Managing Empire: Tsarist Nationalities Policies’’. Lieven, Dominic (ed.). The Cambridge History of Russia: Volume 2, p.202, Imperial Russia 1689-1917. New York: Cambridge University Press.

¹⁰⁵ Açık, F. *Yaş Türkistan Dergisinde Dil Meseleleri*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, s.36-37, Teknikokullar Ankara.

- i) Rusça ikinci millî dil hâline gelmiş hatta bazı bölgelerde Türkçenin yerini almıştır.
- j) Devlet tarafından sürekli dışlanmasına rağmen yerli diller iki dillilik ortamında hayatını devam ettirmiştir.

Bana göre Ruslaştırma siyasetinin sonucunu aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. Böl-yönet politikası sayesinde Türkler bölünmüştür. Azerbaycan Türkleri, Başkurtlar, Kazaklar, Türkmenler gibi Türkistan toprakları içerisinde yaşayan Türkler aynı dili konuşmalarına rağmen farklı bir milletler haline getirilmiştir.
2. İskân politikasıyla bölgenin Slavlaşmasının önü açılmış ve bölgeye Hristiyan Slav unsurlar yerleştirilmiştir.
3. Misyonerlik faaliyetleri her yere yayılmıştır.
4. Ruslaştırma hareketi sırasında bazı Şamanist Türk boyları arasında İslamiyet'in benimsenip yaygınlaştığı bir dönem olsa da Sovyet Rusya'sı döneminde anti dindarlık politikalarından dolayı dindarlık azaltılmıştır.
5. Kiril alfabesi ile Türklere ayrı ayrı Kiril alfabesinin dayatılmasıyla Türkler arasında ayrılık derinleşmiştir.
6. Kendi öz tarihini Rus tarih yazımından öğrenen Türkler ortak Türk tarih bilincini kaybetmişlerdir.
7. Bu kültür çatışması sonucu çok kültürlü bir yapı oluşmuştur. Kiril alfabesi ve Rusça birinci dil haline gelmiştir çoğu yerde buda asimilasyonu kolaylaştırmıştır.

3.1.3. Rus İşgali Öncesi Batı Türkistan'daki İdari Yapı

Batı Türkistan halklarının idari yapısı temel olarak geleneksel Müslüman Türk devlet geleneğine dayanıyordu. Rusların ilk elde ettikleri Türkistan toprağı olan Kazak topraklarında ise durum farklıydı. Burada boylar bulunmakta ve her bir boyun kendi iç idari yapılanması vardı. Tek bir merkeze bağlı değillerdi. Bazen güçlü hanlar merkezileşmeyi sağlasa da çoğunlukla birbirlerinden bağımsız hareket ediyorlardı.

Rusların kuzeyden işgale başladıkları ilk bölgeler Kazaklara ait olan Semipalatinsk, Akmola, Turgay ve Ural bölgeleriydi. Bu bölgelerde yaşayan, Kazak Cüzlerinin başında Hanlar bulunmaktaydı. Kazaklarda: Sultan, Han, Aksakal gibi üst

düzey yönetici unvanları kullanılmaktaydı. Sultan, Han üst düzey yönetici unvanıyken Aksakal ise bilge kabul edilen ihtiyarlara verilen bir unvandı. Aksakal unvanına sahip olanların Türkistan’da sözü her zaman dinlenilirdi. Bu unvan bilge ve tecrübe sahibi olan kişilere verilen bir unvandı¹⁰⁶. Ruslar; Buhara, Hive ve Hokand ile karşılaştıklarında burada oturmuş bir idari yapının bulunduğunu gördüler. Yöneticilerin Han olduğu bu topraklarda vezirlere “Kuşbeyi” deniliyor ve Hanlıkların “Sarbaz” adıyla anılan sayıları birkaç yüzden başlayıp 3-4 bine çıkabilen düzenli birlikleri vardı. Hanlıklar şehirleri han sülalesi ve akraba beyler aracılığıyla yönetiyordu. Beyler, halk ile iletişimi aksakallılar denilen kişilerle sağlıyordu. Yargıda ise kadılar oturuyordu. Kadılar, yargılama işini verilen kararın dine uygunluğunu denetleyen müftülerle birlikte yürütüyordu. Vergilendirme ise zekât, haraç, öşür ve zanap olarak dört kalemden oluşuyordu. Haraç ve öşür kuru ürünlerle ödeniyordu. Haraç’ı toplamakla yükümlü memurlar, şehri yöneten bey veya han tarafından önde gelenlerden tayin ediliyorlardı. Haraç’ı toplayan kişiye Serker, yardımcılara da Mirab deniyordu. Tanap vergisi, aksakallar tarafından toplanmaktaydı. Bu vergi, meyve ve sebze bahçelerinden para olarak alınan vergiydi. Bir diğer vergi zekât ise, varlıklı olanların mallarının 1/40’ının oluşturuyordu. Zekât vergisini toplama işi özel bir memura kiralık olarak veriliyordu. Her tüccar, kervanıya şehirden geçerken mallarının 1/40’ı olan % 2,5 gümrük vergisini ödemek için Zekât Sarayı’na uğramak zorundaydı. Uygulamada yabancı kervanlardan % 5’e varan vergiler alınmış, hatta her şehirde alındığı yönünde de şikâyetler olmuştur¹⁰⁷. Bölgenin idari toprakları mülki, vakıf ve miri arazi olarak bölünmüştü. Mülki topraklar yönetici sülalesine ait iken vakıf toprakları dini kurumlara aitti. Miri topraklar ise vergi veren halkın yaşadığı topraklardı.

Yukarıda görüldüğü üzere bu topraklarda hayat tarzı İslami koşullara göre belirlenmişti. Halk örf ve adetlerinden ödedikleri vergilere kadar her şeyi İslami kaidelere uygun olarak yerine getiriyordu. Rusların bu topraklarda Ruslaştırmayı başarabilmesi için öncelikle halkın hayatını entegre olan İslami idari yapıyı kaldırması ve onun yerine Rus idari yapısını getirmesi gerekiyordu.

¹⁰⁶Ercülasun, G. K. (2008). *Seyahatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı(1854-1917)*, Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.26.

¹⁰⁷Nadira A. (2002). *The Colonial System of Power in Turkestan*, International Journal of Middle East Studies, Vol. 34, No.2, p. 245.

3.1.4. Rus İşgali Sonrası Batı Türkistan'daki İdari Yapı

Batı Türkistan'ın işgali ve Türkistan hanlıklarının Rus hâkimiyeti altına alınmasından sonra idari yapı değiştirilmişti. Buhara ve Hive yöneticilerinin muhatabı artık Hanlar değil Rusların Türkistan valisiydi. İdari toprak sistemi kaldırılmıştı. Valilik, mülki ve vakıf arazilerine el koyup miri toprakları dahi istediği gibi düzenleyip yönetmeye başlamıştır.

Rusların Batı Türkistan'a yönelik kurduğu ilk kurumlarından biri 1819 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan “Asya Komitesi” oldu. Bakanlıklar arası iletişimi sağlayacak olan bu Komite'nin üyeleri Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Savaş Bakanı, Kafkasya'daki Rus orduları Başkomutanı ve Sibirya Genel Valisiydi. Asya Komitesi ilk yıllarında devamlı toplanmamıştır. 1827 yılının ortalarından itibaren sık sık toplanarak, özellikle imparatorluğun doğu politikasını yönlendiren ve denetleyen bir merkez haline geldi¹⁰⁸. Çarlık yönetimi idare merkezlerini 1822'de düzenleyerek Kazakistan'da bulunan Kiçi cüzü Orenburg'a şehrine, Orta ve Ulu cüzü ise Orenburg'dan daha büyük Sibirya valiliğine bağladı. Amaç bu bölgeleri birbirinden ayırarak birbirlerine yabancılaştırmaktı. Ayrıca 1824 yılındaysa Ruslar, Kazakları Karakaralinsk ve Gökçetav diye iki idari birime ayırırlar. Rus imparatorluğu, Kazak idaresinde oldukça etkili bir böl-yönet taktiği uyguluyordu. Orenburg Genel Valiliği ve Batı Sibirya Genel Valiliğine bağlı olarak Kazaklar, iki idare biriminin yönetiminde 1891 yılına kadar bu şekilde devam ettiler. 1891 yılında ise bu Bozkır Genel valiliğine dâhil edildiler¹⁰⁹.

Türkistan Valiliği sınırları Sir Derya (Seyhun) Bölgesi, Fergana, Semerkant ve İli Nehri bölgelerini kapsıyordu. Valiliğin sınırları bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırlarını kapsıyordu. İlk genel valisi Kaufmann'dır. Yönetim merkezi Taşkent olan Türkistan Valiliği iki ayrı bölgeden oluşuyordu. Türkistan Genel Valiliğini oluşturan bölgelerin başına Çar imzası ile askeri bir vali atanıyordu. Kaufmann'da bir askeri validir. Askeri valilere bağlı olarak yerleşim

¹⁰⁸Zeleneva, İ.V. (2005). *Geopolitika İ Geostrategiya Rossii XVIII, Pervaya Polovina XIX vesica*, p. 201-202.

¹⁰⁹Somuncuoğlu, T. (2006). *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.19.

yerlerine Rus askeri kuvvetlerinden bir yönetici tayin ediliyordu. *Uezd olarak isimlendirilen şehir içindeki semtlerde (mahallerde), seçimle belirlenen ve şehir yöneticisinin onayı ile atanan Aksakallar vardı. Onun dışında, şehirde görev yapan kadi, bey ve maşrab yine şehir yöneticisi tarafından atanıyordu. Aksakallar, bulundukları yerde görev dağılımını ve vergi toplama işini yapıyordu. Aksakallar dâhil tüm üst düzey yetkililer şehir yöneticisine (askeri bir görevliye) bağlıydılar. Şehir dışındaki yerleşim yeri olan Volost'larda ise üç yıllığına askeri ve sivil yönetimi elinde bulunduran bir meclis ve bu meclisin seçeceği Aksakal görev yapmaktaydı. Bu mecliste halk tarafından seçilen ve askeri Vali'nin onayıyla atanan Aksakallar bulunmaktaydı*¹¹⁰.

Türkistan valiliğince alınan karar doğrultusunda idam cezası gibi bedensel (maddi cezalar hariç) cezalar verme yetkisi elinden alınan kadılar sadece yerel mahkemelerde valiliği ilgilendirmeyen konulara bakacaktı. Kadıların, Rusları yargılama ve cezalandırma hakkı yoktu, Ruslar valiliğe bağlı askeri mahkemelerde yargılanırdı. Görüldüğü gibi yargıda çift başlılık olduğu ve Rusların ayrı tutulduğunu görüyoruz. Artık şehirlerin yönetimi Rus yöneticinin elinde idi. Türklerin yönetimde söz hakkı yoktu.

Vergilendirmede de düzenlemeye gidilerek tüm İslami vergiler kaldırılıp Rus topraklarında uygulanan vergiler yürürlüğe girerken, Rus tüccarı imtiyazlı olarak serbestçe dolaşp ticaret yapma hakkını elde etmişti. 1886 yılında Türkistan Genel Valiliği'ne yönelik "Türkistan Bölgesinin Yönetimi" adıyla yeni düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeyle, göçebelerden hayvan başına alınan Koçbor adlı vergi, aynı durumdan nakdi hale dönüştürüldü. 1868 yılında çadır başına 3 ruble olan vergi, 1886 yılında 4 rubleye çıkarıldı. Eski vergi sistemlerinin büyük kısmı kaldırıldı. Daha önce emlak sayılmayan mülklerden, emlak vergisi alınmaya başlandı. Bilindiği gibi eski sistemin özelliğinden dolayı, Türkistan'da büyük mülk sahipleri yoktu. Türkistan'da oldukça zengin vakıf yerleri ve mülkler vardı. Çarlık Hükümeti yeni

¹¹⁰Kinyapina NS., & Abaşin S.N., (2002) 80'li yılların başında Rus yöneticilerinin Türkistan'daki değerlendirmeleri ve anlaşmazlıkları. XX yüzyıl., Rus Tarih Kurumu Koleksiyonu, Rusya ve Orta Asya, Cilt No. 5 (153) , s.72- 84.

düzenleme sonrasında, vakıf mülklerini yavaş yavaş devlet zimmetine geçirmeye başlamıştır¹¹¹.

Türkistan Valiliği¹¹² idari işleri görüldüğü üzere eski idare yönetimlerine göre oldukça farklıydı. Dini idare şekli yerini dini olmayan idari yönetim şeklini almıştı. Genel hatlarıyla Türkistan valiliğinin üç farklı idare birimi vardı. İlk birim: Genel Valilik olup bu birim idare birimiydi. Yönetim, yürütme ve denetleme bu birimdeydi. Birim her daim gelişmeleri başkente raporlamaktaydı. İkinci birim Ruslaştırma birimi olarak adlandırabiliriz. Bu birim işgal bölgelerin ve halkın eğitim yoluyla Ruslaştırılmasıyla ilgileniyordu. Üçüncü birim finansal birimdi. Ekonomi bu birimin göreviydi. Bu birim finansal işlerle ilgilenip sıcak para akışının sürdürülebilirliğini sağlamakla görevliydi. Türkistan Valiliği kurulduğu 1867 yılından 1918 yılına kadar Rusya Türkistan Valiliği olarak ya da Rus Türkistan'ı olarak anılmış 1918 yılından itibaren bölge Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır.

Rus işgaline uğramış Batı Türkistan'daki idare yapıya baktığımızda Rus işgaline uğramadan önceki yapıdan çok farklı köklü değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Çarlık, Türkistan'da yalnızca sivil bir idare kurmamıştır askeri bir idare oluşturmuştur. Bölgedeki idarenin başında hem sivil hem de askeri yetkileriyle donatılmış ordu mensuplarının olduğu görülmektedir.

3.1.5. Batı Türkistan'da Yaşanan İsyanlar

Rusların işgali oldukça şiddetli olmuştur. Rus-Kazan savaşından sonra neredeyse tüm Kazan şehri katledilmiştir. 1735 yılında Ruslar, dini etnik temizlik adı altında bugünkü Başkurt ülkesinde bir başka soykırım yapmışlardır. Oldukça dağınık ve boylar halinde bulunan Türklerin üzerlerine top tüfek ile gelen Ruslara karşı kılıç ve kalkan ile cevap vermeleri sonuçsuz kalmıştır.

¹¹¹Togan Zeki Velidi, 'Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi', s.224, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

¹¹² Ruslar, yönetimleri altındaki Batı Türkistan'a Türkistan demeyi tercih ederler.

Ruslara karşı ilk ayaklananlar Ruslar ile ilk karşılaşanlardır. İlk başta Tatarların yurdunda daha sonrada Sibirya'ya giren Ruslar orada yaşayan Sibirya halkları Başkurtlar ve Kazak Türklerinin isyanlarıyla karşılaşmışlardır.

Başkurtlar arasında, ilk memnuniyetsizlik dalgası 1584'de başladı. Ancak 1645 yılına kadar bu memnuniyetsizlik isyan boyutuna ulaşmadı. 1645'de ise Başkurt topraklarının Ruslar tarafından gasp edilmesi, Ufa bölgesindeki isyana sebep oldu. Kanlı bir şekilde bastırılan bu ayaklanmadan yaklaşık 15 yıl sonra Başkurtların Rus hâkimiyetine karşı ilk büyük ve önemli saldırıları gerçekleşti. Sadıroğlu Seyit Batır liderliğinde 1661 yılında Batı Başkurdistan'da başlatılan ayaklanmanın amacı Rus hâkimiyetine son vererek Tura¹¹³ Hanlarının hâkimiyetini yeniden kurmaktır. Seyit Batır, 1661 yılında Rusların, Akidil ve Kama nehirlerinin doğusundaki kalelerini yok etti ve bölgeyi kendi hâkimiyeti altına aldı¹¹⁴. Bu zafer sayesinde bölgedeki Rusları kovsalar da Moskova'dan gelen ağır silahlı topçu birliği kaybedilen yerleri tekrar geri alarak isyanı bastırdı. Sarı Batur ve ordusu mağlup edildi. Başkurtlar daha sonra benzer bir şekilde Sarı Mergen adlı lider altında da isyan bayrağı açsa da başarılı olmamıştır. Başkurt tarihi için önemli yer tutan başka liderler Arslan Bek ve Devlet Bay Başkurt halkının Ruslara karşı mücadelesinde öncülük etmişlerdir ancak Ruslar bu isyanları da bastırmıştır. Ruslar Arslan Bek ile karşılaşmadan önce onun memleketi olan köyü yerle bir edip Arslan Bek'in karşısına çıkarak yenilgiye uğratmıştır.

1662-1664 Başkurt İsyanı Rusların Türkistan işgalini geciktirmiştir. I. Petro zamanında Ural dağlarında çıkan isyanda Büyük Petro'nun işlerini sekteye uğratması bakımından önemli bir isyandır. Başkurtlar uzun bir süre Rusların tam anlamıyla Asya'ya hâkim olmasını Sibirya üzerinden durdurmaya çalışmıştır. 1735 yılında çıkan bir başka ayaklanma altı ay sürmüş bu isyanlar sonucunda Orenburg şehri kurulmuştur ve Ruslar için Asya'nın kapıları onlara açılmıştır.

İsyanlar nedeniyle Rus tüccarları Orenburg şehrine gitmekten çekineceklerdir. Bu isyanlar sırasında Başkurt boylarının aralarındaki anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları bırakıp birlik beraber içerisinde hareket etmemişlerdir. Ruslar,

¹¹³ Tur Han (Turan Han) : Türk ve Altay mitolojisinde *Hakan* demektir. Türklerin atasıdır.

¹¹⁴ Deliömeroğlu, '*Başkurt İsyanları*', s.428-429; Togan, '*Başkurt*', s.330-331.

boylar arasındaki kopukluktan yararlanmışlardır. Ama bir yandan da bu isyanlar geniş çerçevede yayılıp destek bulabiliyordu. Başkurt isyan lideri Başkurt yurdunda zora düştüğünde Kazak yurduna sığınıp orda isyana devam edebiliyordu. Ruslar, Türkleri birbirinden farklı adlandırmaya çalışsalar da Türkler, Ruslara karşı isyanlarda birbirlerine isyanda destek verebiliyordu. Ruslaştırma siyaseti sonucu Başkurt Türkleri arasında Hristiyanlık yayılmıştır. Ağır vergiler altında ezilen Başkurtların isyanı uzun bir sürece devam etmiştir.

Boylar halinde yaşayan Türk boylarını bir araya getirip zafer alan liderin ölümünden sonra gelen liderler döneminde Türklerin genel olarak çeşitli sebeplerden anlaşılamayıp dağıldıklarını görülür. Her yenilgiden sonra ders alıp kendini geliştirmiş olarak gelen Rusların aksine Türklerin zafer sarhoşluğu ile üzerlerine gelen Ruslara hala eski yöntem ile direnmeleri de elbette bu yenilgilerin sebeplerinden biriydi.

Ruslar her işgal ettikleri bölgelere beraberinde Rus unsuru getirerek orayı Slavlaştırarak bölge hâkimiyetini garantiye alıyordu. 1910 yılının verilerine göre Batı Türkistan'daki Rus göçmen sayısı 382 bin civarındaydı¹¹⁵.

17. ve 18. yüzyıllarda Kazan, Ufa, Orenburg vilayetlerine yayılan bağımsızlık savaşları, hemen hemen Volga'dan Ural'a kadar olan bütün toprakları kaplamıştır. Bu savaşlara Tatar ve Başkurtlardan başka Çeremis, Çuvaş, Morgv ve Udmurt temsilcileri de sık sık iştirak etmişti¹¹⁶. Sert bir şekilde isyanları bastırılan Başkurtlar uzun bir süre kendilerine gelemeseler de Zeki Veli Togan ve arkadaşlarının önderliğinde Milli Bağımsızlık hareketi sonucu 28 Kasım 1917 yılında Bağımsız bir Türk devleti olarak Başkurdistan kurulmuş ancak kısa ömürlü olmuştur.

Yayın organlarının gelişmediği dönemde yaşanan katliamlar İngilizler vasıtasıyla dış basına yansıtılsa da Ruslar dış politikada yaşananları barbar kavimleri medenileştirdikleri yönünde aktarmışlardır.

¹¹⁵ Allworth, E. (1967). *Central Asia: A Century of Russian Rule*, p.202, New York: Columbia University Press.

¹¹⁶ İmamof V. (1996) ,*Tatarların Gizli Tarihi*, Çeviren: Mehmet T. , Sayı 1., s. 245-252, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Azerbaycan'da da Ruslar acımasız bir şekilde yerli halkı katletmiştir. 1804 yılındaki Gence savaşı sonucu Rusların Gence'ye girişi ile Gence şehri kılıçtan geçirilmiştir. 1905-1907 yıllarında Ruslar, Ermenilerin Azerbaycan'da yaptığı katliamları görmezden gelmiş ve yaklaşık 40.000 sivil hayatını kaybetmesi ile Kafkaslarda bir isyan dalgası başlamıştır.

Rus idaresine başkaldırıları Rusların Kazak topraklarına girişiyle daha da şiddetlenmiştir. Bu isyanlardan ilki 1783 yılında Küçük Cüz Kazaklarından Sırım Datulu ile başlatılmıştı ¹¹⁷. Daha sonra bir başka isyan olan Kenesarı İsyanı gerçekleşmiştir. Kazakistan'da çıkan başka bir ayaklanmalardan 1800'lerde çıkan Sultan Karatay ayaklanmasıdır. Kiçi Cüz hanı olup hanlığı kendi yasalarına göre yönetmeye çalışırken karşılaştığı Rus baskı ve direncine isyan bayrağı açan Sultan Arıngazi ayaklanması önemli ayaklanmadır.

Önemli kazak liderlerinden olan Kenesarı'nın oğlu Sadık Töre'nin ayaklanması ve yaşananlar bizzat kardeşi Ahmet Kenesarı tarafından kaleme alınarak Türkistan'ın işgali sürecinde yaşananlar kayda alınmıştır ¹¹⁸. 1860-77 yıllarında yaşanan isyan dalgası gasp edilen hakların geri alınması ve Türkistan'ın bağımsızlığı için verilen mücadele Sadık Töre'nin yenilip teslim olmasıyla son bulmuştur. Türkistan isyanlarında görülen bir başka şey burada da sirayet etmiştir o da isyanın lideri teslim olmak zorunda kalınca veyahut isyanın lideri öldürülünce başka bir lider ortaya çıkana kadar isyanların son bulması olmuştur.

İlk kadın General Kurmancan Datka'dan ¹¹⁹ bahsetmeden geçilmez. Güneyin başkenti olarak anılan bugünkü Kırgızistan'ın ikinci büyük şehri Oş'ta doğan Kurmancan, Hokand Hanlığının önde gelenlerinden Alimbek Datka'nın eşidir. Ruslara karşı Oş ayaklanmasına önderlik eden Alimbek Datka, Kırgız kaynaklarına göre bir suikast sonucu öldürülür. Bu suikast Hokand hanlığındaki iç kavgaları sonucudur. Kurmancan eşinin ölümünden sonra beş oğlu ile boyunun başına geçmiştir ve Hokand hanlığı yönetimine karşı taraf almaya başlamıştır. Kaynaklara

¹¹⁷ Maşimbayev, S. (1994). *Patşalık Keseydin Otarlık Sayasalı*, s.7-15, Almatı.

¹¹⁸ Özkan M. (2019). *Mücadeleden Teslimiyete: Türkistan Müdafasında Sadık Töre (1860-1877)*, Cilt 83, Sayı 298, sayfa:1027, Belleten.

¹¹⁹ 'Datka' General anlamında kullanılır Kırgız Tarihinde.

göre 1876'da Hokand hanlığının düşmesi ile isyan bayrağını açmış ve Güney Kırgız dağlarına çıkmış olan Kurmancan Datka, Ruslara karşı etrafında toplanan Kırgızlar mücadeleye vermeye başlamıştır. Kırgız ulusunun tek ulus olmasını sağlayan Kurmancan Ruslara karşı verdiği mücadelede yaşanan can kayıpları ve bir türlü istenen sonuç alınamaması sonucu barış yapmak zorunda kalmıştır. Kurmancan Datka'nın bir oğlu bu mücadelede idam edilmiştir. Kırgız kaynaklarında zorunlu barış sonrası Kurmancan Datka'nın Rus İmparatoru ile mektuplaştığı bilinmektedir hatta Kurmanca Datka'nın Rus generalleri ile çekildiği meşhur fotoğraf günümüze kadar ulaşmıştır.

Tıpkı Kırgızlar gibi Özbeklerde ülkelerini istila eden Ruslara karşı isyan bayrağı açmışlardı. Bugünkü Özbekistan'da bulunan Cizzah şehrinde patlak veren ve civar şehirlere de sıçrayan isyan alevi oldukça sert bir şekilde bastırılmıştır¹²⁰.

Oldukça sert bastırılan Türk isyanları her şeye rağmen durmamıştır. 19. yüzyılda Mangışlak ve Fergana bölgelerinde de isyanlar çıksa da başarısız olmuştur¹²¹. Bu isyanların sonucu kaçamayıp yakalananlar Rus mahkemelerinde yargılanmışlardır. İsyancılar ya idam ediliyordu ya da Sibiryaya derinliklerindeki çalışma kamplarının olduğu fabrikalara gönderiliyorlardı.

1898 yılında bugünkü Özbekistan'da bulunan Andican'da Dükçü İşan isyanı çıkmıştır. 1885 yılındaki Derviş Töre Han önderliğinde yaşanan isyan aslında Andican'da yaşanacak isyanın bir ön gösterimi olmuştur. İsyanın temel sebebi Ruslaştırma siyasetidir ama bu isyanın birde ekonomik sebebi vardır. İsyanın Ekonomik sebebi pamuktur. Nakşibendî Şeyhi olan Dükçü İşan'ın asıl adı Muhammed Ali Sabıroğlu olup kendisi Pamuk tarlasında çalışan hallaç ustası idi. Rus fabrikatörler Türkistan bölgesinde halka kötü oyunlar oynayarak pamuk alanlarındaki üreticileri iflasa sürüklemişler ve sonuçta 1893 - 1898 yılları arasında ekonomik buhran gerçekleşmişti¹²². Amerikan iç savaşının yaşandığı dönemde Amerika ile ticaret sekteye uğradığı için Rus topraklarında pamuk yetiştiriciliği

¹²⁰ Polat, D. (2009) *Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, s.67, Elazığ.

¹²¹ A.g.e. s67.

¹²² Togan Z. V. (1981) 'Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi', s.325-332, Enderun Kitapevi, İstanbul.

önem kazanmıştır. Türklerin elindeki pamuk tarlalarında yetişen pamuk ellerinde kalmıştı buda hayatını pamuk yetiştiriciliğinden geçinen halka açlığa ve sefaletle sebep olmuştur.

Dükçü İşan malları elinde kalmış açlık ve sefalet içinde Rus pamuk tarlalarında çalışmak veya Rus fabrikalarında işçi olarak çalışmak zorunda kalmış halkın sembolü olmuştur. Dükçü İşan en çok Kırgızlardan destek bulsa da Rus hâkimiyetini tanımış hanlık ve yönetiminin ona destek vermediğini görüyor ki Rus egemenliği altında vassal olmaktan memnun olan hanlıklar hiçbir zaman Türklerin bağımsızlık mücadelesine destek vermemiştir. Dükçü İşan ve beraberindekiler 17 Mayıs gecesi Rus garnizonunu modern olmayan aletler ile basmışlar ancak karşılarında modern silahlar ile donatılmış Rus askerlerine karşı başarısız olmuşlardır. İsyan katılanlar ya idam edilmiş ya da Sibiry'a sürülmüştür. En ağır cezayı ise isyanın merkezi olarak kabul edilen Mingtepe köyü almıştır. Köy yerle bir edilmiştir. Orada yaşayan ahali katliama uğramıştır¹²³.

1905 İhtilali ve sonrası Türkistan'daki isyanlar durmamış aksine daha da şiddetlenip devam etmiştir. 1916 yılında Türkistan Milli Bağımsızlık hareketi (Korbaşlar) ya da Basmacı Hareketiyle Türkistan Türkleri, Ruslara karşı büyük bir direniş göstererek Türkistan Bağımsızlık hareketini başlatmışlardır.

Ayaklanmaların genel sebepleri

- Batı Türkistan'a dışarıdan gelen Ruslar, Batı Türkistan'ı Ruslaştırarak Slav yurdu yapmaya çalışmışlardır. Türkler farklı adlandırılarak birbirinden koparılmış, dilleriyle oynayıp dinlerini değiştirmeye çalışılmıştır. Buda Türklerin Ruslaştırma politikasına karşı isyan etmesine sebep olmuştur.
- Rus mahkemelerinin adalet konusunda her daim Rusların yanında olması, yerli mahkemelerinin tanınmaması veya aldıkları kararların Ruslarca onaylanmaması sonucu yaşanan adaletsizlikler isyanlara sebep olmuştur.
- Ağır vergiler sonucu açlık yaşayan halk isyan etmiştir. Nehirlerin üzerine kurulan kaleler, boyların hayvanlarını otladıkları yerlere kurulan şehirler ve zorla

¹²³Polat, a.g.e.s.67.

şehirleştirme politikası ile yerli ahaliye uygulanan ağır vergiler insanları isyana yöneltmiştir.

- Ruslaştırma siyasetinde Hristiyanlık önemli bir yer tutar zira kendilerini Ortodoks inancının hamisi olarak gören Ruslar Türkistan'ın Ortodoks olmasını istiyordu.

Ayaklanmaların başarısız olmasının sebepleri

- Ayaklanma lideri ölünce onun yerine gelen liderler aynı etkiyi gösteremiyordu ve isyanlar kısa sürede bastırılıyordu.
- Ayaklanmalar yerel ahali tarafından yeterince destek görmüyor. Türk boyları dışarıdan gelen işgalci Ruslara karşı birlik beraberlik içerisinde direnememiştir.
- Moskova'dan, Ufa'dan veya Orenburg'dan gelen takviye destek gücüyle isyanlar bastırılıyordu.
- Türkler kılıç, kalkan, mızrak, ok ve yay ile Ruslar ise tüfekler ve toplar ile donatılmış askeri gücüne karşı savaşıyorlardı. İsyancılar ateş gücüne karşı koyamıyordu.

İsyanların sonucu şu şekilde özetlenebilir:

- Türkistan'da milli bir bilinç oluşmuştur. Başkurt yurdundan başlayan bir ayaklanma Kazak yurdunu veya Özbek yurdunda başlayan bir isyan Kırgız yurduna sıçramış ve isyanlar tüm ülkeye yayılmıştır. Bu isyanlar Türklerde milli bir bilincin oluşmasını sağlamıştır.
- Türkistan'a maddi anlamda ağır bir zarar vermiştir. Göçebe Türk boyları hali hazırda otlak yerlerine veya yaylalarına el koyan Ruslar yüzünden hem hayvanlarını otlatacakları yerleri kaybetmişlerdir hem de otlaklarını veya yaylalarını geri almak için verdikleri mücadelelerde maddi kayıplar yaşamışlardır. Tarımla uğraşan Türklerin isyanlar sonucu hem verimli tarlalar yakılmış hem de maddi kayıp yaşamışlardır. Türkistan'da yaşanan ayaklanmalar sonucu üretimin durması maddi kaybı arttırmıştır.
- Pek çok Türk boyu, Türk köyü, Türk şehri haritadan silinmiştir.
- Ruslar, I. Dünya Savaşında Türkistan'a batı cephesinden askeri kıta kaydırmak zorunda kalmışlardır.

- Türkistan'daki ayaklanmalar Şubat devriminin başarılı olmasına yol açan unsurlardandır.
- Bu isyanlar sonucu alınan kısa vadeli zaferler Türkler arasında bir gün Rus hâkimiyetinden kurtulma ümidinin yeşermesine sebep olmuştur

3.1.6. Müslüman Türk Aydınları ve İdeolojileri

1905 yılına gelindiğinde Rusya'da monarşi yıkılma sürecine geçmiş, 1917 yılında tamamen yıkılana kadar bu süreç devam etmiştir. 1905 yılında açılan Duma meclisinde sesini duyurmak Türkler için elbette kolay olmamıştır.

1905 Duma Meclisine giren veya girmeye çalışan kongrelerde bir araya gelen Türkleri başlıca üç ideoloji altında toplayabiliriz:

Pan-İslamizm: 19. Yüzyılda ortaya çıkmış Panislamizm kısaca tanımla “Ümmet-i Muhammediye” olarak tanımlanır. Bu ideolojinin amacı tüm İslam âlemini bir araya getirmektir.

Müslüman Türk Kongrelerine ve Duma meclisine katıldığını gördüğümüz Türk milletvekillerinin bazıları Pan-İslamist olup İslam ülkeleri adına orada temsilcilik yaptıklarını savunmuşlardır.

Pan-Türkizm: 20. Yüzyıldan itibaren Türkistan'da oldukça geniş yer alacak olan Türk milliyetçilik akımı olarak ta geçen Pan-Türkizm İsmail Gaspıralı gibi önemli Türk aydınlarının savunucusu olduğu bir akımdır. ‘*Dilde birlik fikirde birlik işte birlik*’ sloganıyla geniş bir yer bulmuştur.

Pan-Tatarizm: Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm çok sık karşı karşıya geleceklerdir. Bunların yanında Kazan'da ortaya çıkan ve Kırım'da, Türkistan'da, Kırgızistan'da oldukça geniş yer bulun Pan-Tatarizm akımı “Tatar Milliyetçiliği” akımıdır. Özellikle İsmail Gaspıralı gene burada Türk milliyetçiliğini savunurken Tatarlar ona hitaben ‘aslında sen Tatarsın’ deyip onu kendi taraflarına çekmeye çalışırken verdikleri mücadelede vardır. Pan-Tatarizm diye bilinen bu akımdan da bahsetmek gerekmektedir.

Pan-Türkizm hem Türkistan için hem Türkiye Cumhuriyeti için önemli aydınlar kazandırmıştır. Elbette Türkistan Türkleri bağımsızlıklarını ancak SSCB dağıldıktan sonra kazanabilmişlerdir. Bundan dolayı Türkistan Milli Bağımsızlık Hareketi sonrası mücadeleyi kaybeden pek çok Türk aydını Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınmıştır.

Pan-İslamizm veya Pan-Türkizm akımları altında iki farklı akıma bölünmüş Türkistan aydınları arasında iki grup vardır.

1. Grup: Orta yaşlı veya yaşlı kesim olup bu kesim daha muhafazakâr olup Pan-İslamizm akımının taraftarıdır. Pan-İslamizm yanlısı aydınların yaşça Orta yaş veya yaşlı olduğu görülmüştür. Dini cemiyet hayatında üst makamlara sahip olan din adamları, din hocaları, tüccarlar gibi meslek erbaplarının yoğunlukta olduğu gruptur. Bu grup gelenekçidir çağa ayak uydurmaktan ziyade çağın İslam'a ayak uydurması gerektiğine savunurlar. Pan-İslamist olarak adlandırılan bu gruba “Kadimciler” denilmiştir.

2. Grup: Bu grup gençlerin ağırlıklı olduğu Pan-Türkizm grubudur. Bu grup Osmanlının ‘Genç Osmanlılar /Jön Türkler’ diye tabir ettiğimiz kesim gibidir. Genç kitleleri içeren Pan-Türkizm akımı çağa ayak uydurmayı amaçlamıştır. Osmanlıdaki Batıcılık burada da bulunmaktadır. Ağırlıklı genç kesme hitap eden Pantürkizm taraftarı olanlara “Ceditçiler” denilmiştir.

Pan-İslamistlerin derin bir program ve taktik geliştiremediklerini görülür. Bunun temel sebebi: Azerbaycan'daki, Türkistan'daki İslam anlayışı mezhepsel olarak farklılık göstermesidir. Azerbaycan'dan farklı mezhepsel bir İslam anlayışı içerisinde olan Türkistan'ın kendi içerisinde daha farklı İslami mezheplere sahip olduğu görülür. Şafii-Hanefi farklılıklarının yanı sıra Şafiler ve Hanefilerin kendi içlerinde de farklılıkları vardı bu yüzden Kadimciler, Ceditçilere göre derin bir program oluşturup taktik geliştirememişlerdir. Ceditçiler ise Türkistan'ın eğitilmesi ve Türk milliyetçilik şuurunun aşılmasında oldukça önemli rol oynamışlardır. Ceditçiler, fikirlerini gazete ve dergiler yoluyla halka ulaştırmışlardır.

Tüm bunlar olurken Ruslar boş durmamış; Pan-İslamist veya Pantürkizm akımlarının fikirlerini halka ulaştırmak için açılmış olan: Hayat, Tercüman-ı Hikmet, Ekinci, Ülfet, Türk, Vakit gibi gazeteleri kapatmış ve yayımcılarını yakalayıp sürgün etmiştir. Yakalanmayan aydınlar ise yurt dışında yazılarına devam etmişlerdir.

Ruslarda olduğu gibi Türklerde de siyasi partiler, birkaç yıl daha erkene götürenler olmakla birlikte, 1904 yılında görülmeye başlamıştır. Rusya Müslümanları içerisinde Azerbaycan Türkleri, Kafkasya'nın kozmopolit etnik ve kültürel yapısının sonucu olarak farklı eğilimlerin kendini ifade edebileceği nispeten daha verimli bir siyasi iklime sahip bulunuyorlardı. Milliyetçi, tutucu, liberal ve Sosyalist fikirler bazen birbirlerine karışarak yeni fikirler oluşturuyordu. Bu fikirlerin siyasal partilere dönüşmesi de kaçınılmaz oluyordu. Bunlardan ilk dikkati çeken “*Himmet* ” adını taşıyordu. Himmet Partisi'nin nüvesini Mehmed Emin Resulzade'nin yayınladığı Sosyalist fikirlere açık olan Himmet Dergisi çevresi oluşturuyordu. Rus Sosyal Demokratları ile bağlantılı olarak devrimci bir karakter taşıyordu. Milli birliği savunmakla birlikte geri kalmışlığa, cehalete ve Çarın baskıcı rejimine karşı bir ideolojiye sahip olan Himmet Partisi, donanımlı ve örgütlü yapısıyla Azerbaycan siyasi hayatında uzun sürecek bir etkiye sahip olmuştur. Himmet, 1907 yılında Çarlığın istibdada dönmesi üzerine kapatılmıştır. Ancak, daha sonra İran ve Rus Azerbaycan'ındaki komünist partileri Himmet'in bağrından çıkacaklardır. Mehmed Emin Resulzade başta olmak üzere bu partinin önde gelen isimleri daha sonra 1911 yılında Azerbaycan istiklâl hareketinde en büyük tesire sahip olan *Müsavet* Partisini kuracaklardır¹²⁴.İdeolojileri ne olursa olsun Müslüman Türk aydınları bir araya gelip parti kurup seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

3.2. Müslüman Türk Kongreleri

1905 yılında Duma Meclisi açıldığında sadece Ruslar değil diğer milletlerde kendi ulusal kimlikleri ile meclise girmeye çalışmışlardır. Elbette Ruslar buna izin vermemiştir. Batı Türkistan bağımsızlığına giden oldukça zorlu bir süreç başlamıştır.

¹²⁴ T. Swietochowski, a.g.e., s. 72; Devlet,a.g.e., s. 76- 77; C. L. Quelquejay, Azerbaycan'da İslâmiyet'in Durumu, çev. Nurseli İçgöz, ODTÜ, Yay., s. 6, Ankara, 1986.

Aydınlar kimi zaman bir nehrin üzerinde bir toplantı yaparlarken kimi zaman bir geleneksel bir düğün organizasyonunun arka planında toplanmışlardır.

1905 İhtilali öncesi Türkler arasındaki siyasi faaliyetler son derece sınırlı olmuştur. 1905 İhtilali sırasında Batı Türkistan bölgesi dışında yer alan İdil-Ural bölgesinde yaşayan İdil-Ural Türkleri arasında dört ayrı siyasi grup mevcuttu. Bunlar “İttifakçılar”, “İslahatçılar”, “Tangcılar” ve “Sosyal Demokratlardır.” İdil-Ural’da siyasi yönde faaliyet gösteren ilk oluşum 1901 yılında Kazan’da medrese talebeleri tarafından gizlice kurulan “şakirtlik” teşkilatı idi. Bu teşkilat yalnızca Kazan’da değil, Sibirya ve Kırım’da da faaliyet göstermiştir. Bu teşkilatın sözcüsü durumunda “Terakki” adlı bir de yayın organı kurulmuştur. Programları pek açık olmamakla beraber Çarlık rejiminin baskı politikasına karşı mücadele etmişlerdir. Ayrıca mevcut Rus yönetimince baskı gören diğer bir siyasi kuruluşta “Müslümanları Aydınlatma Teşkilatı” idi. Bu yasal bir teşkilattı. Faaliyetlerini Müslümanları aydınlatmak yönünde yürütmüştür. Fakat siyasi faaliyetlerden de uzak kalmamışlardı. Şehirlerdeki faaliyetlerinin yanı sıra, Müslüman köylerinde de faaliyet gösteriyorlardı. Teşkilat ve dernekler, kütüphaneler açarak, öğrencilere burs vermişlerdir. Bu dernek, özellikle 1905 Duma seçimlerindeki yoğun çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Savaş yıllarında kurulan başka bir teşkilat da “Hürriyet” idi. Programı radikal milliyetçilik şeklindeydi. Parti, rejim aleyhine faaliyet göstermekte olup propaganda aracı olarak “Hürriyet” adlı yayın organı da kurmuştur. Onlar 1905’te Nijni Novgorod’daki I. Müslüman Kurultayına da aktif bir şekilde katılarak kurultayın ihtilalcı bir yol almasını sağladılar¹²⁵.

Kafkasya’da bulunan Azerbaycan Türkleri siyasi bilinçlenme bakımından biraz daha önde olmuşlardır. Bunun başlıca nedenleri bölgenin Rusya, İran ve Osmanlı Devletinin kesişim noktasında olmuş olmasıdır. Ruslar, İranlılar ve Osmanlılar bölgedeki amaçlarını gerçekleştirmek isterken bu bölgede bir bilincin oluşmasını sağlamışlardır. 1900’lerde Sosyalizmin Azerbaycan’da yaşayan Türkler arasında yaygın olduğu görülür. 1904 yılında resmen bir Sosyalist Partisi olan Himmet Partisi kurulmuştur. Üyeleri arasında Azerbaycan tarihi için önemli

¹²⁵ Toprak, Dr. Öğr. Üye Serap & Öztürk, A. (2019). *Kimlik Koruma Mücadelesi Eksininde Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri (1905-1917)* AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt: 7, Sayı: 16, Sayfa: 1075 – 1096 Türkiye Araştırma Makalesi.

Ahundov, Azizbekov, Rezulzade, Kasımlı ve Mecid Efendiyev gibi önemli şahsiyetler yer almıştır. Sosyalist fikirlerin Müslüman Azerbaycan Türkleri arasında yeteri kadar ilgi görmemesinden dolayı parti etkili olamamıştır. 1905 yılında “Savunma” anlamına gelen Difai adlı teşkilat kurulmuştur. Bu teşkilat 1905 yılında Ermenilerin, Türklere karşı yaptığı vahşice saldırılara ve katliamlara karşı silahsız ve masum Türkleri savunmak için kurulmuştur. Teşkilat aynı isim taşıyan siyasi partide kurmuştur. Teşkilatın asli amacı Türkleri örgütlemek olurken siyasi oluşumu ise Azerbaycan Türklerinin sesi olmuştur. Üyeleri arasında eskiden “Himmet Partisi” üyesi olanlarında olduğu Partide Ağazade, Agayev ve Ali Ekber gibi Azerbaycan tarihi için önemli şahsiyetler bulunmuştur. Difai, ağırlıklı olarak Ermeniler ile mücadele etmiştir. Aslı amacı Azerbaycan Türklerini savunmak olmuştur. 1905 İhtilalinden sonra açılan Duma meclislerinde istedikleri hakları alamamış ve Ermen-Türk çatışmalarında seslerini duyuramamış olan Azerbaycan Türkleri 1912 yılında Mehmet Emin Resulzade liderliğinin amacı “milli bir birlik” olan Müsavat Partisini kurmuşlardır. Prensibi milli birlik olan Müsavat Partisi, milliyetçi bütün kuvvetleri bir arada tutmaya çalışmaktaydı. Onun içindir ki Müsavat, Müslüman Türk kongreleri sonucu kurulan İttifak-ı Müslim’in lideri Ali Merdan Topçubaşı başta olmak üzere vaktiyle Ruslar ile beraber yürüyen ve daha sonra onlardan ayrılarak inkılâpçı milliyetçilerin yanına geçmiş olan diğer demokrat gruplar dahi birleştirmiştir. Bağımsız Demokrat Parti içinde, Müsavat ile birlikte yürüyen topluluk içinde Ali Merdan Bey ve Fethali Han Hoyski gibi göze çarpan şahsiyetler de vardır¹²⁶.

1783 yılından beri Rus işgali altında olan Kırım’da Müslümanların mahkemeleriyle ilgilenmesi için Müslüman Dini idare bulunmakta idi. Kırım’da büyük gelişmeler 20. Yüzyılda İsmail Gaspıralı’nın fikirleriyle yaşanmıştır. 20. yüzyılda Kırım’da üç farklı fikir grubunun oluşmuştu. Bunların ilkinin İsmail Gaspıralı’nın yolundan gidenler, ikincisini 1905-1906 ihtilal yıllarında Kırım’daki ihtilalcı politik hareketin temsilcileri olan “Genç Tatarlar” üçüncüsü ise, milliyetçi politika yürüten ve eğitimini devam ettiren gençlerdi. Bunların içinden Kırım’ın siyasi hayatına yön veren Genç Tatarlar önemli yer tutmuştur. Bu akımın farkı, milli

¹²⁶Mehmetzade, M. B. (1991) ‘*Milli Azerbaycan Hareketi*’, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, s. 160, Ankara.

meselelere Gaspıralı ekolünden farklı bakmışlardır. Genç Tatarlar, Kırım'daki Tatar köylülerinin iktisadi sorunlarına eğilmiştir. Bu hareketin liderliğini ilkokul öğretmeni Abdürreşid Mehdiyev ve onun çalışma arkadaşlarından Mir Seyid Cemil yatmıştır. Hareketin merkezi Karasubazar olup hareketin çoğunluğunu ihtilal fikriyle yoğunlaşmış gençler oluşmuştur¹²⁷. Genç Tatar hareketi modern dönemde Kırım Tatarları arasındaki ilk milli yeraltı hareketi olmuştur. Onların yöntemleri Gaspıralı'nın fikirlerinden farklıydı. Bu teşkilat Çarlık rejimi devrilmedikçe Kırım Tatarlarının milli bir geleceğinin olamayacağını savunmuştur. Genç Tatarların toplumda en önemli etkisi Kırım'da milli duyguların ve milli kimliğin oluşmasında rol oynamışlardır¹²⁸. Genç Tatarlar, ekseriyetle Rus okullarında okumuş gençlerden olmuştur. Gaspıralı'nın Türkçülük fikirlerinin aksine Genç Tatarlar, Tatarların Türk olmadığını onların ayrı bir kültürü olduğunu ve ayrı bir millet olduklarına savunmuşlardır. Pan-Tatarizm akımının kurucuları olmuşlardır. Gaspıralı: “Dilde, fikirde ve işte birlik” derken yalnızca Rus ve Rus yanlılarıyla değil Genç Tatarların fikirleri ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır¹²⁹.

Türkistan Coğrafyasına baktığımızda ilk başta Pan-Tatarizm, Pan-Türkizm ve Pan-İslamist fikirlerin dışarıdan geldiği görülür. “Tercüman” gazetesi ile Pan-Türkçülük fikirlerinin yayılmasına çalışıldığı gibi Pan-Tatarizm ve Pan-İslamist fikirlerde Türkistan coğrafyasında gazeteler aracılığı ile yer bulmaya çalışmışlardır. 1905 İhtilali, Kırgız-Kazak bozkırlarında yaşayan Türkler arasında heyecan yaratmıştır. 1905 Haziranında Karkaralı Vilayetinde Koyandı Panayırında yaklaşık 14.500 Kazak Türkü bir araya geldi. Alihan Bükeyhanov başkanlığında yapılan bu açık hava toplantısında “Rus hükümetine toprak, mülk, din hürriyetine ait konularda bir dilekçe gönderilmesi” kararı alınmış ve temsilciler seçilmiştir. Bu dilekçe Kazakların milli bilincini uyandıran ilk siyasi belge olmuştur¹³⁰. Kazak aydınları çoğunluğu göçebeydi. Kazakistan'da. “Aykap” gazetesi gibi gazeteler ile milli uyanış uyandırmaya çalışmışlardır. 1. Duma meclisine dört Kazak Türkü katılabilmiş ve İmparatora seslerini duyurmaya çalışmışlardır ancak başarısız olmuşlardır. Tek

¹²⁷ Şimşir, S. (2009). *Dünden Bugüne Türkistan'da Türkleri IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, s.71, İstanbul.

¹²⁸ Kırımlı, H. (2010). ‘Kırım Tatarlarında Milli Kimlik Ve Milli Hareketler (1905- 1916)’, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.87-122 Ankara.

¹²⁹ A.g.e. s. 87-122.

¹³⁰ Uderbayeva, S. K. (2018) *Kazakhstan v Period Velikoy Rossiyskoy Revolyutsii 1917 g.*, Gumanitariy: Aktual'nyye Problemy Gumanitarnoy Nauki i Obrazopvaniya, t. 18, no. 1, p. 32-45.

başlarına seslerini duyurmakta başarısız olan Kazak aydınları; “Kazak” gazetesini çıkaran Alihan Bökeyhanov liderliğinde toplanmış ve Rus Kadet partisi ile işbirliği yapma kararı almışlardır. Görüleceği üzere Kazak aydınlar seslerini duyurmakta zorlanmıştır bu nedenle iş birliğine gitmek zorunda kalmışlardır. Kazakların göçebe olarak dağınık yaşamaları ve nakliye yollarının azlığı ulaşım imkânlarının dar olması, onların etkili ve güçlü bir siyaset yapmalarına engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla siyasi faaliyetler sadece Duma’ya katılan Kazak üyeleri ile birkaç aydın tarafından yürütülüyordu. Bükeyhanov, Tınışbayev ve Seydalın gibi kişiler Kazak aydınları arasında yürüttükleri faaliyetlerle Alaş Partisi’nin kurulmasında etkili olmuşlardır¹³¹.

Türkistan’ın Özbekistan bölgesinde Ceditçilik hareketi etkili olmuştur. Taşkent’te usul-i cedit okulları açılmış ve buradan bu okullar etrafa yayılmıştır. Ceditçilik hareketi, kendini basın yayında da gösterdi. 1905’te ilk Cedit Gazetesi “Urta Aziya’nın Umur Güzarlığı” (Orta Asya’nın Görüşü) gazetesi çıkmıştır. Bu durum Buhara’da aynı derecede gerçekleşmedi. Buhara, Pan-İslamist Kadimcilerin yoğun olduğu bir yer olmuştur¹³². Batı Türkistan’da sadece Pan-Türkizm ve Pan-Tatarizm akımını savunanlar Petersburg’daki meclise mektup yollamıyordu, Pan-İslamist olan kadimcilerde mektuplar ve dilekçeler yollamışlardır. Bu dönemde Rusya Müslümanlarını örgütleyen kişi olarak Abdürreşid İbrahim ön plana çıkmaktadır. Rus siyasetçilerin kongrelerine katılmış olan Abdürreşid İbrahim aynı zamanda İçişleri Bakanı ile de görüşerek Müslümanların taleplerinin merkeze iletilmesini sağlamıştır. Abdürreşid İbrahim, yeni tanınan haklardan faydalanmak için Azerbaycanlı liderler Ali MerdanTopçubaşı, Ali Hüseyinzade, AhmedAgayev ile Tatarlardan Âlim Maksud ve Bünyamin Ahtem’i Petersburg’da kendi evinde bir araya getirmiştir. Toplantıda Rusya’daki Şii ve Sünni Müslümanları bir araya getirecek bir yapılanmanın oluşturulması konuşuldu ve bu amaçla bir kongrenin

¹³¹ Devlet, N. (2014) ‘Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi’, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.76-98, Ankara.

¹³²A.g.e. s. 76-98.

toplanmasına karar verilmiştir¹³³. Yapılan toplantı Ufa kurultayının yapılmasına vesile olmuştur.

3.2.1. Ufa Kurultayı

Nadir Devlet, *Rusya Türkleri Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)* adlı eserinde Ufa kurultayı için *Ulema Cemiyeti*¹³⁴ ifadelerini kullanmıştır. Ulema cemiyetine davet edilenler ağırlıklı olarak imamlar ve müderrisler olmuştur.

1905 yılındaki devrimin yarattığı ortam sonucu özgürlük havası esiyordu. Müslümanlar arasındaki hareketliliği gören Rus makamları, üstünlüğü korumak için toplantının Rus Müftülüğü tarafından yapılmasını sağlamıştır. Rus Müftülüğün çağrısıyla Rus yanlısı Müslüman uleması, Rus yanlısı olmayan Müslüman ulema ve birbirinden farklı görüşlere sahip aydın kesim toplanmıştır. Toplantıda kayda değer önerileri ortaya koyanlar Yusuf Akçura ve Rızaeddin b. Fahreddin olmuştur. Akçura, Müftülüğün Özerk bir yapıya sahip olmasını önerdi. Rızaeddinb. Fahreddin, Müftünün İslam toplumu ile Rus hükümeti arasında aracılık yapmasını ve Kazakları Orenburg Müftüsüne dahil etmesini önermiştir. Bu teklifler, birleştirilerek ve bazı ilaveler yapılarak rapor halinde hükümete sunulmuştur. Raporda Orenburg Müftülüğü için daha geniş yetkiler verilmesi, imam ve muallimlerin atanma ve azledilme yetkilerinin müftülüğe devredilmesi, Ortodoks din adamlarının bu işe karıştırılmaması istenmiştir. Müftünün Müslümanlar tarafından seçilmesi talep edildi. Basım yerinin neresi olduğuna bakılmaksızın dini kitapların ülkeye girişinin serbest olması, anadilini tam olarak öğrendiklerini gösteren belgeleri olmayan Müslüman çocuklarının Rus okullarına alınmaması, Kırgız, Kazak ve Türkmenlerin Tatar okullarında okumasını yasaklayan düzenlemenin kaldırılması gibi talepler raporun diğer kısmını oluşturmuştur¹³⁵. Dini temelli bir kongrede alınan kararların bir uygulanabilirliğinin olması elbette söz konusu değildir. Ruslar, Türkistan'ı

¹³³Kanlıdere, A. (2003)'Kuzey Türklerinde Uyanış ve Reform', XIX. Yüzyıl Türk Dünyası, Anadolu Üniversitesi Yayınları,s. 26- 56, Eskişehir.

¹³⁴Devlet, N. (1985) *Rusya Türkleri Milli Mücadele Tarihi(1905-1917)*, s.82, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Ankara.

¹³⁵ Türkoğlu, İ. (2002) '*Müslüman Kongreleri*', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII,, s.96-98, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

rahatça kontrol edebilmek Müslümanların kontrolünde bir dini kurum istemiyordular tam aksine tamamen Rus egemenliğine itaat etmiş bir dini kurum istiyorlardı¹³⁶.

Katılımcılar ağırlıklı olarak Pan-İslamist kesimden olan aydınlardır. Çağırılan kişiler genelde çağırıldıkları bölgelerin imamı olarak görev yapan kişilerdir. Örnek vermek gerekirse Kazan'dan çağırılanlar: Kazan imamı ve Kazan bölgesinde görev yapan dini görevlilerdi. Böyle olunca da alınan kararlara bu açıdan bakmak gerekiyor.

Ufa Kurultayında, katılımcılar bir dilekçe hazırladılar. Bu dilekçe, ortak hazırlanan önemli bir dilekçe olmasının yanı sıra Ufa'dan sonra yapılacak kongrelerde dahi talep edilecek hakların ilk defa Duma meclisinde talep edilmesi açısından önemli bir dilekçedir. Bu dilekçede özetlemek gerekirse: Müslümanlara dini özgürlükleri, özgür dini eğitim ve ana dilde eğitim hakkı gibi önemli talepler yer almıştır.

R. Fahreddin, Ufa'daki kurultayda öne çıkan oldukça önemli biri olmuştur. Kendisi Ufa'daki Orenburg müftülüğüne kadı olarak atanmış biri olarak Ufa Müftülüğünde müderris olan Fatih Kerimi ile birlikte Müslümanların eğitilmesi ve Ruslaştırmaya karşı mücadelesi ile ünlüdür. R. Fahreddin, Müslümanların cahil bırakılmasına şiddetle karşı çıkmış ve Müslüman eğitimine oldukça önem vermiştir. Onun bu kararlılığı kurultayda alınan kararları etkilemiştir.

Ufa Kurultayı aslında hazırlıksız toplanılmış bir kurultaydı. Bu kurultayda Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerinin yıllardır tartıştığı meselelere dair R. Fahreddin onları dinleyenlere 10 soru yöneltmişti:

1. Mektep ve medreselerin müdürleri mahalle imamları mı olmalı yoksa bu iş için eğitim almış muallimler mi olmalı?
2. İptidai Mekteplere öğrenci kabul yaşı olmalı mı? Karma eğitim sistemi uygulanması mümkün müdür?
3. İmtihan, ara dönemde mi yoksa sene sonunda mı yapılması gerekir?

¹³⁶ A.g.e. 96-98.

4. Rusların kontrolünde olan Orenburg Müftülüğünce verilen müderrislik diploması ne kadar güvenilirdir?
5. Muallim yetiştirmek için muallim okulu açmak gerekir mi? Gerekirse bu nasıl yapılacaktır?
6. Karma eğitim kabul edilmezse kız-erkek ayrı eğitim yapılacaktır. Mekteplerin olmadığı mahallelerde yeterli alt yapı sağlanamadığı için mahalle mescitlerinde çocuklar okutulabilir mi?
7. Muallim tayini ve denetlenmesi nasıl olacak?
8. İptidai mekteplerde ana dilimizden başka bir dil okutulur mu? Eğer okutulacaksa hangi dillerde eğitim görülecektir? Bu diller için ayrı bir derslik açmak uygun mudur?
9. Fen ve maarif kitapları yeterli midir?
10. Mektep ve medreselerin masrafları nasıl karşılanacaktır?¹³⁷

İşgal altındaki Türkistan topraklarında yaşayan Türk aydınları için milli bir eğitim hayat meselesi olmuştur. Ruslaştırma politikasına karşı Türk çocuklarının milli ve dini kimliklerini koruyabilmeleri milli bir eğitim oldukça önemlidir.

Bu kurultay oldukça önemli olmuştur. Bu kurultayda öncelikle bir tez oluşturulmaya çalışılmıştır. Ortak bir çatı altında toplanma amaçlanmış olsa da bu kurultayda Rusça ve Rusçuluğa karşı olanlar bildirilerini Rusça vermiş olmaları ortaya çıkan deneyimsizliği göstermiştir. Beş gün süren toplantılar sonucunda gönderilen dilekçeler ve tartışılan konular üzerinde düzenlemeler yapılmıştır ve dini hayat, eğitim ve siyaset başlıklı konular olduğu 19 bölümden oluşan 90 sayfalık kanun taslağı 12 Mayıs 1905 yılında dönemin Başbakanı Garft Vitte'te gönderilmiştir¹³⁸. Kurultay'da alınan kararlar başlıca dini idarenin Müslümanlar tarafından olması, eğitime Ruslar tarafından müdahale edilmemesi, siyasete hiçbir parti ile ittifak kurmak gereği duymadan girmek gibi konular bulunmaktadır.

¹³⁷ Türkoğlu, İ. (2000) Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936) s.144-147, Ötüken Yayınevi.

¹³⁸ Akça, G. & Vurucu İ. (2017) *Savaş Ve Toplum: Savaş Üzerine Yazılar* Akça Özel Sayısı, 5, s. 254-263, Eğitim Yayınevi.

Kurultaydaki yegâne amaç Rusya’da yaşayan Müslümanları bir araya getirmek ve reformlar uygulamaktır. Ufa kurultayının reform isteklerini beş ana bölümde toplamış ve onaylamıştı:

1. Siyasi, iktisadi, içtimai ve dini sahalarda reform yapabilmek için Rusya’da yaşayan Müslümanlarının bir araya getirilmesi
2. Halkın seçilmiş temsilcilerinin katılacağı, yargı ve yürütme gücüne sahip demokratik bir rejimin kurulması
3. Rusların ve Rus topraklarında yaşayan Müslümanların siyasi, medeni ve dini haklarının eşit olması
4. Müslüman okullarının açılması, gazete, dergi ve kitap yayını, kültürel kuruluşların örgütlenmesi
5. Belirli aralıklarla Müslüman kurultaylarının toplanması

Müslümanlar; dini özgürlük, ibadet özgürlüğü ve dini bayramlarını özgürce kutlamak istiyorlardı. Bunun yanı sıra Müslüman aydınlar, Müslümanların eğitilmesi ve cehaletle mücadele etmek istiyorlardı. R. Fahreddin, Ruslaştırma ile mücadele, Müslümanların eğitimi konusunda Gaspıralı tamamen aynı fikre sahip olup, Gaspıralı’nın Ceditçilik fikirlerini destekler ama her Pan-İslamist aydın Ceditçilik fikirlerini desteklemez. Fikir ayrılıkları vardır. Kurultayda alınan belli aralıklarla Müslüman Kurultaylarının belirli aralıklarla toplanması konusu ise her kesimin hem fikir olduğu konuydu. Rus engellemelerine rağmen Rus işgali altındaki Müslüman Türkler bir araya gelip kongreler yapmaya çalışacaklardır.

3.2.2. I. Müslüman Türk Kongresi

Rusya’daki Müslümanlara (ya da Türklere) bir kurultay izni verilmemiştir. Türk yayın organları sansüre uğramıştır. Duma açılırken verilen sözlerin tutulmayacağı anlaşıyordu. Müslüman Türkler arasında çokça fikir ayrılığının olduğu bilinmekteydi. Her ne olursa olsun Türk aydınları, Rus İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan diğer Rus olmayan milletlerin bir araya gelerek toplantılar yaptığı gibi Müslüman Türklerinde bir araya gelip toplantılar yapmaları gerektiğine inanıyordu ve bu toplantıları organize etmeye çalışıyorlardı.

8 Nisan 1905'te Petersburg'ta Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Agaev, Ali Hüseyinzade, Âlim Maksud ve Bünyamin Ahmet gibi önde gelen isimler bir araya geldiler. Rusya Müslümanları için bir ittifak hazırlığına giriştiler. Bir yandan da siyasî beklentilerine uygun Rus partileri ile ittifak görüşmelerine başladılar. Bu işin mali kısmında Tatar zenginlerinden Ahmed Hüseyinof Bey ile Azerbaycan'da tüm kültür faaliyetlerinin arkasındaki isim olan Zeynel Abidin Tagiyev bulunuyordu. Ali Merdan Topçubaşı, Hüseyinzade Ali Bey, Ahmed Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Başkurtlardan büyük toprak sahibi Tevkelef ve Çarlık ordusunda görev almış olan Sırtlanof, Kırım'da İsmail Gaspıralı, Orenburg'da Avukat Seyid Giray Alkin, Fatih Kerimi gibi isimler bu hareketin önder kadrosunda yer alıyorlardı. Bunların savunduğu ilkeler Rus kamuoyunu rahatsız etmeyecek makul talepleri ihtiva ediyordu. Bu taleplerin başında “Din ve vicdan hürriyeti, bütün Rusya vatandaşları arasında hukukta eşitlik, kültür sahasında millî gelişmeye kanunen müsaade” edilmesi geliyordu. Mayıs 1905'te Çistopol'de yapılan bir hazırlık toplantısından sonra ilk Müslüman kurultayının 15 Ağustos 1905'te Nijni Novgorad'da Mekerce Fuarı'nda yapılmasına kararı verildi¹³⁹.

Türk aydınları resmi makamlara yaptığı tüm başvurular reddediliyordu bu durumda Türk aydınlarının gizlice kongreler yapmalarına sebep oluyordu.

Ağustos ayında, Nijni Novgorod şehrinde ünlü Alman devrimcinin adını taşıyan “Gustav Strove” adlı teknede sabah erken saatlerinde toplanmış olan aydınlardan bazıları şunlardı: Fatih Kerimi, İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim, Sadri Maksudi, Ali Merdan Topçubaşı gibi önemli aydınların bu toplantıda yer alması toplantının Ceditçi hâkimiyeti altında olduğunu gösterir. Toplantıda Kadimcilerde bulunmakta olup Sünni-Şii tartışmalarının da burada yaşandığını görülür. Akdes Nimet Kurat; Müslüman arasında mezhep farklılıkları Duma'da birlik olamamalarına yol açtığını belirtse de çeşitli kaynaklarda geç saatlere kadar süren toplantıda Sünni-Şii Müslüman Türkleri kendi aralarında bir antlaşma

¹³⁹Gündoğdu Abdullah (2010) *İki Devrim Arasında Rusya'da Siyasi Katılım Ve Türkler* XVI. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, s.13, Ankara.

sağladığı yazmıştır. Toplantının başkanlığının yapan İsmail Gaspıralı “*Dilde, fikirde ve işte birlik*” fikrini tüm herkese kabul ettirmiştir¹⁴⁰.

Ufa Kurultayı ağırlıklı olarak Pan-İslamist bir kongre olmuştur, katılımcılar çoğunluklu olarak din adamları veya dini olarak bilgili önde gelen kişilerdir. Kurultay, R. Fahreddin gibi önemli şahısların bulunduğu bir kurultaydır. I. Müslüman Türk Kongresi ise Pan-İslamist, Pan-Türkist ve Pan-Tatarist akımlarından olan aydınların bir araya geldiği ilk büyük kongredir.

Ali Merdan Topçubaşı konuşmasında bu toplantının yapılmasındaki memnuniyetini dile getirirken ‘Doğu’da Batı’ya kadar uzanan Türkistan toprakları bizim atalarımızın mülküydü, bu mülk bizim elimizden hileyle zorla alınmıştır.’ İfadelerini kullanarak Türkistan’ın milli uyanışının vaktinin mesajını vermiştir. Kongrede yalnızca dini değil milli bir havada vardır.

Bir Müslüman Türk Birliği kurulmasına karar verilmiştir. Gezi süsü verilerek yapılan toplantıda başlıca şunlar konuşulmuştur¹⁴¹:

1. Rus toprakları sınırları içerisinde yaşayan Müslümanların birlik olması zorunluluktur
2. Her Müslüman bölgenin kendi halkları tarafından seçilmiş olan vekiller kendi bölgelerinin hakları için Duma Meclisi tarafından verilen eşitlik hakları çerçevesinde mücadele etmelidir
3. Ruslar ile eşit haklara sahip olunmalı eğer olunamaz ise hakların alınması mümkün olmayacaktır
4. Halkın bilincinin uyanması sağlanmalıdır. Okullar, kitaplar, gazeteler, mecmualar, dergiler, kütüphaneler ve hatta kıraathaneler aracılığı ile halka ulaşılmalıdır
5. Her Müslüman bölgesinin kendine ait mahalli meclisleri açılmalıdır

Alınan kararlar, Rus işgali altında yaşayan Müslüman Türkler için hayati kararlar olmasına rağmen uygulanamamıştır. Elbette uygulanamamasının en büyük

¹⁴⁰Akdes, N. K. (2014). *Rusya Tarihi/ Başlangıcından 1917 Yılına Kadar*, s.389, İstanbul.

¹⁴¹A.g.e. s. 389-400.

sebeplerinden biri Rusların buna engel olmasıydı ama onun dışında maddi imkânların olmaması sadece bu kongrede değil bir sonraki kongrelerde dahi alınan kararların büyük bir kısmını yerine getirmeyi imkânsız kılacaktır. Her Müslüman bölgesinde mahalli meclis açmak, Müslüman çocukları okutmak oldukça pahalı bir işlemdi. Sadece belirli başlı bölgelerin ahalisinin yardımıyla yapılabiliyordu. Örnek vermek gerekirse: Kazan bölgesi gibi zengin Müslümanların yaşadığı bölgelerde maddi durumu iyi olanların gayretiyle bir şeyler yapılmaya çalışılsa da genel olarak Müslümanların yaşadığı bölgelerde ahaliyi bilinçlendirmek ve Müslüman çocukları eğitmeye çalışma girişimleri başarısız olmuştur. Aydınlar, gazeteler vasıtasıyla ellerinden geldiğince ulaşmaya çalışsalar da gazetelerin ömürleri de çok uzun sürmemiştir.

Toplantı sonucu ilk “*Müslüman-Türk*” ittifakı daha sonra partiye dönüşecek olan “*İttifak-ı El Müslim*” temelleri atılmıştır. Ali Merdan Topçubaşı’nın merkez komitesinin başına getirildiği İttifak-ı Müslim Partisi I. Duma’da 5 koltuğu, II.Duma’da sıfır koltuğu ve III. Duma’da ise 3 koltuğu olmuştur. Liberal çizgideki parti Akdes Nimet Kurat’a göre görünüşte bir bütün ama aslında fikir ayrılıkları içerisinde olan bir parti olduğu için istenilen verimi verememiştir. Yusuf Akçura’nın Duma’da partideki diğer kişilerin aksine Kadetçilere yakın gözükmesi en basit örneklerden biridir. *İttifak-ı El Müslim* Partisi 1907 yılında kendini kapatmıştır. Bu birliğin önemini Musa Carullah: “Biz mi Şii olduk onlar mı Sünni oldu bilmem ama bu birlik ne iyi oldu” sözüyle bir birliğin aslında dönemin oldukça sıkıntılı koşullarında çokta iyi bir girişim olduğunu ifade etmiştir¹⁴².

Kongrede alınan kararları ise şu beş başlıkta toplayabiliriz:

1. Müslüman Türkler ile Ruslar arasında eşitlik olmalıdır
2. Mezhepsel farklılıklara bakılmaksızın Rusya’da yaşayan Müslüman Türklerin birliğinin sağlanması gereklidir
3. Kurulan birliğin demokratik bir yapı olması gereklidir
4. Eğitime önem verilip Türkistan’ın refahı ve kalkınmasının sağlanması gereklidir
5. Kongrelerin ve kurultayların sık sık yapıp irtibatla kalınması gereklidir

¹⁴²A.g.e. s.389-400

Birinci Kongrenin bu kadar hızla gerçekleşip bu kadar çabuk kararlar alınmış olması Rus topraklarında yaşayan Türkler arasında büyük heyecanlara yol açmıştır. Azerbaycanlı milyoner Hacı Zeynelabidin Tagi (yev), Kafkasya Şeyhülislamı ve Kafkasya Müftüsü gibi önemli kişilerden tebrik telgrafları gelmiştir. 16 Ağustos Akşamı Aşurbek (ov) bir ziyafet vermiştir. Bir başka ziyafet 18 Ağustos'ta Kafkasyalı temsilciler arasında olmuştur¹⁴³. Rus işgali altında yaşayan Türkler bu gelişmeleri sevinçle karşılamış ve kutlamışlardır.

Birinci Kongrede alınan kararları yerine getirilmeye çalışılmıştır ama bu konuda başarısız olmuşlardır. Rus işgali altındaki en kalabalık millet olan Türkler Rus makamları tarafından görmezden gelinmiştir.

3.2.3. II. Müslüman Türk Kongresi.

Toplantı Ocak ayında Moskova'da yapılacaktı ancak yine izin çıkmamıştı. Bunun sebebi yalnızca Rus topraklarında yaşayan Türkler değil diğer milletten olan aydınlarda kendi aralarında toplantılar düzenleyip bağımsızlık şarkıları söylemeye başlamış Ukrayna ve Finlandiya'da çeşitli ayaklanmalar çıkmıştı. İsyanlar Ruslar tarafından güçlükle bastırılmıştı bu nedenle Ocak ayında bir araya gelen delegeler sıkıyönetimle karşılaştıkları için toplanamamışlardır.

İkinci Kongrenin yapılması zorunluluktan çünkü Duma Meclisi için pek çok parti kuruluyordu. Müslüman Türklerde Rus toprakları içerisinde yaşayan en kalabalık azınlık olarak potansiyelleri vardır. Abdürreşid İbrahim, I. Kongreden sonra Petersburg'a döndüğünde II. Kongrenin toplanması gerektiğini ve I. Kongreden alınan ve kuruluşmuş olunan İttifak¹⁴⁴Partisinin yaygınlaşması gerektiği yazılarında belirtmiştir. 17 Ekim 1905 yılında ilan edilen Ekim Manifestosuyla birlikte organizasyonlara ve siyasi partilere izin çıkmasıyla nihayet Kırım Bahçesaray'da "İttifak" için toplanılmıştır. 100'ün üzerinde kişinin katılmış olduğu Gaspıralı yönetimindeki toplantıda daha önce kongreye katılan vekillerde bulunmuştur. Toplantının gündemi açık ve net olmuştur: Türkler, bağımsız bir politikayla mı siyasete atılmalı yoksa başka bir siyasi parti ile işbirliğine mi

¹⁴³ Bigi (1906) Rusya Müslümanları İttifakı'nın Nizamnamesi, s.172, Petersburg.

¹⁴⁴ İttifak-ı El Müslim

gidilmelidir?Çoğunluk kararı ile 1. Kongrede alınan kararları desteklemek sonucu çıkmıştır. Her ne kadar bu toplantıda birlik izlenimi verilmiş olsa da 19 Aralık'ta Akmesit'te tekrar bir araya gelindiğinde siyasi ağırlık ibresi çoktan sağcı "Oktobristler" ve Solcu olan Kadetçiler arasında bölünmüştü¹⁴⁵. Müslüman Türklerin birlik için Müslüman bölgelerinde kurdukları İttifak'ın her bir bölgesinin farklı tercihleri ortaya çıkmıştır. İttifak'a Orenburg ve Kazan'dan katılan Müslüman Türk vekilleri Kadetçiler ile işbirliği yapma taraftarı olmuştur. Görüldüğü üzere fikir ayrılıkları görüşmüştür.

Toplantı 22 Ocakta Petersburg'da hükümetin resmi gazetede bütün toplantılara faaliyetlere izin verdiğini açıklayınca Ocak ayının 23'ünde yapılmıştır.

Gaspıralı, Kongrenin gündemine ilişkin maddeleri kongre toplanmadan belirlemiştir¹⁴⁶:

1. Rusya Müslümanları İttifakının yönetim şekli
2. İş birliği yapılacak siyasi partinin belirlenmesi
3. Devlet Duma Meclisine en fazla Türk vekili seçilmesinin yollarının görüşülmesi
4. Türk topraklarının korunması
5. Türklerin hak ve hukukunu kısıtlayan kanunların feshedilmesi
6. Kırgız ve göçebelere Dini merkeze tabi olma hakkının verilmesi
7. Hristiyanlaştırılan Müslümanlara din seçme hürriyetinin tanınması
8. Müslüman din adamlarının, Hristiyan ruhanileriyle aynı haklara sahip olması
9. Modern hayatın ve şeriatın şartlarına uygun okullar açılması
10. Öğretmen okullarının açılması
11. İşin ehli kişilerin Din Merkezinin başına getirilmesi

En nihayetinde bir araya gelen vekiller arasında ki fikir ayrılıkları bu toplantıda açığa çıkmıştır. Yusuf Akçura, Duma'ya Kadetçiler ile girilmesi gerektiğini savunurken İsmail Gaspıralı ya birlikte girileceğini ya da meclisin boykot edilmesi

¹⁴⁵ Lazzerini, E. J. (2004). *İsmail Bey Gasprinskiy'nin Tercüman/Perevodçik'i: Modernizmin Bir Sözcüsü*, İsmail Bey Gaspıralı İçin, ed: Hakan Kırımlı, s.68. Ankara.

¹⁴⁶ A.g.e. s.68.

gerektiğini savunmuştur. Aydın sınıf ve burjuvazi sınıfın kavgası iyice ayyuka çıkmıştır.

Toplantıda konuşulan konular şunlardı:

1. İttifakı el Müslüm'in yönetim şekli.
2. İttifak yapılacak mı? Yapılacaksa kimin ile yapılacak? Duma'ya nasıl daha fazla Türk delegesi sokulabilir? Sorularına cevap aranmıştır.
3. Türkistan'ın bir bütün olarak kabul ettirilip parçalara halinde ayrılmasını önleme. (Türkistan sınırlarını koruma)
4. Rus-Türk eşitliği konusunu üzerinde olmalıdır.
5. Rus hükümetine bağlı Orenburg Müftülüğüne değil Müslüman Türklerce belirlenmiş kişilerin atanması gereklidir.
6. Eğitimde reform yapılmalıdır.

II. Kongre'de Rus Rayon¹⁴⁷ları arasından "İttifak" merkezleri belirlenmiştir ve Rusya Müslümanları İttifakı'nın Nizamnamesi ilan edilmiştir¹⁴⁸:

1. Rusya devleti sınırları içerisinde "İttifak" için 16 bölge belirlenmiştir. Bunlar: Kafkasya Rayon'unda Bakü, Kırım Rayon'unda Simperopol, Moskova Rayon'unda Petersburg, Litorski Rayon'unda Minsk, Volga Rayon'unda Astrahan, Yukarı Volga Rayon'unda Kazan, Ufa Rayon'unda Ufa, Türkistan Rayon'unda Taşkent, Sibiry Rayon'unda İrkutsk, Dala Rayon'unda Uralsk, Omsk Rayon'unda Omsk, Simipalat Rayon'unda Simipalat, Yedisu Rayon'unda Almata, Akmla Rayon'unda Petropavel, Zakaspiyeski Rayon'unda Aşkabat olarak belirlenmiştir.
2. Belirlenen bölgelerde mahalli meclisler kurulacaktır.
3. Mahalli meclisler, bölgelerinde bulunan meclislerde aktif olarak görev alacaklardır.
4. Mahalli meclislerde bulunan vekillerin en önemli görevleri kongrelerde alınan kararları elde etmektir.

¹⁴⁷ Yönetim birimi

¹⁴⁸ Hablemitoğlu, N. 1997. *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları Serisi No.1,s.56, Ankara.

Nizamnamenin ilan edilmesinden sonra tam bir program hazırlanmıştır. Bu programın başlıca konuları: İttifakın yönetim şekli, ahali hukuku, dini nizamlar, mahalli muhtariyet, mahkemeler, işçi hakları, mali ve idari işler. İttifak nizamnamesi ve parti programı tam teşekküllü bir nizamname ve program olarak hazırlanmıştır.

Kurulacak ittifak partisine göre Rus topraklarında 16 tane Müslüman bölgesi olacak ve her bölgenin mahalli meclisi olacaktır. Meclis üyeleri, meclisinin bulunduğu bölgedeki ahaliden seçilecekti ve her mahalli meclis “Genel Kongreye” faaliyet raporu verecekti. Parti, her yıl Ağustos ayının 15’inde 16 merkezden birinde genel kongre yapacaktı. Kurulması planlanan mahalli meclisleri ve mahalli merkezleri şunlardı: Kafkasya Bölgesi (Merkezi Bakü), Kırım Bölgesi (Merkezi: Bahçesaray), Petersburg-Moskova Bölgesi (Merkezi Petersburg), Litvanya bölgesi (Merkezi: Minsk), Aşağı Volga Bölgesi (Merkezi: Astırhan), Yukarı Volga Bölgesi (Merkezi: Kazan), Ufa Bölgesi (Merkezi: Ufa), Orenburg Bölgesi (Merkezi: Orenburg), Sibir Bölgesi (Merkezi: İrkutsk), Türkistan Bölgesi (Merkezi: Taşkent), Kazakistan-Dala Bölgesi (Merkezi: Uralsk), Omsk Bölgesi (Merkezi: Omsk), Semipalat Bölgesi (Merkezi: Semipalatinsk), Yedi-Su Bölgesi (Merkezi: Alma Ata), Akmola Bölgesi (Merkezi: Kızılyar), Hazar Ötesi Bölgesi (Merkezi: Aşkabat). İttifak için yapılan planlama oldukça ayrıntılı ve planlı gibi görünse de yerine getirilmesi gücü bu yüzden kâğıt üstünde kalmıştır.

Görüldüğü üzere kongrede İttifak’ın sadece Duma meclisinde etkili olması değil ayrıca Müslümanların yaşadığı Rayon’lar da açılmış olan meclislerde de etkili olması amaçlanmış ve orada yaşayan Müslümanların sesi olması planlanmıştı.

I. Duma’ya, İttifak reisi Ali Merdan Topçubaşı milletvekili olarak girmiştir. Bu ittifak için güzel bir gelişmeydi ama tıpkı onun gibi milletvekili olarak Duma’ya giren Yusuf Akçura ise kendini diğerlerinden ayırarak Kadet Merkezi İdare Komitesine üye olarak seçilmiştir. Görüldüğü üzere fikir ayrılıklarının kongrelerde birlik mesajı verenlerin Duma’ya girince fikir ayrılıklarının ayyuka çıkmasının İttifakı El Müslim’in yaşadığı sıkıntılı durumu göstermiştir.

İsmail Gaspıralı ve Ali Merdan Topçubaşı'nın günümüze ulaşan mektuplarından 24 Eylül 1906 Tarihli mektupta aydınlar arasında anlaşmazlıklar olduğu gibi iletişim kopuklukları olduğunu görüyoruz:

'11 Sentyabr [24 Eylül] 1906 [Bahçesaray]

Sevgili Merdan, sen bir ihtimal eve dönmüşsündür. Özellikle "Hayat" için üzülme: Zaten işin başından aşkın olacak. Kazan'da ne olduğunu bilmiyorum. Yusuf hiçbir şey yazmıyor. Reşid "Ülfet"te alçakça davranıyor ve ben ona iyi bir ders vermek zorunda kaldım. Alçak, bütün aydın kesimimizi esassız bir şekilde namussuzlukla ve çıkar sağlamakla itham ediyor. Şimdi Merkezî Komite'nin hesabından geçiniyor ve gelecekte olacıklardan korkuyor. Her şeyin bitmediğini seziyor. Senden ve Yusuf'tan kongrenin maddî tarafı hakkında haber bekliyorum. "Tan Yıldızı" ,Reşid'in gizli geçimsizliğinin ilk belirtilerini gösterdiğine dair yerip çekiştiriyor ve gerçekmiş gibi haber veriyor!

Komiteyi ne zaman toplamayı düşündüğüne dair de haber bekliyorum. Eğer Ekim ayında olursa iyi olurdu. Zira daha sonra çok meşgul olacağım. Gene de belki her şey Reşid'in de alay ettiği gibi seçim yapılmadan kurula dâhil etme yoluyla bensiz de olur. Kazan'da ne karar alındığına dair yaz. Bizim başkent teşkilatıyla ilgili yeni bir şey var mı? Bizimkilere selam ve sağlıcakla kalın.

*İsmail*¹⁴⁹.

İkinci kongrede sadece ayındılar arası anlaşmazlık değil ayrıca Kazan delegeleri, Kafkas delegeleri ve Türkistan delegeleri arasında anlaşmazlıklarda çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar kongre dönüşü gazeteler arasında sürtüşmelere neden olmuştur. Bir avuç Türk, birlik olmaları gerekirken birbirleriyle çatışmaya girmiştir.

'24 Sentyabr [7 Ekim] 1906 Bahçesaray

Sevgili Merdan, mektubunu okudum ve Zare'ye verip hemen Davidoviç'i çağırmak üzere gönderdim. Komitenin toplantısı için 15-20 veya 20-25 Oktyabr [28 Ekim-2 Kasım veya 2-7 Kasım] tarihlerini pekâlâ uygun buluyoruz gerisi sana bağlı. Çalışmalarının programını gönderirsen memnun oluruz. Her şeyi önceden ölçüp biçebiliriz. Evet, biz işin ilginç ve ciddi noktalarına yaklaştık. Hepsi değilse de pek çok şey bizim az imkânlarla büyük işlerin üstesinden gelmemize bağlı.

Senin iyi bildiğin gibi kınama veya övgülerin beni etkilemez: Sen bana çok yakınsın. Senin bu yakınlığın sayesinde, [Abdürreşid] İbrahimov tarafından bozulan işi düzeltebileceğim umuduyla Nijniy'de kendi görüş ve prensiplerimle

¹⁴⁹Çitil, R. (2015) İsmail Bey Gaspıralı'nın Ali Merdan Topçubaşı'na Yazdığı Mektuplar, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/3, s. 1022-1054.

uzlaşmamı sağladım. Onun (Abdürreşid'in) etkisine ben çok önem vermiyorum. O birkaç Sibiryalıyı kandırdı ve Sibiryalı olmayanlarda bunun farkındadırlar. O, "Ülfet"te hepimizi gizli gâvur olarak tanıtıyor ve kuşkusuz ona Sibiryalılar bile inanmayacak. Çirkeflikleri hakkında ise görüştüğümüzde hesaplaşırız.

Şimdi biz bu millî partiyi kuralım; onun için bir büro seçip teşkilatın temelini atalım. İzne ve kanuniliğe ne kadar büyük önem verdiğini Nijniy'de şahit oldum. Buradan da partimizin yasallaşmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılıyor. Bu arada Kadet Partisi'nin ihtilâlcı olarak nitelendirildiği belli oldu ve sadece tahammül edilebilir bir yanı olsa da kesinlikle o partinin peşinden gidilmez. Hükümetin bu var olan engellemeci tavrıyla bizim partiyi nasıl yasallaştıracamız? Ben düşünüyorum ve hiçbir çözüm bulamıyorum. Yasallaşma olmadan da biz (amelî olarak) kendi faaliyetlerimizi düzenleyemeyeceğiz. Bu gidişle Müslümanların eyaletlerde toplantılar ve mitingler yapmaları bile imkânsız hâle gelecek. Biz toplanmaya çalışıyoruz oysa onlar "her şeyi göze alarak" toplanmaya hazır ve istekli değiller. Durum böyle. Keşke bu problemlerimizin daha yarısı olsaydı ama korkarım ki değil. Diğer bölgelerin yalandan "bizde çalıştık, uğraştık" tavrıları, izin alma uğruna valilere veya Petersburg'a mektuplar gönderdik yalanları hiçbir işimizi kolaylaştırmıyor. Bu meseleye başka bir çare bulmak gerekiyor. İşte tüm bu yaşananlar bana bizim siyasî amacımız daha ilk merhalelerdeymiş gibi geliyor. Bu işi başardığımızda en sonunda diğer isteklerimizi yapmak imkânımızda olacak gücümüzde olacak.

Meselenin bu tarafını da sen düşün. Pay esaslı gazeteye gelince, Kafkasya ve İdil'in ne diyeceğini bilmiyorum ama Kırım bir paydan fazla vermez. 30-40 payları ise korkarım diğer eyaletler de vermezler; bu konuda çok yanılmak isterdim.

Bunları senin coşkunu, genç enerjini soğukkanlı olmaya ve hesaplı hareket etmeye yönlendirmek için yazıyorum. Zira heyecan yıkıma yol açabilir. Bizim Petersburg teşkilatımızı kurma işindeki benim şahsî tesirim, tavsiyem ve girişimim yetersizdir ama birlikte ve kurulacak olan parti komitesi adına hareket edildiğinde bu olacaktır.

Söylediğin gerekçeden başka, aynı şeyi senin hakkında da söyleyebilirim. "Rossiya'nın saldırıları beni fazla etkilemiyor ama asıl Tatarca tek kelime anlamadan, Tatarların toplantısını denetleyen o iyi kalpli pristavın zarar görmesi beni çok etkilerdi! Reşid'in [Abdürreşid İbrahim] "Perevodçik"teki [Tercüman'daki] kısa biyografisiyle yayımlanan portresine kötü gülüyorsun. Bu bana, onun saçmalık ve alçaklıkları üzerine cesurca konuşma hakkını veriyor. Bana gönderdiğin mektupta sadece 1400 rubleyle ilgili "gizli olarak" ibaresini beğenmedim. Eğer 2-3 bay [zengin] Reşid'e 1400 ruble verdiyse, verdikleri için sağ olsunlar çünkü o zengin bir adam değildir. Aynı bayların ona 2700 ruble daha vermelerine de karşı değilim ama eğer paralar "kongre ve toplantı için verilmişse baylara daha da müteşekkirim ancak verilen paranın akıbeti artık onları ilgilendirmiyor bu yüzden bu paralar iade edilmez bir şekilde kongreye aittir. Artık bu hepimiz sorumluyuz.

Azizim, dinle beni. Verilen her bir dilekçenin imzası için ödenen 600 rubleyi Reşid değil de Stolipin ödemeliydi.

Hoşça kal, görüşmek üzere.

Senin İsmail “Hayat” hakkında bir çift sözüm var. Gazetenin sonunun seni ne kadar müteessir ettiğini hissediyorum. Senin sürekli yokluğun ve yeterince bilgili insanların eksikliği Hacı’nın pes etmesine sebep oldu. Müslümanlar için “ilan almadan çıkan gazete” senin ilk tecrübendir. Bu tecrübe gelecekte senin yararına olacaktır. Bu işte senin payına (şimdilik) dar çevrede çok geniş iş yapma gibi bir sorumluluk düşüyor. Senin işinde abonelerden gelen paranın neredeyse tamamı çalışanların ücretlerine gidiyordu. Posta, kâğıt, dizgi ise kendi cebinden çıkıyordu. Dilimizin bir şeyi kısa şekilde ifade etme kabiliyeti sayesinde “Hayat” ile “İrşad”ın dört sütunlu kısa dizgili bir sayısı, Rusça çıkartılan bir gazetenin iki sayısına denk geliyordu. Bu da haftada altı değil, on iki sayı çıkarmak anlamına geliyordu. Sen gazeteler için çok büyük emek harcıyordun. Harcadığın emekler için hepimiz müteşekkirimiz.”¹⁵⁰

Mektuplaşmalarda görüleceği üzere kongrelerde bir araya gelip birlik mesajı içerisinde olan Müslüman Türk aydınları arasında kongreler bittikten fikir ayrılıkları açığa çıkıyor, yayınladıkları gazeteler üzerinden birbirlerine göndermeler yaptıkları Ali Merdan ile İsmail Gaspıralı arasındaki yazışmalardan görüyoruz.

3.2.4. III. Müslüman Türk Kongreleri

Üçüncü toplantının yapıldığı tarihlerde 1. Duma Meclisi açılmıştır. Ama 1. Duma meclisi İmparator tarafından kısa sürede kapatılacaktır. Tüm bunlar yaşanırken Müslüman Türklerde 3. Kongrelerini yapmıştır. Bu toplantıda Ceditçiler ile Kadimcilerin çatışmasını görmekteyiz. Usul-u Cedit eğitimi üzerinde konuşulmasının yanı sıra dini konular üzerinde de durulduğu bir toplantı olmuştur.

Üçüncü Kongre için gerekli mercilerden izin alınamamıştır. İç işleri bakanını ikna edebilecek gaye ve gerekçelerin yer aldığı bir dilekçe ile Novgorod’da yapılması düşünülen toplantıya izin verilmesi talebinde bulunmuşlardır¹⁵¹:

“...Rusya mutlakîyetinin en sadık bendeleri olan biz Rusya Müslümanları, Pan-İslamizm fikrinin ve Müslüman halkın geleceğini tehlikeye sokan sosyalizm, anarşizm gibi yakıcı düşüncelerin geniş halk kitlesine nüfuz etmesini endişe ederek ve bu fikirlerin İslamiyet’in kurallarına da aykırı olduğunu göz önüne alarak bu akımlarla mücadele etme kararı aldık. Rusya Müslümanları dışarıdan gelen yeni fikirlerden uzaktırlar. Biz, Çarımız ve onun tahtına atalarımız gibi sadıqız. Panislamizm gibi fikirlerin yayılmasına karşı aşağıdaki hususları görüşmek üzere bir toplantı yapabilmeyi rica ediyoruz:

¹⁵⁰A.g.e. s. 18

¹⁵¹Hablemitoğlu, N.(1997), *Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları Serisi No.1, s.71, Ankara.

1. *Basında şeriata aykırı çıkan görüşlerle mücadele edilmeli.*
2. *Molla, müftü ve şeyhülislamın halk tarafından seçilmesi ve din adamlarının mali durumunun ıslahı edilmeli.*
3. *Mektep ve medreselerin mollaların ellerinden alınarak halk idaresine verilmesi ve ıslah edilmesi;*
4. *Din adamlarının maddi durumlarının düzeltilmesi için gereken meblağ toplama ve eğitim için yapılacak teberrular ve vakıflar meselesi¹⁵².”*

Dilekçe gönderildikten sonra 11 Ağustos 1906 yılında toplanma izni almışlardır. 3. Kongre nihayet 16 Ağustos 1906 yılında toplanmıştır. Kongrenin izin alınarak yapılması dışında *Vatan Hadimi, İrşad, Tan, Ülfet, Tercüman, Hayat, Nur ve Yıldız* gibi o dönemin Müslüman Türkleri için önemli haberleşme aracı olan gazeteler tarafından takip edilmesi ve kongrede alınan kararları yayınlanması açısından önemli bir kongredir. Bu kongre Rus işgali altında yaşayan tüm Müslüman Türklere ulaşmaya ve sesini duyurmaya çalışmıştır.

İkinci Kurultay sonrasında Rusya Türklerinde siyasi ve kültürel canlanma umut vericiydi. 1906 yılı itibariyle Kazan, Orenburg, Kırım, Azerbaycan ve Türkistan'da *Terakki, Hürşid, Vakıf* gibi gazeteler yayın hayatına başlamıştı. Üçüncü kurultay *Ülfet* gazetesinin sahibi Abdürreşid İbrahim'in teşebbüsü ile 16-21 Ağustos 1906'da ilk kurultayın yapıldığı Nijni Novgorod'da yapıldı. Birinci Duma'nın dağıtılmasından sonra toplanan bu kurultay, Rus yönetiminden alınan resmi izinle yapılan ilk toplantı olması bakımından da önem taşır. Gaspıralı İsmail Bey, Akçuraoglu Yusuf Bey, Sadri Maksudî (Arsal) Bey, Fatih Kerimi Bey yanında her yöreden gelmiş, çok sayıda Rusya Türkünün iştiraki ile gerçekleşen kurultaya Ali Merdan Topçubaşı Bey riyaşet edecektir. Kurultayın üçüncü gününde ise mektep, medrese konuları müzakere olunmuş son olarak idare-i merkeziye üyelerinin seçimine geçilerek kurultay tamamına ermiştir. Kurultay zabıtları *Carullah Musa Bigiyev* tarafından zapt altına alınmış, hatiplerin öz lehçelerinde belirttikleri efkârı aynen kâğıda geçirilmiştir. Toplantıda yine din özgürlüğü ve eğitim reformu başköşeyi işgal ediyordu. Kurultayın esas konuları şu üç ana noktada toplanıyordu. Bunlardan ilki: Rus misyonerlerinin Müslüman karşıtı propagandalarının kınanması idi. İkinci olarak: Din işlerinin yeniden örgütlenmesi talep ediliyordu. Bununla bağlantılı olarak kurultay, Rusya'nın dört müftüsünün özgür seçimlerle iş başına gelmesini ve bu

¹⁵² Devlet, N. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi* s.98-99

müftülerin Orenburg müftüsüne bağlanmasını istiyordu. Müslümanlar Ortodoks Rus din adamlarının yararlandığı tüm haklardan yararlanmalıydı. Üçüncü olarak: Eğitim reformunun yapılması isteniyordu¹⁵³. İstenilen şeyler bir önceki kongrelerde istenilen şeylerden farksızdı.

Üçüncü kongrede daha önceki kongrelerde olduğu gibi “İttifak” üzerinde duruldu ve 2. Kongrede kabul edilen ittifak programı yeterli bulunmuştur ve bu konuda devam kararı alınmıştır. Ayrıca bu kongrede eğitim hususu üzerinde durulmuş ve kararlar alınmıştır:

Mektepler için alınan kararlar:

1. Her köyde İbtidai¹⁵⁴ mektepler açılmalıdır.
2. Şehirlerde Rüşdi¹⁵⁵ mektepler açılmalıdır.
3. Ana dilinde eğitim yanında Arapça eğitim verilecektir. İbtidai mekteplerde Rusça öğretilmeyecektir. Rüşdi mekteplerde ders olarak Rusça bulunacaktır.
4. İbtidai mektep yaşı 8 olacaktır.
5. İbtidai ve Rüşdi mektepler 4 yıllık olacaktır.
6. İbtidai mektebine gitmeyen Rüşdi mektebine gidemeyecektir.
7. Müslüman mekteplerinin programları Rus müfredatından farklı olacaktır.
8. Mekteplerin hususi programların Müslümanlarca belirlenmiş kişiler tarafından hazırlanacaktır.
9. Program 1907 senesinin ağustos başında bir ara gelip seçilmiş kişilerce hazırlanacaktır¹⁵⁶.

Medreseler için alınan kararlar:

1. Medreselerde hem dini hem de maarif-i umumi dersleri olacaktır.
2. Maarif Nezaretinde¹⁵⁷ ve şubelerinde İslam ehli kişiler bulunmalıdır.

¹⁵³ Gündoğdu, A. (2010) *İki Devrim Arasında Rusya’da Siyasi Katılım Ve Türkler XVI*. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, s.15, Ankara.

¹⁵⁴ İlkokul düzeyindeki mekteplere verilen adı.

¹⁵⁵ Ortaokul düzeyine verilen ad.

¹⁵⁶ Hablmitoğlu, N. (1997), *Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları Serisi No.1, s.75-76, Ankara.

¹⁵⁷ Milli Eğitim bakanlığı

3. Eğitim ehli-İslam ruhaniyetinin elinde dini ağırlıklı olmalıdır.
4. Dini ve ilmi programlar hazırlanmalıdır. İlmi programlar, dine uygun olmalıdır.
5. İmamlık imtiyazı, tedris imtiyazına kâfi olamaz.
6. Medrese talebeleri Rus talebelerine eşit olmalılardır.
7. Medreselerde kütüphaneler olmalıdır¹⁵⁸.

Kazanlı öğretmen Molla Abdullah Apanay(ev) ¹⁵⁹ öncülüğünde Rusya topraklarında yaşayan Müslümanların eğitim hayatını ilgilendiren bir komisyon oluşturulur. Bu komisyonun amacı alınan kararları yürürlüğe koyup uygulamaktır.

Kongrede Ruslaştırma etkisinden uzak ağırlıklı olarak dini bir eğitim veren eğitim sistemi planlanmıştır. Buna göre çocukluktan gençliğe kadar anadilde eğitim görecekle ve Arapçanın yanında dini eğitim alacak olan çocuklar, rüştiyeye başladıklarında Rusçayı ders olacak ayrı görecekle. Ruslaştırmadan uzak bir eğitim olarak planlanan bu program Ceditçi eğitimden ziyade Kadimci eğitim programı olmuştur.

Kongre: Rus işgali altındaki Türkistan topraklarında yaşayan Türklerin eğitimi ile ilgili komisyon oluşturup, rapor hazırlayıp ve bu kongrede alınan kararları uygulamaya niyetlense de Duma Meclisinde Rus olmayan azınlıkları doğrudan ilgilendiren “31 Mart Kuralları” yayınlanır. 37 maddeden oluşan “31 Mart Kuralları” Rus İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Rus olmayan kesimlerin istedikleri şekilde okullar açıp eğitim yapmasını kısıtlıyor hatta yasaklıyordu. Yayınlanan kurallara göre Rus olmayan azınlıklar Rus yetkililerinden izin almadan okul açamayacaklardı. Eğitim öğretim baştan sonra Rusça olması zorunlu olduğu ilan edilmiş olup Rus eğitim müfredatının olmadığı eğitim kurumlarına izin verilmeyeceği belirtilmiştir. İsteyen azınlıklar asıl müfredatının yanına ek müfredat koyabilirlerdir ama Ana dilde eğitim Rusça olacak, müfredat ise Rus kurumları tarafından belirtilmiş müfredat olmak zorundaydı. “31 Mart Kuralları” Ülkenin dört bir yanından bu ilan edilen tepki gösterilse de ilan edilen kurallar geri alınmamıştır.

¹⁵⁸Hablemitoğlu, a.g.e. s.76

¹⁵⁹ Devlet, N. (1985) Rusya Türkleri Milli Mücadele Tarihi(1905-1917) Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, s.98, Ankara.

Kongrede eğitim meseleleri dışında Orenburg Dini Müftülüğünün reform edilmesi gerektiğine karar verilmiştir:

1. Rusya'daki müftüler, Müslümanlar tarafından beş yılda bir seçilecektir.
2. Her müftülükte İslam hukukuna göre 3 ya da 6 kadı bir de hukukçu bulunacaktır.
3. Müslüman din adamlarıyla Hristiyan din adamları eşit haklara sahip olacaktır.
4. Yedisu ve Türkistan vilayetleri için ayrı bir dini müftülük kurulmalıdır¹⁶⁰.

Ufa Kurultayından bu yana Rus işgali altında yaşayan Müslümanların en büyük meselelerinden biride Dini-Ruhani kurumların ıslahı olmuştur. Müslüman din adamları, Hristiyan din adamları ile eşit haklar talep ediyorlar, Müslümanlar tıpkı Hristiyan ahalinin dini bayram tatilleri olması gibi dini bayramlarının tatil olmasını ve özgürce ibadet hakkı istiyorlardı ama Rus makamları bu istekleri görmezden gelip reddediyordu.

Bu kongrede siyasi, dini ve eğitim üzerinden kararlar alınıp maddeler üzerinde anlaşılmıştır. Kongrenin son günü olan 20 Ağustos günü alınmış olan kararlar:

1. İttifak-ı El Müslim Partisi Nizamnamesi ve programı üzerinde anlaşılmıştır.
2. İttifak'ın fikirlerinin hızla yayılması için biri Türkçe biri Rusça iki gazete çıkarılmasına karar verilmiştir.
3. Kongrenin oy birliği ile Novgorod'da yapılmasına karar verilmiştir.
4. Alınan kararlar hızlı bir şekilde yayınlanacak ve uygulanacaktır.
5. II. Kongreden alınan "İttifak" ile ilgili kararların oy birliği ile kabul edilmiştir¹⁶¹.

Kurultayda en uzun tartışılan konulardan biri de Müslüman İttifakı'nın gerçek bir fraksiya (parti) şekline dönüşmesi fikri idi. Aydınlar arasında hangi parti ile iş birliğine gidilmesi gerektiği konusunda tartışmalar bulunmaktaydı. Sonuçta Yusuf Akçura'nın teklifi olan liberal demokrat olan Rus Kadet partisiyle iş birliği yapılmasına karar verildi. Siyasal mücadeleye Rus partileri gibi birlikte mücadeleye atılmanın gereği bildirildi. İttifak-ı Müslimin adıyla ortaya çıkan parti, liberal-demokrat bir çizgideydi. Bu haliyle partinin programı da Kadet partisinin programına

¹⁶⁰Hablemitoğlu, a.g.e. s.77

¹⁶¹Hablemitoğlu, A.g.e. s 77-78.

yakındı. İş birliği kararı alınmasına rağmen partinin talepleri Rus makamlarınca kabul edilmemiştir¹⁶².

Kongre sonunda İmparatora iletilen istekler şunlardır¹⁶³:

1. Basında İslâmiyet'e aykırı olan görüşlerle mücadele edilmeli.
2. Molla, müftü ve şeyhülislamın halk tarafından seçilmesi ve din adamlarının mali durumunun ıslahı sağlanmalıdır.
3. Mektep ve medreselerin mollaların elinden alınarak, halkın idaresine verilmesi ve ıslah edilmesi gereklidir.
4. Din adamlarının maddi durumlarının düzeltilmesi için yapılacak teberrular ve vakıflar meselesi çözümlenmelidir.

Kongrenin ertesi günü nihayet İttifakı El Müslim partisi kurulmuş 15 üyelik komisyondan oluşan delegelerin başına Ali Merdan Topçubaşı getirilmiştir. 17 Ağustos'ta Duma'ya Kadet ile iş birliği içerisinde giren Müslüman-Türkler 25 koltuk kazanmış ancak bu koltukların kimisi doğrudan Kadet içerisinde kimisi ittifaktan olup fikir ayrılıkları yaşanmıştır.

III. Müslüman Türk Kongresi alınan kararlar bakımından Rus işgali altında yaşayan Müslüman Türklerin sorunlarını her açıdan ele alıp bu sorunlara çözüm üretmeye çalışan bir kongre olmuştur. Kurulan komisyonlar, alınan kararlar oldukça dikkate değer ve önemli kararlardır. Bu Kongreye kadar alınan Dini ve eğitim kararları aslında daha önceki kongrelerde de değinilmiştir ama bu kongre açısından bakmak gerekirse İttifak-ı El Müslim partisi ve nizamiyesi üzerinde anlaşılması ve bu partinin Duma Meclisinde bulunan partilerden olan Kadet partisiyle iş birliği yapması oldukça önemlidir. Her ne kadar III. Müslüman Türk Kongresinde, Pan-Türkist, Pan-Tatarist ve Pan-İslamist aydınların birlik mesajı vermesi alınan kararlarda bu şekilde gözükse de Kongre bittikten sonra aydınlar kendi bölgelerine döndüklerinde aslında hiçte öyle olmadığı görünüyordu. Kongrede, Duma Meclisinde Kadet Partisi ile iş birliği kararı alınmış olsa da Meclis zamanı geldiğinde

¹⁶² Baykara, H. (1975), *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Azerbaycan Halk Yay., s.259, İstanbul.

¹⁶³ Kurat, A. N. (1966). 'Kazan Türklerinin "Medeni Uyanış" Devri (1917 Yılına Kadar). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXIV, Sayı: 3-4. S.138-139, Temmuz.

ayrılıklar ortaya çıkmıştır. İsmail Gapıralı'nın “*Dilde Fikirde İşte Birlik*” sloganı sadece sözde kalmıştır.

3.2.5. IV. Müslüman Türk Kongresi

İlk Duma'da 25, İkinci Duma'da 36 sandalyeye sahip olan Müslüman Türk delegeleri, Üçüncü Duma'da 10 ve Dördüncü Duma'da 6 koltuk kazanmışlardır. Duma'ya girebilenlerin çoğu “*İttifakı El Müslim*” üyesi değil “*Kadetçiler*” ile işbirliği yapanlar olduğu görülmektedir. Buda “*İttifakı El Müslim'in*” başarısızlığını gözler önüne sermiştir. Ortada bir birlikte hareketlilik yoktu. Rus işgali altında yaşayan Müslüman Türkler 1914 yılına kadar her hangi bir toplantı yapmamışlardır. Bireysel çabalarla bir araya gelenler olsa da her hangi bir kongre olmamıştır. 4. Kongre öncesi Müslüman meseleleri ile ilgili hükümet nezdinde üç toplantı yapılmıştır. Bunların ilki: Rus Hükümetinin Rus Eğitim Bakanlığının Müslümanların eğitimleri nasıl olacak konulu toplantısıydı. Bu toplantıya İbrahim Akçurin, M. Ayaz Yenikiyev, Abdülkerim Yunusov gibi Rus hükümetine yakın kişiler katılmıştır alınan kararlar Müslümanların aleyhine olmuştur. İkinci toplantı Yabancı Dinler idaresi tarafından yapılan toplantıydı. Bu toplantıya katılanlar arasında Ufa kurultayına katılan imamlarda bulunmaktaydı. Dini idare İslami eseler Rusça ve Tatarca yayınlanması kararını almış olup Müftülüğün kontrolünü Müslümanlara vermemiştir. Sonuncu üçüncü toplantıysa yine Yabancı Dinler İdaresi tarafından organize edilse de bu toplantıya Kırım'dan, Kafkasya'dan ve diğer bölgelerinden çağrılan imamlar tarafından protesto edilmiş olup katılım olmamıştır. Müslümanlar, Orenburg Müftülüğünün kontrolünün kendilerine verilmemesini ve diğer Hristiyanlar ile eşit haklara sahip olmamalarını protesto etmişlerdir. Bu toplantı oldukça sönük bir toplantı olmuştur.

3 Haziran 1907 yılında yayımlanan İmparatorluk Manifestosunda belirtildiği üzere: ‘Duma meclisi Rus devletini güçlendirip yüceltmek amacıyla kurulduğu için ruhen ve manevi olarak Rus Duma'sı Rus olmalıdır.’. Müslüman-Türk delegelerinin seslerini duyurmaları ve istedikleri haklarını alma çabaları beyhude bir çabadır. 1907 ile 1914 yılları arasında Yusuf Akçura, Hüseyinzade Alibey, Mehmet Ağayev, Abdürreşid İbrahim gibi Rusya'da yaşayan Müslüman Türkler için önemli

şahsiyetler baskıcı Rus otoritesinden dolayı yurt dışında kaçmışlardır. 1907 ile 1914 yılları arası uzun bir sessizlik olmasının sebebi bu olmuştur. Bu yıllar içerisinde Müslümanlar bireysel olarak bir araya gelmeye çalışmışlardır. Bakü’de, Petersburg’da, Kazan’da, Bubi’de yapılan bu toplantılar daha çok mahalli olup yerel toplantılar olmuştur. Sadri Maksudi Arsal ve Fatih Kerimi gibi halen Rusya sınırları içerisinde olup yurt dışına kaçmak zorunda kalmamış olan aydınlar bir toplantı için çabalasalar da başarısız olmuşlardır. Rusya Müslümanları İttifakı artık dağılmıştı. Rusya Müslümanları İttifakı’nın dağılmasıyla birlikte, Rusya Türklerini üst düzeyde temsil eden tek merkez Duma Meclisindeki Müslüman Fraksiyonuydu. Başkanı Kutluğ Muhammedov, üyeleri: sekreter Abdürreşit Mehdiyev, Abdüllatif H. Bahterekov, M. Yusuf Caferov, G.H. Yenikevdi¹⁶⁴. Rus İmparatorluğu güdümündeki Fraksiyonun izin alabilmesi dünyanın o sırada 1. Dünya Savaşı arifesinde olması sayesinde olmuştur. Ruslar, savaşta Türkistan’dan yararlanmak istiyorlardı bunun içinde Türkistan’da yaşayan Müslüman Türklerin hoşnut edilmesi gerekmemişti.

Kongre şu şartlar altında toplanmasına müsaade edildi:

1. 15-25 Haziran tarihleri toplantı için uygundur.
2. Katılım sınırlı olacaktır.
3. Katılımcılar iç başkanlığına bildirilecek ve onay alınacaktır.
4. Kongre, Yabancı Dinler Dairesi tarafından takip edilip denetlenecektir.
5. Kongre siyasetten uzan dini ve ruhani konuların ıslahı için toplanacaktır bunun dışında hiçbir konu konuşulmayacaktır.

15 Haziran 1914’te Hasan Ata Muhammedov tarafından açılan kongreye Rusya’nın çeşitli bölgelerinden 40delege davet edildi. Bunların: 6’sı Duma üyesi, geri kalan delegelerden 3’ü Ufa’dan, 1’i Beleybey’den, 1’i Sterlibaş’dan, 3’ü Kazan’dan, 2’si Orenburg’dan, 1’i Kargalı’dan, 1’i Troyski’den, 1’i Simbirsk’den, 1’İrkutsk’dan 2’si Kırım’dan, 2’si Bakü’den 2’si Tiflis’den, 1’i Gence’den, 1’i

¹⁶⁴Hablemitoğlu, a.g.e. s.86.

Grozni'den, 2'si Uralsk'dan, 1'i Taşkent'ten, 1'i Türkistan'dan, 2'si Siri Derya'dan, 4'ü Petersburg'dan, 1'ide Pavlovdarsk'dan gelerek kongreye katılmıştır¹⁶⁵.

Üç komisyon oluşturularak çalışmalara başlanmıştır. Duma üyesi Bünyamin Ahtemov, Kafkasya ve Kırım müftülüklerinin Orenburg Müftülüğü'ne göre daha fazla haklara sahip bulunduğunu ve Mahkeme-i Şer'iyyenin ıslah edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sadri Maksudi (Arsal), konuşmasında 20 milyonluk bir topluluğa hizmet eden mahkeme-i şer'iyyeye yıllık sadece 6000 ruble tahsis edilmesini eleştirmiştir. Türkistan delegesi General Yenikiyev, Türkistan'daki Ruslaştırma taraftarlarının Müslümanların eğitimini engelleme yoluna gittiklerini, Kırgız delegesi Karatayev, Kırgızların 1868 yılından beri dinî idareden, mektep ve medreselerden mahrum olduklarını belirtmiştir. Kırım delegesi Mustafa Müftüzâde, Kırım Mahkeme-i Şer'iyyesi ile ilgili bir konuşma yaptı. Ayrıca hükümetin Müslümanlara ait mekteplerde fen derslerinin okutulmasına karşı olmasının sebebini anlayamadığını bildirmiştir. Toplantının sonunda din adamları ve bölge temsilcilerinden oluşan meclislerin açılması, Müslümanların mektep ve medreselerinin Eğitim Bakanlığından alınarak dinî idarelere geri verilmesi, dinî mektep ve medreselerin müstakil olması, cami ve medrese inşasına ruhanî idarelerin de katılması kararı alınmıştır. Kafkas Dinî İdaresi hakkında hazırlanan lâyiha'nın Duma'nın kış dönemi çalışmalarında Müslüman temsilcileri tarafından Duma gündemine konulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca mektep ve medreseler, vakıflar, vilâyet meclisleri, şer'î mahkemeler, müftü ve şeyhülislâmlar hakkında 119 maddelik bir lâyiha kabul edilmiştir. Bu maddeler arasında siyasî mahiyetteki tek talep, Türkistan ve Bozkır (Dala) eyaleti Kırgızlarına da (Kazak) Duma'ya temsilci gönderme hakkının tanınmasının istemesi olmuştur¹⁶⁶.

¹⁶⁵Hablemitoğlu, a.g.e. s.87.

¹⁶⁶ Türkoğlu, (2002) İsmail, 'Müslüman Kongreleri', TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.96-98, İstanbul.

Siyasi meselelere girilmekten kaçınılarak şu kararlar alınmıştır¹⁶⁷:

1. Müslümanlar Hristiyan bayramlarında dükkânlarını kapamak zorunda olmamalıdır ve Müslümanlar kendi bayramlarında dükkânlarını kapayabilmelidirler.
2. Müslüman dini idarelerinden alınıp adli idarelere devredilen nüfus işlemleri tekrar dini idarelere verilmelidir.
3. Dini nikâhta erkeğin sağlıklı olduğuna dair belge zorunluluğu olmalıdır.
4. Müslüman öğretmenler için Öğretmen Okulu açılmalıdır.
5. Türkistan, Kazak ve Kırgız Türklerine Duma meclisine temsilci gönderme hakkı tanınmalıdır.
6. Askerlik görevini yapan Müslümanların dini işlerini düzenleyen bir nizamname hazırlanmalıdır.
7. Camilere ait özel bir toprak verilmelidir.
8. Dini kitapların baskı hakkı Müslümanların kontrolündeki dini idarelere verilmelidir.
9. Kafkasya Müslümanları bir yere giderken serpuşlarını çıkarmak zorunda kalmamalıdır.
10. Yabancı ülkelerde eğitim görmüş öğretmenlere, öğretmenlik yapma hakkı verilmelidir.
11. Müslümanların çok olduğu bölgelerde Rus okullarında mutlaka İslam dinin öğretecek bir öğretmen bulunmalıdır.
12. Kazaklar ve Kırgızlar Orenburg dini idaresine tabi olmalıdırlar.
13. Müslümanların kendi dini bayramlarını özgürce kutlama hakkı ve Kurban Bayramı'nda özgürce kurban kesim hakkı olmalıdır.

¹⁶⁷Hablemitoğlu, a.g.e. s.87.

Alınan kararları özetlemek gerekirse:

- a. Müslümanların yaşadığı mahallerde, Müslümanların idaresinde mahalli meclisler kurulması
- b. Müslümanların idare ve kontrolünde Müftülük oluşturulması
- c. Müslümanların eğitimleri, Rus Eğitim Bakanlığından alınarak Müslümanların kontrolünde olan Müftülüğe verilmesi
- d. Dini mektep ve medreselerin müstakil yapıya sahip olması

Alınan kararlar ve istenilen şeyler Ufa Kurultayından beri talep edilen şeylerdir.

1. Dünya savaşı arifesinde yapılan 4. Kongrenin kararları görüldüğü üzere siyasi olmaktan çok dini kararlardır. Ruslar bu kongrenin toplanmasını Dünya Savaşı için askere ihtiyacı olduğu için izin vermişlerdir. Türk nüfusuna göre azınlık olan Ermeni ve Gürcülerin bile Duma Meclisindeki Devlet Şurasında temsilcileri var iken Müslüman Türklerin temsilcisi olmamıştır. Rus yanlısı Müslüman Fraksiyonunun yönetiminde yapılan son kongrede tutanak tutulmamış ve alınan kararlar yayınlanmamıştır. Tutanağı tutulmayan ve hiçbir yerde yayınlanmayan kararlar Duma meclisine ulaşmamış ve alınan kararlar havada kalmıştır¹⁶⁸.

Sonuç olarak dört kongreye baktığımızda Müslüman Türklerinin benliklerini kaybetmemek için ve Rusya sınırları içerisinde yaşayan Müslüman Türklerinin kalkınması için kararlar aldıklarını görüyoruz. Ruslar, Müslüman Türklerinde bir bilinç oluşup İmparatorluk karşıtı bir tavır almamaları için bu kongrelerde alınan kararları görmezden gelmiş ve bu kararların meclise taşınması engel olduğu gibi uygulanmasını da engellemiştir. Rusların, engellemelerinin yanı sıra ilk üç kongrede de “İttifak” üstünde durulsa da hatta İttifak Partisi nizamnamesi ve programı kararları alınıp yayımlansa da hiçbir zaman istenen ittifak yapılamamıştır. Bahçesaray’da birlik mesajı verenler hemen o toplantıdan bir ay sonra yapılan toplantıda birlik mesajından çok uzakta olmuşlardır. İçte Pan-Türkizm, Pan-İslamizm ve Pan-Tatarizm çatışmaları ve dıştaysa Rusların engellemeleri ile yapılan kongreler bir derde deva olamamıştır.

¹⁶⁸A.g.e. s.87

3.2.6. Birinci Umumi Müslüman Kurultayı

1917 yılına gelindiğinde kongreler düzenleyerek içte birlik mesajı verip kongreler dağılınca fikir ayrılıklarının iyice açığa çıktığı bir ortam görülür. Haziran 1907 tarihli manifestoda da belirtildiği üzere ‘Duma Ruhen Rus olmalıydı.’ Kongreden Duma’ya katılabilen delegelerin zaten sözlerini duyurup isteklerini meclisten geçirebilmeleri mümkün değildir.

1917 yılında Bolşevik Devrimi (Ekim Devrimi) gerçekleşmiştir. 1918-1922 yılları arası Kızıllar (Bolşevikler) – Beyazlar (Menşevikler) arasında bir iç savaş yaşanmıştır. Bu dönemde Müslüman-Türk kongreleri en son 1914 yılından yapılan dördüncü kongrenin ardından 1917 yılında Bolşevikler tüm toplanmalara etkinliklere izin verinceye kadar toplanamamıştır. Katılım çokluğundan aslında adı; *Beşinci Müslüman Türk Kongresi* olması gerekirken “*Umumi Müslüman Türk Kongresi*” şeklinde anılmıştır. 1917 yılı sadece kongreler yılı değil icraat yılıydı. Türkistan’ın kuzeyinde: Başkurt, Kazakistan bölgesinde: Alaş Orda, Özbekistan ve Kırgızistan bölgesinde Türkistan Milli Hükümeti hareketi ortaya çıkmıştır.

Yaklaşık 1000 kişinin katıldığı ilk Umumi Müslümanlar Kongresi'ne ayrıca; Letonya, Litvanya, Finlandiya, Polonya, Ukrayna gibi Rusya’ya bağlı ülkelerden yabancı azınlıkların temsilcilerinin katılımı bu konferansın tanındığını gösterir. Bu dönemde Rus devleti sınırları içinde yaşayan etnik azınlıklar birbirleri tarafından düzenlenen kongrelere katılarak birbirlerinin bağımsızlık hareketini tanıdıklarını ve desteklediklerini beyan etmişlerdir. Zeki Veli Togan'ın "*Hatıralarım*" adlı eserinde Ukraynalıların onlara desteğinden bahsetmiştir. Bu konferans kadın haklarına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine de dikkat çekmiş ancak diğer konular gibi bu konuda sonuçsuz kalmıştır. Bolşevik devrimden dört ay sonra toplanan toplantı aslında Kırım, Kafkas, Kazan, Başkurt, Kazak ve Türkistan Müslüman-Türklerinin son defa bir araya geliyordu. Toplantıya katılan Ali Merdan Topçubaşı, Ahmed Salihov (Kafkas Müslüman Türklerinin başkanı), Kazan âlimi Alimcan Barudi, ünlü Tatar filozof ve İslam bilgini Mûsâ Cârullah gibi geçmiş kongrelerden aydınların bulunduğu kongreden bir netice çıkmamıştır. Çünkü artık kongrelerin zamanının yavaş yavaş sona erdiği bu dönemde fiili mücadele başlamıştır. Bu kongrede 9 konu

ile ilgili komisyon kurulmuş ve bu konularda kararlar alınmıştır. Bu komisyonlar: Memleket idaresi komisyonu, işçi meseleleri komisyonu, Müslümanların yaşadıkları yerler ile ilgili komisyon, Kadın hakları komisyonu, İl kurultayları ile ilgili komisyon, askeri teşkilat komisyonu, din iş işleri meselesi komisyonu, maarif meseleleri komisyonu ve mahalli idareler komisyonu¹⁶⁹. Komisyon konuları özenle seçilmiş konulardı.

Memleket idaresi komisyonunda; Müslüman bölgelerinin kendi kendilerine bağımsız birer cumhuriyet mi yoksa muhtariyet mi? Olacakları meselesi tartışılmıştır. Rusya'da yaşayan Türk Müslümanları kendi ülkelerinde yaptıkları kongrelerde daha muhtariyet seçeneği tartışılmıştır. Bu komisyonda şu iki karar alınmıştır¹⁷⁰:

1. Milli esaslara dayanan bir muhtariyet kararı alınmıştır.
2. Kurulacak muhtariyetler, birer halk cumhuriyeti olacaklardır ve muhtariyetlerin bağlı olacağı Bütün Rusya Müslümanlarına ait bir merkez kurulacaktır.

İlk komisyonda çıkan kararda: Her Müslüman bölgesi, Rus devleti altında birer muhtariyet olan halk cumhuriyetleri kuracaklar ve her biri Müslümanları temsil eden bir ortak merkeze bağlı olacaktı. Elbette bu kararın hiçbir şekilde bağlayıcı ve kapsayıcı yanı yoktu.

Bu kongrede kültür ve eğitim ile ilgili kararlar alınmıştır. İşte bu kararlar¹⁷¹:

1. Eğitim Müslümanların kontrolü ve idaresi altındaki kurumlarda olacaktır.
2. Müslüman okulları acil bir şekilde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Sadece Müslüman şehirlerinde değil köylerde de yaygın olmalı ve Müslümanların azınlık olduğu şehirlerde dahien az bir tane Müslüman Okulu açılmalıdır.
3. Ana dilde eğitim zorunlu olacaktır. İlk ve ortaokullarda anadilde eğitim alacak olan çocuklar bir sonraki aşamaya geçtiğinde ana dilde eğitimin yanında Rusçayı ders olarak görecekler.

¹⁶⁹Hablemitoğlu, a.g.e. s.93.

¹⁷⁰A.g.e. s.93

¹⁷¹A.g.e. s.93

4. Müslüman okullarında eğitim görüp mezun olan öğrenciler sınavsız bir şekilde Rus okullarında okuma hakkı olacaktır.
5. Müslümanların kontrolü ve idaresinde öğretmen okulları açılacaktır. Müslüman öğretmenler, Rus öğretmenler ile eşit haklara sahip olacaktır. Rusya dışında öğretmenlik eğitim almış öğretmenler, Müslüman okullarında öğretmenlik yapabilecektir.
6. Tutuklu öğretmenler derhal serbest bırakılmalıdır.

Görüleceği üzere Müslümanlar, kongreler yapılmaya başlandığı günden bu yana Rus kontrolünden bağımsız Müslümanların idare ve kontrolünde bir eğitim ve öğretim programı istemişlerdir ve bu yönde kararlar almışlardır.

Rus toprakları içerisinde yaşayan Müslümanları temsil eden müftünün Rus kontrolü ve idaresinde olmasından memnun olmayan Müslümanlar bu kongrede dini ve idare işleri komisyonunda kararlar almışlardır¹⁷²:

1. Müftü, Ruslar tarafından değil Müslümanlarca belirlenmiş kişiler tarafından oy birliği ile işini ehli olan biri seçilmelidir.
2. Bütün Rusya Müslümanlarının temsil eden bir idari merkez kurulmalıdır.
3. Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmamalı, İslam'a geçene kolaylık sağlanmalı.
4. Dini mahkemeler Rusça değil, Türkçe ve Tatarca yapılması gerekmektedir. Ruslar dini mahkemelere müdahale etmeyi bırakmalıdır.
5. Vakıf arazileri düzenlenmesi yapılmalı, müftü ve kadıların maaşları düzenlenip iyileştirilmelidir.
6. Müslüman din adamları ile Hristiyan din adamları eşit haklara sahip olmalıdır.

Alınan dini kararlarda tıpkı eğitim kararlarında görüleceği üzere bağımsız bir din işleri planlanmıştır. Müslüman meselelerinin yalnızca Müslümanları ilgilendirdiğine ve konuda Rusların söz hakkının olmadığına karar verilmiştir.

¹⁷²A.g.e. s. 93-94

Kongrede, Müslüman işçilerin yaşıyan koşulları ve nasıl koşullarının iyileştirileceği tartışılmıştır ve şu kararlar alınmıştır¹⁷³:

1. İşçilerin hakkı aksatmadan günü gününe ödenecektir.
2. İşçiler, çalışma saatleri dışında çalıştırılmaya zorlanmayacaktır.
3. Müslüman kadınları ve Müslüman kızları zararlı işlerde çalışmayacaktır. Çalıştıkları işler denetlenecektir.
4. Müslümanların çalıştığı yerlerde mescit olmak zorundadır.
5. Müslüman işçilerin dini bayramlarda izin hakkı olmalıdır.
6. Müslüman işçiler, Müslüman olmayan işçiler gibi aynı ve eşit eğitim, sağlık, izin süresi gibi haklara sahip olmalıdır.

Kongrede çalışma koşullarının İslami kaidelere göre uygun olması amaçlanmıştır.

Müslümanların yaşadıkları yerler ile ilgili konuların konuşulduğu komisyonda Rusların, hiçbir hukuki gerekçe göstermeden zor el koyduğu verimli araziler hakkında kararlar almışlardır.

1. Ruslar tarafından zorla alınan verimli araziler Müslümanlara geri verilecektir.
2. Müslümanların kendine ait arazilerinin olma hakkı olmalıdır ve arazi gelişi güzel Rus tarafından haksız el koyulmamalıdır.
3. Müslümanların özgürce toprak alım-satım hakkı olmalı. Hayvanlarını özgürce otlatma hakkı olmalıdır.
4. Dini idarelerinin kendilerine özel arazileri olmalıdır.
5. Müslüman köylerde yaşayan halk bir araya gelip bir cemiyet kurulmalıdır. Bu cemiyet arazilerin korunup muhafaza edilip verimli kullanılması için çalışmalıdır.

Müslümanlar, ellerinden zorla alınan verimli toprakları geri istemişlerdir ve özgürce arazilerini ekip biçmek ve hayvanlarını özgürce otlatmak istemişlerdir.

I. Umumi Müslüman Türk Kongresinde alınan kararlar arasında o dönem açısından bakıldığında Kadın hakları ile ilgili kararlar alınması oldukça ilginç olmuştur. İsmail Gaspıralı'nın kız kardeşi gibi kadın mektebi açan ve kadınların

¹⁷³A.g.e. s.93.94

sosyal hayata dâhil edilmesi üzerine çalışmalar yapan aydınların olduğu gibi buna karşı çıkanlarda vardır. IV. Kongrede olduğu gibi evlilik üzerine alınan kararlarda damat tarafından sağlık raporu alınması kararını destekleyenlerin yanı sıra kararına karşı çıkanlar çok olmuştur. Kadınların çalışma hakkı, çok eşlilik gibi pek çok konunun tartışıldığı komisyonda şu kararlar alınmıştır¹⁷⁴:

1. Şeriatla kadın erkek eşittir.
2. Kadınların seçim yapabilmesi şeriata göre uygundur.
3. Evlilik rızaya dayalı olması, kadının eşinden ayrılma hakkı.
4. Evlilikte damat tarafının doktor tarafından verilmiş sağlık raporu.
5. Kadınlar şeriat kaidelerine uygun işlerde çalışma hakkı.
6. Erkekler ikinci eşi alma hakkına sahiptir ama ilk eşi erkekten ayrılırsa (üzerine eş istemezse) erkek eşine nafaka ödeyecektir.

Bu komisyonda 2. madde ile kadınlara, seçme ve seçilme hakkından seçme hakkı verilmiş oldu, 3. Madde ile boşanma hakkı verilmiştir. Kadınlara bu komisyonda sadece çalışma hakları değil o dönem için oldukça ilerici bir karar olarak seçim hakkı ve boşanma hakkı verilmiştir. 1. Umumi Müslüman Türk Kongresindeki komisyonda alınan kadın hakları ile ilgili karar dönemine göre oldukça ilerici kararlar olmuştur¹⁷⁵.

Rus işgali altındaki Müslüman topraklarında yapılan kongrede askeri teşkilatlanma ile ilgili başlıca şu kararlar alınmıştır¹⁷⁶:

1. Askerlik kurulacaktır.
2. Savaş bittikten sonra askeri teşkilat oluşturulacaktır.
3. Oluşturulacak olan askeri teşkilat tamamen Müslümanların kontrolü ve idaresinde olacaktır.

Kongredekiler askeri teşkilatlanma için alınan kararları oy birliği ile Rus harbiye nezaretine bildirme kararı almışlardır. Rus harbiye nezareti böyle bir kararı

¹⁷⁴Hablemitoğlu, s.103, 104, 105.

¹⁷⁵A.g.e. s.103, 104, 105.

¹⁷⁶A.g.e. s.103.104.105.

kabul etmesi mümkün değildir. Ruslar için Müslümanların idaresi ve kontrolünde olan bir Müslüman ordusu bir tehditti.

Kongrede son olarak Milli bir Şura kurulması kararı alınmıştır. Gelecek anlamında pek bir işlevi olmayacak olan Milli Şura kararları şunlar olmuştur¹⁷⁷:

1. Rusya topraklarında yaşayan bütün Müslümanlar tek bir çatı altında toplanıp ortak hareket edeceklerdir.
2. Ortak hareket için her bir Müslüman bölgesinden temsilciler seçilecek ve bu temsilciler Milli Şura’da bölgelerini temsil edeceklerdir.
3. Otuz üyeden oluşmasına karar verilmiştir:
 - a. Türkistan, Buhara, Hive’den yedi, Kafkasya’dan beş, Kırım’dan iki, Kazakistan’dan beş, Litva Tatarlarından bir, Sibirya Tatarlarından on.
 - b. Her bir bölge seçimlerini kendi içinden bağımsız bir şekilde yapacaktır.
 - c. Seçimlere kadınlarda katılacaktır.
4. Kurulacak ortak hareket meclisine “Milli Şura” adı verilmiştir.
5. Bütün Rusya Müslümanları Milli Şura’ya tabi olacaktır.
6. Milli Şura’da 12 kişilik bir başkanlık komitesi oluşturulacaktır.
7. Başkanlık komitesi Milli Şura’yı ve temsilcileri denetleyecektir.
8. Milli Şura merkezi Rus hükümeti merkezi olacaktır. Şura’ya bağlı diğer yerlerin kendi merkezleri olarak istediği yeri seçme hakkına sahiptir.
9. En kısa sürede II. Kongre toplanacak ve bu kongreyi organize etme görevi Milli Şura’ya ait olacaktır.
10. Yapılacak olan kongrenin adı Milli Şura Kongresi olacaktır.

1917 yılı içinde gerçekleşen kongrede gerçekten o döneme göre radikal kararlar alındı. I. Kongrenin ön gördüğü “Birlik” kararını uygulamak yerine Müslüman Türk halkları kendi başlarına hareket etmeyi seçmişlerdir. 1918 yılına gelindiğinde “Muhtariyet” amacı bağımsızlık amacına dönüşmüştür. Müslüman

¹⁷⁷Hablemitoğlu, s. 106-107.

Türklerin birbirinden bağımsız hareket etmeleri sonucu Milli Şura kendi kendini fesh etmiştir¹⁷⁸.

3.2.7. İkinci Umumi Müslüman Türk Kongresi

Çeşitli kaynaklar bu kongreye Umumi Müslüman Türk Kongresi denmesinin doğru olmayacağını söyler. Çünkü bu kongrenin toplandığı dönemde Başkurdistan’da Başkurtlar, Kazakistan’da Alaş Partililer kendi yurtlarında meclis açmış olup artık bağımsızlık ateşini yakmışlardı.

Kongrenin toplanması her açıdan sıkıntılı olmuştur. Öncelikle kongreye çağırılması planlanan Müslüman Türk aydınları çağrıya cevap vermemişlerdir. Örnek vermek gerekirse: Başkurt Muhtariyet’inin ilk başkanı olacak olan Zeki Veli Togan’da kongreye davet edilen aydınlardandı ama “*Hatıralarım*” adlı eserinde görüyoruz ki kongre çoğu Müslüman Türk bölgesi için yok hükmündedir. Togan, yazılı olarak Kongreye katkısını sunmuş olsa da tüm dikkatini ve enerjisini Başkurt Bağımsızlık hareketi için vermiştir. Bir başka örneği olarak Mustafa Çokay’da gene Togan gibi Kongreye ilgi alaka göstermemiş onun yerine Türkistan’ın bağımsızlığı için mücadele etmiştir. O ve arkadaşları Alaş Muhtariyetini kurup bağımsızlık mücadelesi vereceklerdir. Azerbaycan bölgesinden aydınlarda İkinci Umumi Müslüman Türk Kongrelerine katılamayacak kadar meşguldüler. Azerbaycan Türkü aydınlar, seslerini duyurmaya çalışırken bir yandan da Kafkasya’da Rus destekli Ermeni sorunuyla mücadele ediyorlardı. Örneklerde görüldüğü üzere Müslüman Türk aydınları, bulundukları bölgelerde, bölgelerinin sorunları meşguldüler ve artık kongrelerin bir işe yarayacağına dair bir inanç kalmamıştı. Kongre’nin nerede yapılacağı muammaydı en sonunda çoğunlu kararıyla Kazan’da yapılır. Kongreye ağırlıklı olarak İdil-Ural bölgesinden, Kazan bölgesinden, Sibirya bölgesinden katılım olur ve ağırlıklı olarak Tatar aydınları katılabilmıştır. Kongre ne Pan-İslamist ne de Pantürkizm ağırlıklıdır kongrede ağırlıklı olan akım Pan-Tatarizm’dir. Rusların engellemeleri dışında artık yapılan kongrelerin Müslüman Türkler nezdinde bir değeri kalmamıştır.

¹⁷⁸Hablemitoğlu, s.111.

İkinci Umumi Müslüman Türk Kongresi, kongrelerin sonuncusudur. Ufa Kurultayından bu yana Rus işgali altında yaşayan Müslümanların, Müslüman Türklerin istekleri aynıdır. Müslüman Türkler, bir zamanlar atalarına ait olan toprakları onlardan zorla alan Hristiyanlardan ayrıcalık talep etmemiş eşit haklar talep etmişlerdir. Dini hürriyet isteklerinin yanı sıra Ufa Kurultayından sonraki yapılan kurultaylarda milli isteklerinde yer aldığını görüyoruz. Ufa Kurultayı, Rızâeddin Fahreddin gibi Pan-İslamist aydınların öncülüğünde Pan-İslamist ağırlıklıysa da Ufa'dan sonra yapılan kurultaylarda Pantürkizm akımının etkisini görüyoruz. İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ali Merdan Topçubaşı gibi önde gelen Pantürkizm akımı temsilcileri kurultaylarda etkili olmuşlardı. İmparator, Duma Meclisini açarken: “Он должен быть русским по духу¹⁷⁹” yani Ruhen Rus olmalı diye bir ifade vermiştir dönemin Rus gazetelerine. Bu açıklama dahi sadece Rus işgali altında yaşayan Müslüman Türklerin değil diğer tüm azınlıklarının yaptıkları kurultayların, kongrelerinin Ruslar gözünde hiçbir değeri olmadığını gösteriyordu. Rus İmparatorluğu içerisindeki en kalabalık azınlık olmasına rağmen Türklerin Duma meclisinde Türk temsilciliklerinin olmamasına rağmen Kafkasya'da bulunan Ermenilerin ve Gürcülerin Duma Meclisinde temsilciliklerinin olması durumu gözler önüne serer.

Bu kongre hakkında İshakov şöyle yazıyordu: “Kongre kendisini ancak İdil-Ural Türklerinin Kongresi olarak kabul etmeliydi çünkü Kafkasya, Kırım, Türkistan, Kırgızistan temsilcileri kongrede bulunmadılar¹⁸⁰.” Bir başka kaynaktan İndus Tagirov şunu yazar: “Rus Çarlığının 1917 yılının yazına doğru yıkılmasıyla orta çıkan durum gösterdi ki federalistler (çok az bir istisnaıyla) ikinci kongreye katılmaktan vazgeçtiler ve kendi bölgelerinin genel problemlerini çözmeyi tercih ettiler. Bu yüzden Kongre Moskova'da değil de Kazan'da toplandı¹⁸¹. Diğer bir araştırmacı Usmanova böyle bir seçimi temellendirmeye kalkışıyor:

“1917 yılı İlkbahar-Yaz arası oluşan sorunlar ve onların cevaplarının arayışında bir dizi sebeplerden dolayı kongreler tüm Müslümanların sorunlarını çözme düzeyinden, her halkın kendi sorunlarını çözme seviyesine

¹⁷⁹ Ruhü Rus olmalı.

¹⁸⁰ Salavat İ. (2004). *Rus Müslümanları ve 1917-1918 Devrimi*, s.237.

¹⁸¹ Tagirov I. (1997). *Sovyetlerin İktidar Mücadelesinde*, (Volga Bölgesi Ulusal Kurtuluş Hareketi, Urallar, Temmuz 1917 - Mart 1918), s.23.

taşınmış oldu. Bunun en önemli sebebi Kazan kongreleri, onların kabul ettikleri çözümler ve bu çözümler arasında öncelikle M. K. A (Milli Kültürel Avtonomi)'nin ilanı oldu¹⁸².”

Kongre’de dini olarak alınan kararlar diğer kongrelerde alınan kararları aynısıydı özetlemek gerekirse:

1. Müslümanlara dini hürriyet verilmesi,
2. Müslümanlara, tıpkı Hristiyanların sahip olduğu özgürce ibadet etme hakkı, özgürce dini bayramları yerine getirme hakkı verilmesi,
3. Orenburg Müftülüğü Müslümanların kontrolünde olmalı ve Ruslar, Müslümanların işlerine karışmamalı,
4. Müslüman çocuklarının eğitiminden yalnızca Müslümanlar sorumlu olmalı.

Yukarıda görüldüğü gibi talepler Ufa kurultayından bu yana Rus makamlarından talep edilen taleplerin aynısıydı.

İkinci kongre çalışmasına ilişkin olarak B. F. Sultanbekov şöyle yorum yapmıştır:

“Kazak ve Kafkasyalılar katılmayı reddettiler. Her şey gösteriyor ki, bazı bölgeler kendi devletsel problemlerini kendi başlarına çözmek çabasıındaydılar. Kazan Kongresi Genel Müslüman Kongresi olarak adlandırılmaya devam ediliyordu ise de kongrede tartışılan problemlerin İdilUral ve Ural çevresi sorunları üzerine olduğu görülyordu¹⁸³.” Nadir Devlet yazıyor ki: *“Bu nevi siyasi, ekonomik, sosyal sıkıntılar sürerken Türkistan Türkleri de kendilerine bir çıkış yolu aramaya başlamışlardı. Kazan’da Harbi Şura, Din Adamları ve II. Bütün Rusya Müslümanları kurultayları aynı tarihlere rast gelmişti. Aslında bu önceden planlanmış bir durum olmayıp, anlaşılan o dönemde Kazan her üç kongre için de en uygun yer addedilmişti. Her üç kurultayın da aynı tarihlere rastlaması ise Rusya’daki siyasi gelişmelerin her kesimi acilen bir takım kararlar almak için toplanmaya mecbur etmesinden kaynaklanıyordu.”*

İkinci Umumi Müslüman Türk Kongresi katılımcılara bakıldığında ağırlıklı olarak İdil-Ural ve Sibiryâ bölgesinden katılımcılar yoğunluktaıydı. Bu yüzden burada alınan kararlar Umumi olmaktan ziyade bu bölgede yaşayan Türk-Tatar uyrukluları ilgilendiren kararlardır. Elbette bu kongrede gene dini ve ruhani özgürlük

¹⁸²Usmanova D.M. (2001). *Ulusal Devletin Kendi Kaderini Tayini Konuları*, s. 171-172.

¹⁸³Sultanbekov B.F. & Kharisova L.A., Galyamova A.G. (1998). *Tataristan Tarihi XX. Yüzyıl 1917-1995*, s. 18.

ve eşitlik talebi olmuştur bunun yanı sıra İdil-Ural ve Sibirya bölgesi için kararlar alınmıştır.

Siyasi olarak bu kongrede alınan en büyük karar İdil-Ural Muhtariyet ilanı olmuştur. Kazan'da ağırlıklı İdil-Ural ve Sibirya bölgesinden toplanan aydınlar, bu kongrede bir ulusal meclis toplanması kararını almışlardır. Katılımcılarının ağırlıklı olarak İdil-Ural, Sibirya bölgesinden olan Kongrede alınan bu karar şaşırtıcı değildi.

I. Umumi Müslüman Türk Kongresi Ardından II. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı ile kurultaylar dizisi son buldu. Kurultayın son toplantısında, *İçki Rusya (İdil-Ural) ve Sibir Müslüman Türk-Tatarların Milli Medeni Muhtariyeti* ilanı edildi. Muhtariyetin esaslarını kaleme almış olan *Sadri Maksudi* reis olarak seçildi. Bu, Kazan Türklerinin bütün Rusya Türklerini birleştirmek iddiasında henüz havlu atmadıklarının göstergesi idi¹⁸⁴. Zeki Veli Togan “*Hatıralım*” adlı eserinde İdil-Ural Muhtariyeti ilan edildiğinde eğer Başkurt hareketi başarılı olsaydı İdil-Ural Muhtariyeti ile birleşmeyi düşünüyorduk şeklinde yazmıştır. Umumi Başlayan 2. Kongre, bölgesel bitmiştir.

1917 Tarihi artık Milli Kongreler tarihiydi. Başkurtlar, Kazaklar (Alaş Orda), Türkistan Milli Hareketi gibi milli kongreler düzenlenecektir.

Bu dönemde Rusya'daki işgal altında yaşayan Türkler arasında bir birlikten bahsetmek hayli zordur. Her bölge sorunlarını tek başına çözmek eğilimi içine gitmişti. Ayrıca, aynı etnik grupların içinde de çeşitli siyasi akımlar baş göstermişti. İdil Ural'da sosyalizme meyledenlerin dışında Zeki Velidi (Togan) liderliğinde “*Başkurtçuluk*” hareketi başlamıştı. İşte Kazan'daki kurultaylar bu şart ve atmosferde toplandılar¹⁸⁵.” Yukarıda çeşitli kaynaklardan alınmış alıntılarda görüldüğü üzere birinci kongreden sonra yapılan ikinci kongreye bir Umumi Müslüman Türk Kongresi demek mümkün değildi zira Müslüman-Türk aydınları artık bir sonuca varamayan kongrelerden umutlarını kesip yurtlarına dönüp yurtlarında kendi ulusal meclislerini toplayarak bağımsızlık ateşini yakmışlardı. Ayrıca Türkistan dışında Azerbaycan'da Bakü Milli Komitesi bulunmaktaydı. Bakü, toplantıya Azerbaycan'dan temsilci olarak M.E. Resulzade'yi yollamıştır. Kazakistan'dan ise 8 Kazak delege gelmiştir. Bu delegeler temsilci düzeyinde olup hem Umumi Müslüman Türk Kongresini tanıma hem de Kazakistan'da yakında başlayacak olan Alaş Hareketinin tanınması için çalışmışlardır.

¹⁸⁴ Tamurbek D, *Sovyet Tataristanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 175-179;

Nadir D, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi -1917-1919), s. 127-136, 181-188. İstanbul, 1998,

¹⁸⁵ Devlet, N. (1998), ‘1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi –(1917-1919)’, s. 13, İstanbul..

4. SONUÇ

1905 Rus İhtilali sonucu tamamen imparatorun kontrolünde Duma Meclisi açılmıştır. II. Nikolay'ın Duma Meclisi için "Ruhen Rus olmak" zorunda şeklindeki yorumu Duma Meclisinin Rus olmayan azınlıklar için bir şey vaat etmediğini açıkça gösterir. Her ne kadar Duma Meclisine katılan Rus olmayan halklar seslerini duyuramasalar da yaptıkları kongreler ve toplantılar ile bir araya gelmiş ve birlik mesajı vermişlerdir.

Tıpkı diğer azınlıklar gibi Müslüman Türklerde bir araya gelerek kongreler yapmışlardır. Bu kongrelerde bir araya gelen Türklerin Ruslaştırma ile mücadele ettiklerini ve bu kongrelerinde alınan kararların ağırlıklı olarak Rusların Ruslaştırma siyasetine karşı alınmış kararlar olduğunu görüyoruz ancak bu alınan kararlar ile bir yere varılmamıştır.

Bir araya gelinmesine rağmen başarılı olunmamasının başlıca sebepleri:

1. Fikir birliğinin olmaması

Bir araya gelen kişiler her ne kadar İslam çatısı altında bir araya gelseler de her biri farklı bir mezhepten olmaları yanı sıra bir araya gelenlerin ideolojik olarak görüşleri farklıydı.

2. Rusların kongreleri görmezden gelmesi

Ruslar sadece birinci dünya savaşı arifesindeyken onların denetimi altında yapılan kongreyi ciddi almışlardır bunun sebebi de savaşta savaşacak insanlara ihtiyaç olmasıydı onun dışında yapılan hiçbir kongreyi tanımamış hatta Türklerden daha azınlık olmasına rağmen temsilci bulunduran milletlerin aksine Türkler temsilci bile bulunduramamıştır.

3. Alınan kararları uygulayacak bir ortamın olmaması

Kongrelerde alınan kararlar oldukça güzel kararlar olmuştur ama bu alınan kararları uygulayacak bir ortam yoktur.

Müslüman Türk kongrelerinden alınan kararların havada kalmasının sebebi Rusların bu kararları tanımamasının yanı sıra kongrelerde içte birlik mesajı verilse de dışta hiç öyle olmamasıdır. Kongreye katılan aydınların kimi Pan-İslamist, kimi Pantürkizm, Kimi Pan-Tatarizm ideolojilerinden olup ortak bir çatı altında buluşamamışlardır. İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikir ve işte birlik" sözünün uygulanabilmesi mümkün gözüküyordu.

Kongrelerden sonra meclise katılanlar arasında fikir ayrılıkları iyice açığa çıkmıştır. Duma Meclisine birlikte katılan Ali Merdan Topçubaşı ile Yusuf Akçuralı'nın farklı partiler ile mecliste vekil olmaları buna güzel örnektir. İsmail Gaspıralı'nın mektuplaşmalarında görüldüğü gibi aslında hiçte bir ortak hareketlilik söz konusu değildi. Müslüman Türk kongrelerinden nihai kararlar çıkmamıştır. Bunun en büyük sebebi elbette Rusların buna izin vermemesiydi. Bunun yanında bu kararların uygulanabilmesi için gerekli ortamın olmamasıydı.

4. Rusların İslam'ı ve Müslümanları kendi kontrolleri altında tutmak istemeleri

Ruslar, Müslümanların refahını kalkınmasını hiçbir zaman istememiş, İslam'ı kendi emellerine alet edip kontrol altında tutabileceği bir Müslüman tebaa yaratmak istemiştir işte bu yüzdendir ki Ruslar, kongreleri engellemeye çalışmış ve bir şekilde yapılan kongrelerde alınan kararların uygulanamaması için her şeyi yapmışlardır.

Yapılan dört Müslüman Türk kongresinde alınan kararların uygulanamaması sonucu her bir Müslüman Türk bölgesi kendi bölgelerinde kongreler toplamaya başlamıştır. Kaynaklarda I. Umumi Müslüman Kongresi olarak geçen kongrenin yapıldığı sırada hem Başkurtlar hem Kazaklar hem de Türkistanlılar kendi kongrelerini toplamışlardır. Bu kongrelere değinilirken görüldüğü gibi Türklerin bağımsız olma seçeneği dışında muhtariyet seçeneği üzerinde de durulması dikkat çekicidir. Bu kongrelerin sonucundan bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Başkurt

Bağımsızlık Hareketi, Alaş Orda Hareketi, Türkistan Milli Hükümeti gibi hareketler, Rusların iç savaşı döneminde iç savaştan yararlanıp bağımsız olmaya çalışmışlardır ama iç savaş bittikten sonra üzerlerine gelen güçlü Rus ordusuna karşı hiçbir şey yapamamışlardır.

Alaş Orda, Başkurt ve Türkistan Milli Hükümeti hareketinden sonra Korbaşılar hareketini görölür. İlk başta ortak bir çatı altında toplanmamış olan Korbaşılar, Enver Paşa'nın gelişiyle tek bir çatı altında toplandıkları ve önemli başarılar elde ettikleri görölür ancak bu hareketin sonu hüsrana ile bitmiştir. Sonuç ne olursa olsun bu mücadeleler, Ruslaştırma siyasetine ve Rusların ağır müdahalelerine rağmen Türkistanlıların Türklük kimliklerini koruma mücadelelerini ve Türkistanlıların bağımsızlık isteklerini göstermiştir.

Sonuç olarak 1905 ihtilali ve sonrası açılan Duma Meclisi, Rus topraklarında baskı devrinin bittiği ve Rus topraklarında yaşayan her halkın özgürce hareket edebilecekleri şeklinde yorumlanmıştır. Ancak kısa sürede bunun böyle olmayacağı ortaya çıkmıştır. Tıpkı Rus topraklarında yaşayan diğer azınlıklar gibi Müslüman Türklerde bir araya gelip kongreler yapmak için izin istemişler ama çoğu sefer ilk seferde izin alamamış, izin almak için uğraşmak zorunda kalmışlardır. Müslüman Türk kongrelerinde alınan kararlar ağırlıklı olarak Rusların Ruslaştırma siyasetine karşı alınmış kararlar olarak görünse de; kadın hakları gibi o dönem için oldukça ileri sayılan kararlar alınmıştır ancak bu kararların uygulanamamıştır. Kongrelerde birlik mesajı verip, kongre bitince fikir ayrılıklarının iyice ayyuka çıkması kongrelerin itibarını zedelemiştir bu yüzden 1. Umumi Türk Kongresi olarak geçen kongrede yeteri kadar katılım sağlanamamıştır. Kongreye katılmayanlar kendi bölgelerinde bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Başkurt Bağımsızlık Hareketi, Alaş Orda Hareketi, Türkistan Milli Hükümeti hareketi, Rus iç savaşını fırsat bilerek bağımsızlıklarını ilan etseler de başarısız olmuşlardır. Bu hareketlerin başarısız olmasından kısa bir süre sonra ise Korbaşılar hareketini görüyoruz. Bu hareketinde sonu diğerleri gibi başarısızlık olmuştur. Her ne kadar mücadeleler başarısız olsa da tarihsel sürece baktığımızda Türkistan'ın Rus işgali karşısında kimliğini ve benliğini korumak için mücadele edip direndiğini görürüz.

KAYNAKLAR

- Abraham A., (1988) *The Revolution of 1905: Russia in Disarray.*, p. 111-126. Stanford, USA: Stanford University Press.
- Acar, K. (2008). *1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi, Divan Disiplinler Arası Çalışma Dergisi cilt 13 sayı 24, s. 79-98.*
- Acık, F. *Yaş Türkistan Dergisinde Dil Meseleleri*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, s.36-37, Teknikokullar, Ankara.
- Adik, (1999). *Azerbaycan'ın İstatistik Göstergileri (Statistical Yearbook of Azerbaijan)*, s.358-359, Seda Neşriyatı, Bakü.
- Adjutant, K.P. (1885). *Genel Adjutant K.P.'nin tüm konuları kapsayan raporunun taslağı von-Kaufman Ve Türkistan Genel Valiliği bölgelerinde şehir yönetimi ve organizasyonu hakkında 7 Kasım 1867 - 25 Mart 1881*, p. 10-41, Petersburg: Askeri matbaa.
- Akça, G. & Vurucu İ. (2017). *Savaş ve Toplum: Savaş Üzerine Yazılar*, s.254-263, Eğitim Yayınevi.
- Akdes, N. K. (2014). *Rusya Tarihi/ Başlangıcından 1917 Yılına Kadar*, s.389-400, İstanbul.
- Allworth, E. (1967) *Central Asia: A Century of Russian Rule*, p.194-202, New York: Columbia University Press.
- Armstrong, T. (1975). E. Yermak'ın Sibirya'daki Kampanyası: *Belgelerden Bir Seçki*, s.40, Londra: Hakluyt Derneği.
- Aytmatov, C. (1998) *Teniz Calagay Cugirgen Targıl Tobet*, s.199-210, Almatı.
- Batırhanov, G. (1997). *Kazakistan'da Misyonerlik Siyaseti*, (basılmamış doktora tezi), s.50, Almatı.
- Baykara, H. (1975), *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, s.259, Azerbaycan Halk Yay., İstanbul.
- Bennigsen A. & Quelquejay, L. C. (1997) *Step'te Ezan Sesleri* s.1-57, Ankara.
- Bennigsen, A. (1986), *Çarlık ve Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türkler*, Çeviren: K. Aytaç, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, No.41, s.160-167.
- Bigi (1906) *Rusya Müslümanları İttifakı'nın Nizamnamemsi*, s.172, Petersburg.
- C. L. Quelquejay, *Azerbaycan'da İslâmiyet'in Durumu*, çev. Nurseli İçgöz, ODTÜ yayınları, s. 6, Ankara, 1986.
- Çay, A. M. (2009). *Türkiye Dışı Türk Tarihi Orta Asya'da Türkler*, s3, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.
- Çelik, M. B. (2009). *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*. Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, s.34, Sakarya.
- Çitil, R. (2015) *İsmail Bey Gaspıralı'nın Ali Merdan Topçubaşı'na Yazdığı Mektuplar*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/3 s. 1022-1054, s. 1022-1054.
- Deliömeroğlu, Doc. Dr. Y. *'Başkurt İsyanları'*, s.428-429.
- Devlet, N. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi -1917-1919)*, s.113, İstanbul.
- Devlet, N. (2011) *Unutturulan Türkçü, İslamcı, modernist: İsmail Gaspıralı*, s.161, 20.01.2011.
- Devlet, N. (2014) *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.76-98, Ankara.

- Egamberdiyev, M. (2005). *Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)*s.106, Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü, Kazakistan.
- Ercülasun G. K. (2008). *Seyahatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı(1854-1917)*, Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 26.
- Glushchenko E.A. (2010). *Orta Asya'da Rusya: Fetih ve Dönüşüm*, s152, Moskova.
- Gofman, Y. *Ustav Pravoslavnogo Obşestva*, (1917). “*Turkistanskije Vedomosti Gazetesi*” ,No:5, s.28.
- Gramenitskiy S.M. (1896). *Türkistan bölgesinde halk eğitiminin gelişimi üzerine deneme*, s.1, Taşkent.
- Güngör, T. (2018). *Buhara Emirliği Üzerinde Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1807-1868)*, s.115, Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- Gündoğdu, A. (2010) *İki Devrim Arasında Rusya'da Siyasi Katılım Ve Türkler XVI. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, s.13, Ankara.
- Hablemitoğlu, N. (1997) *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)* Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları Serisi No.1, s. 47-110, Ankara.
- Haimson L. *The Problem Of Social Stability İn Urban Russia, 1905-1907*, C. Emsley (ed), *Conflict And Stability İn Europe* (Londra: CroomCroom Helm, 1979), p.245.
- Hizmetli S. (2011) *Kazak Ulusu Ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü Ve Bugünü*, Cilt , Sayı 17, s. 23 - 43.
- Hosking, Geoffrey A. (1973) *Rus Anayasa Deneyi: Hükümet ve Duma 1907-1914*, S.367-371.
- İlgar, İ. (1990) *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.116, Ankara.
- İmamof V. (1996) , *Tatarların Gizli Tarihi*, Çeviren: Mehmet T. , Sayı 1., s. 245-252, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi.
- Kanlıdere, A. (1997) *Kazan Tatarları Arasında Tecdid ve Cedit Hareketi (1809-1917)*, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:46, s.91.
- Karabayram, F. (2011). *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık , s.25.
- Kayabalı, İ.& Arslanoğlu, C. (1978). *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, s.26, Kömen Yayınları, Ankara.
- Kazakistan İslam Ansiklopedisi, CVI, s.500, İstanbul; MEB Yayınları.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.48, - s.87,122, Ankara.
- Kırımlı, H. (1996). *Rus İdaresi Dönemi*, s. 458, Türk Tarih Kurumu.
- Kinyapina NS., & Abaşin S.N., (2002) *80'li yılların başında Rus yöneticilerinin Türkistan'daki değerlendirmeleri ve anlaşmazlıkları. XX yüzyıl. '*, Rus Tarih Kurumu Koleksiyonu, Rusya ve Orta Asya, Cilt No. 5 (153), , p.72, 84, Moskova.
- Kruşçev T.(2002). *Rusya'nın Ekonomik ve Sosyal Coğrafyası*, s,59 Drofa Yayınevi, Moskova.
- Kurat, A. N. (1954) *Kazan Hanlığı (1437-1556)* , Cilt 12, Sayı 3-4, s.227-246.
- Kurat, A. N. (1966). *Kazan Türklerinin “Medeni Uyanış” Devri (1917 Yılına Kadar)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXIV, Sayı: 3-4, s. 138-139.
- Kurat, A. N. (1972). *IV - VIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 156, Ankara.

- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar*, s.379-406, TTK, Ankara.
- Kurtbilal, N. (2020). *Kırım Tatar Türkülerinde 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Yansımaları*. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 49, s. 67-86.
- Lazzerini, E. J. (2004). *İsmail Bey Gasprinskiy'nin Tercüman/Perevodçık'i: Modernizmin Bir Sözcüsü*", *İsmail Bey Gaspralı*, ed: Hakan Kırımlı, s.68, s.47-110, Ankara.
- Lenin V. I., (1925) *The Proletarian Revolution and The Renegade Kautsky*, Collected Works, Vol.28, p. 235.
- Lenin, V. İ. (1925) *1905 Devrimi Üzerine Konuşma*, *Pravda*, çeviren Kaplan İ., s. 18.
- Lure, SS, (1997). *Orta Asya'da Rus Kolonizasyonunun Özellikleri*, no.8, s.1-4, *Orta Asya ve Kafkaslar*, Bilgi ve Analitik Merkezi, İsveç.
- Mac Gahan I.A. (1995). *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi*, çeviren: Kolağası Ahmed, Hazırlayanlar: İsmail Aka, Mehmet Ersan, s.185-201, Akademi Kitabevi yayınları, İzmir.
- Maşimbayev, S. (1994). *Patşalık Keseydin Otarlık Sayasalı*, s.7-15, Almatı.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azerbaycan Hareketi*, s.160, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara.
- Nadira A. A. (2002) *The Colonial System of Power in Turkestan*, International Journal of Middle East Studies, Vol. 34, No.2, p. 245.
- Nefedova T.G. & Polyan P.M. & Treyvich A. (2001). *Avrupa Rusya'sında Şehir ve Köy*, s.36, OGI Yayınevi, Moskova.
- Nisanbayev, A. (1998) *Kazakistan: Ulusal ansiklopedi*, Genel Yayın Yönetmeni A. Nysanbayev - Almatı 'Kazak ansiklopedisi' Genel baskı, ISBN 5-89800-123-9, cilt IV, p.123,129.
- Nurtazina, N. & Reseydin K. *Türkistanda Jürgizgen Otarlıq Sayasatı*, *Kazak Tarihi dergisi*, sayı VI, p.41.
- Özkan M. (2019). *Mücadeleden Teslimiyete: Türkistan Müdafasında Sadık Töre (1860-1877)*, Cilt 83, Sayı 298, sayfa:1027, Belleten.
- ÖCMDA, F.İ-1, Op. 32, D.384, s.1-11.
- Polat, D. (2009) *Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar*, *Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, s.67, Elazığ.
- Pravo, & Gerald D. S. (1905) *Labor, Society, and Revolution*, Stanford University Press 1989, p. 78.
- Roy, O. (2000) *Yeni Orta Asya'da Ulusların İmal Edilişi*, Metis yayınları, s.58, İstanbul.
- Salavat İ. (2004) *Rus Müslümanları ve 1917-1918 Devrimi*, s.237.
- Saray, M. (1987) *Afganistan ve Türkler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.49, İstanbul.
- Sherman, A.J. (1983.) *German-Jewish Bankers in World Politics, The Financing of The Russo-Japanese War*, p. 59-73 Leo Baeck Institute Yearbook.
- Somuncuoğlu, T. (2006). *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.19.
- Sultanbekov B.F., Kharisova L.A., Galyamova A.G., (1998) *Tataristan Tarihi XX. Yüzyıl 1917-1995*, s. 18,.
- Swain G. (2019) *Rus Devriminin Kısa Tarihi*.s.27-41, İletişim yayınları, İstanbul.
- Şahin, Dr. L. (2016). *Rusya Federasyonu'nun Etnik ve Dinsel Yapısı*, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2.

- Şimşir, N. (2008). *Kazak Tarihi Ve Kültürü Araştırmaları*, s.71, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Tagirov I. (1997). *Sovyetlerin İktidar Mücadelesinde* (Volga Bölgesi Ulusal Kurtuluş Hareketi, Urallarda, Temmuz 1917 - Mart 1918), s.23.
- Tatimov, M, (1993), ' *Kazak Alemleri, Kazakların Sanı Kanşı* ', s.83,Atamura Yayınları, Almatı.
- Tamurbek D., *Sovyet Tataristanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 175-179; Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi -1917-1919), İstanbul, 1998, s. 127-136, s. 181-188.
- Tilly, C. (1993) *Avrupa'da Devrimler*, s.32-40, Yeni binyıl Yayınevi, İstanbul.
- Togan, Z. V. *Hatıralar*, s.42-s.111, Diyanet Vakfı.
- Togan, Z. V. (1981) *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, s.224, s.306-336, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Togan, Z. V. (1993). *Başkırt*, s.330-331, İslam Ansiklopedisi.
- Toprak, S. & Öztürk, A. (2019). *Kimlik Koruma Mücadelesi Eksininde Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri (1905-1917)* AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt: 7, Sayı: 16, Sayfa: 1075 – 1096 Türkiye Araştırma Makalesi
- Topsakal, İ. (2018). *Rusya Tarihi Tarih*, s.169-182,, İstanbul.
- Türkoğlu, İ. (2002). *Müslüman Kongreleri*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXII, s.96-98, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkoğlu, İ. (2000) Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936), s.144-147, , Ötüken Yayınevi.
- Türker, A. (2017) "1904–1905 Rus- Japon Savaşı Ve Musavver 1904–1905 Rus- Japon Seferi Eseri (1. Cild) Transkripsiyonu"(Yüksek Lisans Tezi), s.348-349, Kütahya.
- Uderbayeva, S. K. (2018) *Kazakhstanın Reriod Velikoy Rossiyskoy Revolyutsii 1917 g, Gumanitariy: Aktual'niye Problemy Gumanitarnoy Nauki i Obrazopvaniya*, t. 18, no. 1, p. 32-45.
- Usmanova D.M. (2001). *Ulusal Devletin Kendi Kaderini Tayini Konuları*, s. 171-172.
- Ünal, F. (2008). *Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan) As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan) From Past To Present* A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 38. S. 245-250.
- Ünal, F. (2015). *Çarlık Döneminde Rusların Sibirya Araştırmaları*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt:8, sayı, 41, sayfa 644.
- Vasilev D.V., ' *Türkistan Bölgesinin Oluşturucusu* ', Rus Gürcü Cemiyeti Koleksiyonu, Rusya ve Orta Asya, s.153.
- Voline (2000). *Rus Devrimleri*, s.44, Babil yayınları Temmuz 2000.
- Weeks, T. R. (2006), ' *Managing Empire: Tsarist Nationalities Policies* '. Lieven, Dominic (ed.). The Cambridge History of Russia: Volume 2, p.202, Imperial Russia 1689-1917. New York: Cambridge University Press.
- YA.-Hus. (1905). *Petersburg Sefaretinden gelen tahrirat tercümesi*, Açıklama: Hocabey Baş şebenderliğinden gelen tahrirat 490/78.
- Zeleneva, İ.V. (2005). *Geopolitika i Geostrategiya Rossii XVIII – Pervaya Polovina XIX veka*, p. 201, 202, Sankt-Peterburg

Zebroski, R, (2003) “*The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective*”, p. 21-23, *Naval Mutinies of the Twentieth Century*, by C. M. Bell and Bruce A. Elleman, Cornwall United Kingdom, Frank Cass Publishers.

İnternet Kaynakları

İnternet: Url: <https://acikders.tuba.gov.tr/> ‘Romanovlar ve Rus Devrimi’, Son Erişim Tarihi: 10.01.2022.

İnternet: Url: <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2009/01/21/afganlar-ittifaklar-ve-amatoerler/index.html> (Nato Dergisi Arşivi) Son Erişim Tarihi: 08.02.2022.

İnternet:Url:Kyuçevski<http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/kluch/kluch21.htm>, Son Erişim Tarihi: 03.03.2022.

İnternet: Url: UHİVE (www.uhedergisi.com) Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi- Ocak / Şubat / Mart – Kış Dönemi Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl:2014. Son Erişim Tarihi: 07.03.2022.

İnternet: duma.gov.ru

İnternet: Mehdi, G. (2021) “Dilbece.net” adlı sitesindeki 22 Haziran 2021 tarihli makalesindeki resimler kullanılmıştır.

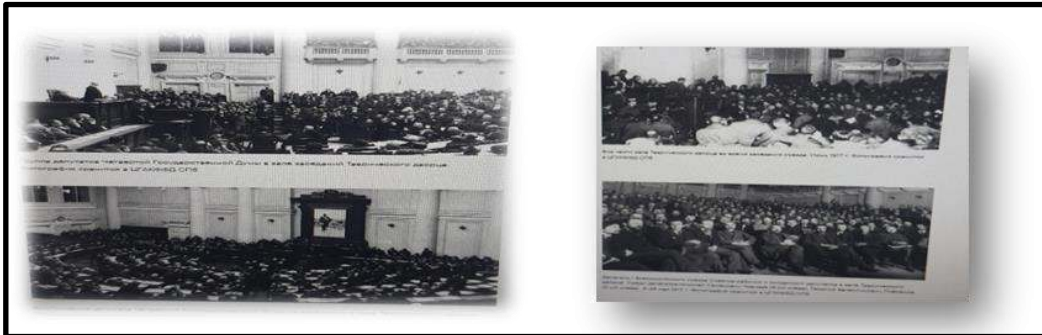
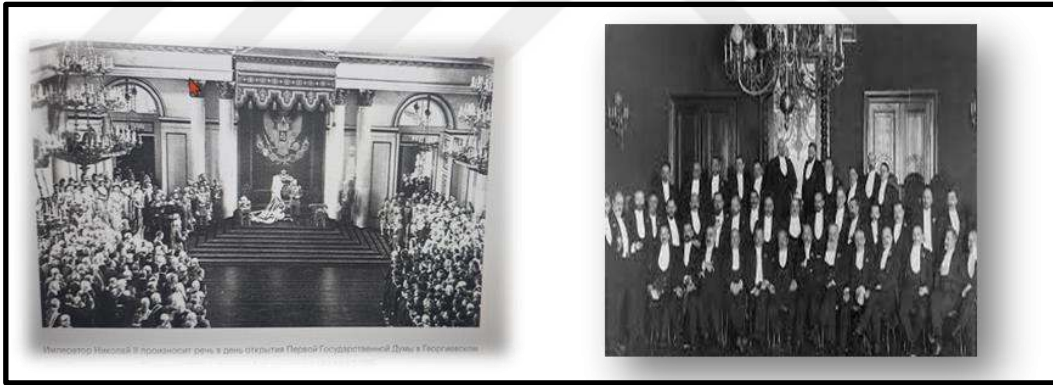
İnternet: Babaoğlu S. (2022)Rusya Müslümanlarının ilk partisi: İttifak-i Müslimin. Makale, Mecra Dergisi. İnternet arşivi.

EKLER

EK-1. Rus Duma Meclisi Arşiv Fotoğrafları

Yukarıdaki fotoğraflar Rus Duma Meclisi Arşivlerinden alınmıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Rusya Duma Meclisi fotoğrafları: “duma.gov.ru” adlı Duma Meclisi arşivinden alınmıştır.

EK-2. I. ve II. Müslüman Türk Kongresi Fotoğrafları

187

“Gustav Strove” teknesinde yapılan I.Müslüman Türk Kongresi'ne toplam 108 delege katılmıştı. Numaralandırılmış isimler: 1. Fatih Kerimi, 2. Abdureşid İbrahim, 3. İsmail Gaspıralı, 4. Ali Merdan Bey Topçubaşov.

188

II. Müslüman Türk Kongresine katılanlar.

Soldan Sağa: İsmail Gaspıralı, Hasan Bey Zerdabi, Ali Merdan Topçubaşı.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Mehdi, G. (2021) “Dilbece.net” adlı sitesindeki 22 Haziran 2021 tarihli makalesindeki resimler kullanılmıştır.

¹⁸⁸ Babaoğlu S. (2022) Rusya Müslümanlarının ilk partisi: İttifak-i Müslimin, makale, Mecra. İnternet arşivi.

EK-3. II. Duma'da Müslüman Milletvekilleri

İkinci Duma'da Müslüman Milletvekillerinden bir kısmı Soldan sağa oturanlar: 1. Fethali Han Hoyski (Azerbaycan) 2. Şah Aydar Sırtlanov (İdil) 3. Taşdemir Eldarhanov (Çeçenistan) 4. Abdureşid Mediyev (Kırım) 5. Halil Bey Hasmemmedov (Azerbaycan). Ayakta soldan sağa 1. Muhammed Ekrem Biglov (İdil) 2. Şahbal Seyfedinov (Orenburg) 3. Ahmed Beremjanov (Türkistan).¹⁹⁰

¹⁸⁹ Mehdi, G. (2021) "Dilbece.net" adlı sitesindeki 22 Haziran 2021 tarihli makalesindeki resimler kullanılmıştır.

¹⁹⁰ Babaoğlu S. (2022) Rusya Müslümanlarının ilk partisi: İttifak-i Müslimin. Makale, Mecra Dergisi. İnternet arşivi.

EK-4. Üçüncü Müslüman Türk Kongresi Başkanlığı

Üçüncü Müslüman Türk Kongresi Başkanlığı.¹⁹¹

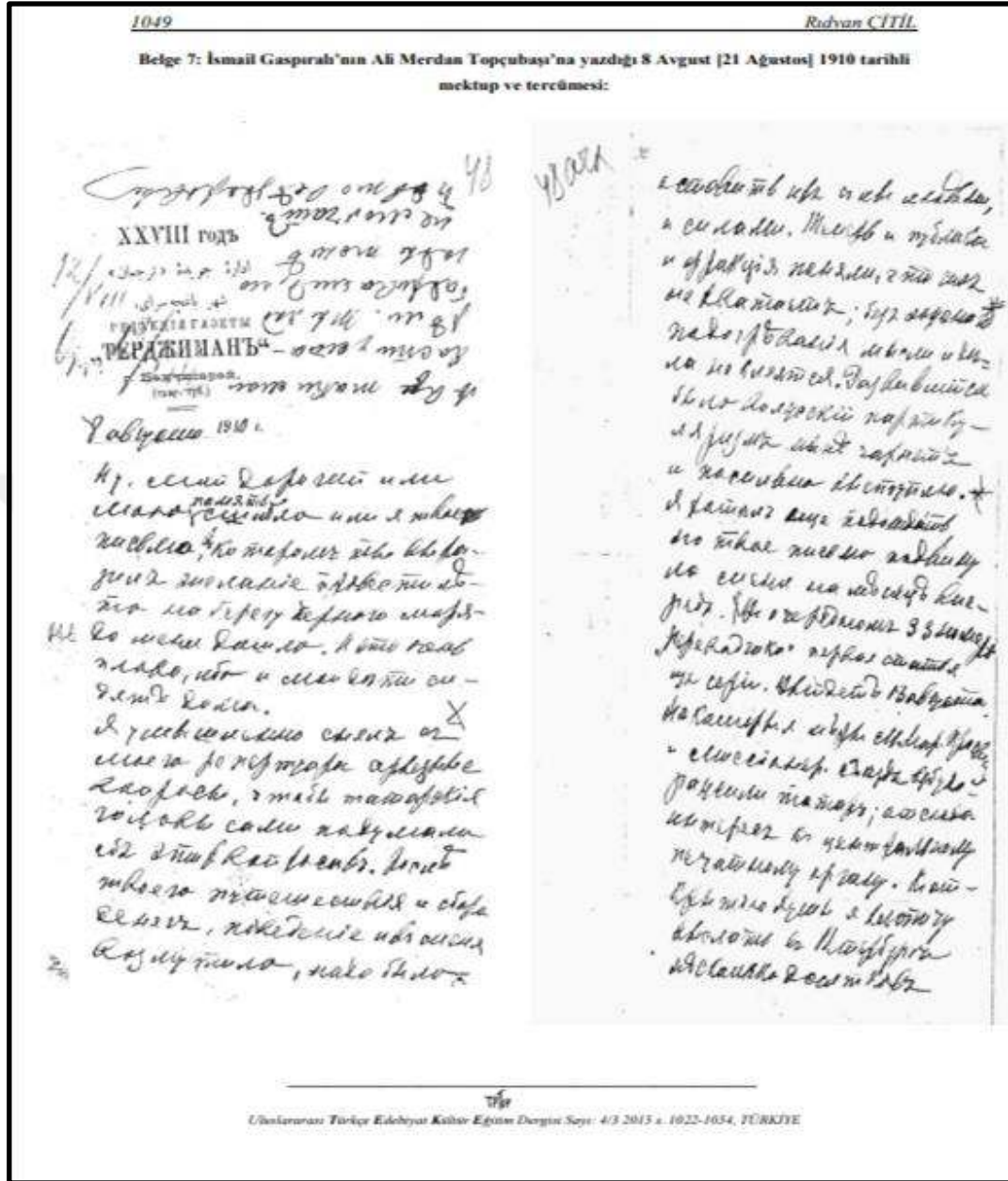
EK-5. Kongre Salonu ve Katılımcılar

Kongre salonu ve katılımcılar.¹⁹²

¹⁹¹ A.g.e

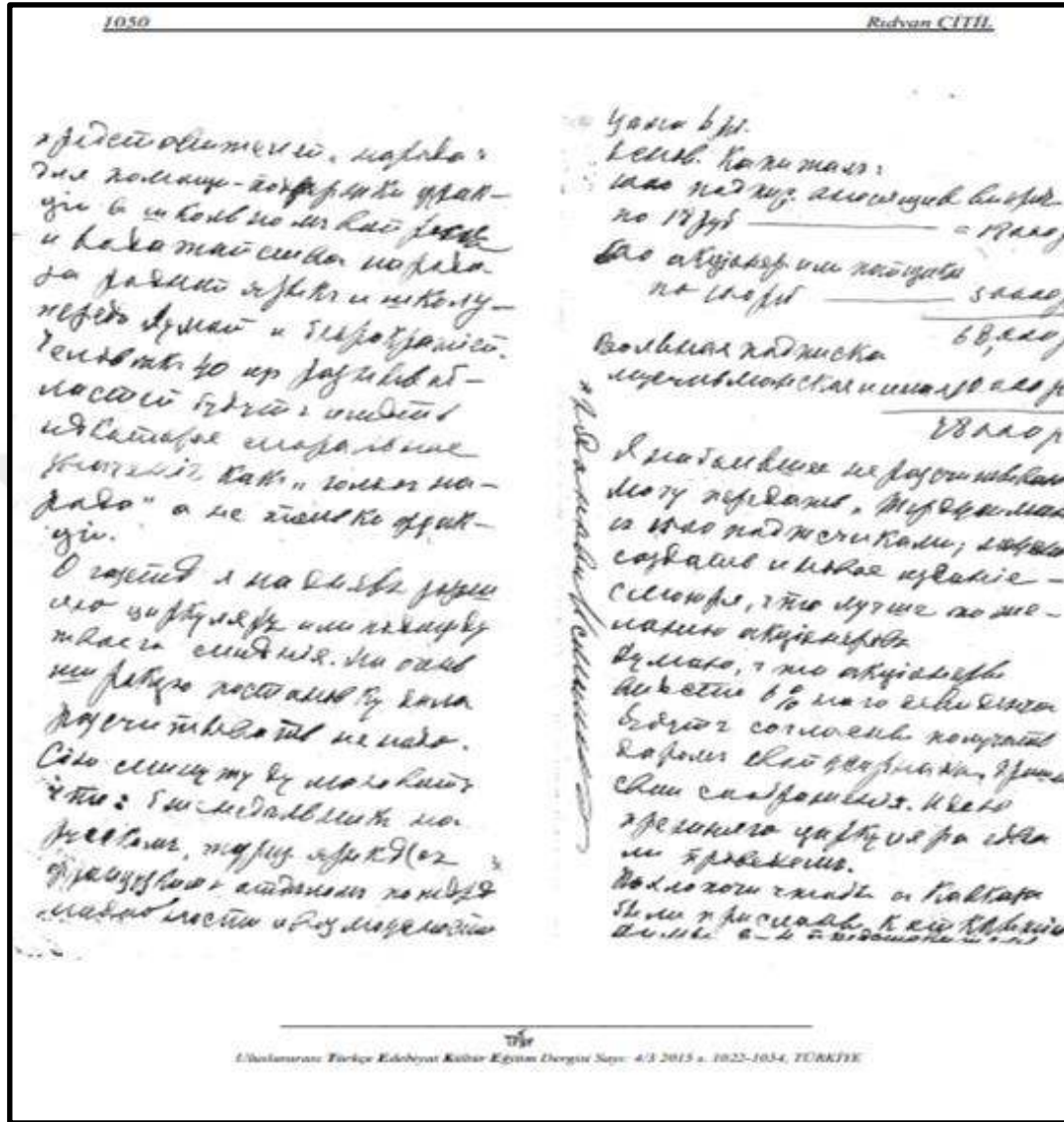
¹⁹² A.g.e

İsmail Gaspıralı ve Ali Merdan Topçubaşı'nın mektuplarının orijinal arşivi.¹⁹³

¹⁹³ Çitil, R. (2015) İsmail Bey Gaspıralı'nın Ali Merdan Topçubaşı'na Yazdığı Mektuplar, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/3, s. 1022-1054.

EK-6. (devam) İsmail Gaspıralı ve Ali Merdan Topçubaşı'nın Mektuplarının Orijinal Arşivi

İsmail Gaspıralı ve Ali Merdan Topçubaşı'nın mektuplarının orijinal arşivi.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Çitil, R. (2015) İsmail Bey Gaspıralı'nın Ali Merdan Topçubaşı'na Yazdığı Mektuplar, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/3, s. 1022-1054.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Çolak, Hüseyin FURKAN
Uyruğu :T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi.	2018
Lise	Turhan Tayan Anadolu Lisesi	2014

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2020	Uzaktan Eğitim Firması	Öğretmen
2018	Ankara Çankaya Anadolu Lisesi	Stajyer

Yabancı Dil

İngilizce

